

T.C

**AKSARAY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI**

**YOKSULLUKLA MÜCADELE VE İSLAM DİNİNDE YOKSULLUĞA
BAKIŞ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MERVE TUTUK

DANIŞMAN

DR. ÖĞR. ÜYESİ FATMA ZİŞAN KARA

AKSARAY 2020

T.C
AKSARAY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI

YOKSULLUKLA MÜCADELE VE İSLAM DİNİNDE YOKSULLUĞA
BAKIŞ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MERVE TUTUK

DANIŞMAN

DR. ÖĞR. ÜYESİ FATMA ZİŞAN KARA

AKSARAY 2020

TELİF HAKKI VE TEZ FOTOKOPİ İZİN FORMU

Bu tezin tüm hakları saklıdır. Kaynak göstermek koşuluyla tezin teslim tarihinden itibaren 6 ay sonra tezden fotokopi çekilebilir.

YAZARIN

Adı: MERVE

Soyadı: TUTUK

Bölümü: İKTİSAT

İmza:

Teslim Tarihi:

TEZİN

Türkçe Adı: Yoksullukla Mücadele ve İslam Dininde Yoksulluğa Bakış

İngilizce Adı: Struggle Against Poverty And Aspect Of Poverty In Islamic Religion

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI

Tez yazma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyduğumu, yararlandığım tüm kaynakları kaynak gösterme ilkelerine uygun olarak kaynakçada belirttiğimi ve bu bölümler dışındaki tüm ifadelerin şahsıma ait olduğunu beyan ederim.

MERVE TUTUK

JÜRİ ONAY SAYFASI

MERVE TUTUK tarafından hazırlanan “YOKSULLUKLA MÜCADELE VE İSLAM DİNİNDE YOKSULLUĞA BAKIŞ” başlıklı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından oy birliği Aksaray Üniversitesi İktisat Anabilim Dalı’nda Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

İMZA

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Fatma Zişan Kara

İktisat, Aksaray Üniversitesi

.....

Üye: Dr. Öğr. Üyesi Sevilay Küçüksakarya

İktisat, Anadolu Üniversitesi

.....

Üye: Dr. Öğr. Üyesi Mehterhan Furkani

İslami İlimler, Aksaray Üniversitesi

.....

Tez Savunma Tarihi: 28/08/2020

Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu’nuntarih ve..... sayılı kararı ile onaylanmıştır.

Öğrencinin

Adı Soyadı

MERVE TUTUK

İmza

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

Doç. Dr. Sevilay USLU DİVANOĞLU

İmza

AKSARAY ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
YOKSULLUKLA MÜCADELE VE İSLAM DİNİNDE YOKSULLUĞA
BAKIŞ
(Yüksek Lisans)
Merve Tutuk, Aksaray 2020

ÖZET

Yoksulluk, insanlığın var olduğu zamandan beri yaşanmaktadır. Yoksulluğun önlenmesi için birçok uluslararası ve ulusal kurum ve kuruluş bir takım politikalar uygulanmış ve uygulamaktadır. Yoksulluğun neden kaynaklandığı ülkelere göre değişebildiği gibi bireylerin yoksulluğu algılayış biçimlerine göre de değişmektedir. Çalışmada iktisadi ve İslami bir yaklaşım çerçevesinde yoksulluk ve yoksullukla mücadele açıklanmaya çalışılmıştır. İktisadın rasyonel, bireysel çıkarı düşünen bir anlayışına karşılık İslam dininin yardımlaşmayı ve bireysel çıkar yerine toplumu düşünen bir anlayışa sahip olmasının yoksulluğun önlenmesinde daha etkili olabileceği anlayışı dikkat çekmektedir. Bu durum Homo Economicus ve Homo Islamicus varsayımlarının karşıtlığı içinde yoksullukla mücadeleyi farklılaştırabilmektedir. İslami yaklaşım çerçevesinde Kur'an-ı Kerim ve sünnette birçok yerde yoksul, kimsesiz ve ihtiyaç sahibi kimselerin gözetilerek yoksulluğun olabildiğince ortadan kaldırılmasına yönelik bir yaklaşım vurgulanmaktadır.

İslam dini yoksulluğu önlemek amacıyla birçok uygulamada bulunmaktadır. Bu uygulamalardan biri zekât ve sadaka vermektir. Zekât, zengin kesimin mal varlığından alınıp yoksul kesime aktarılmasıyla gerçekleşmektedir. Sadaka da kişinin kendi istediğiyle yoksul kesimin ihtiyaçlarını gidermek için maddi yardımda bulunmasıdır. Her ikisinde de amaç yoksul kesimin ihtiyaçlarını karşılamak olmaktadır. Kişinin çalışıp bir gelir elde etmesi de yoksulluğun önlenmesinde önemli bir yere sahip olmaktadır. Faiz de yoksulluğa neden olarak yoksul ile zengin arasındaki açığı artırdığı için yasaklanmıştır.

Çalışmada yoksullukla mücadele konusunda hali hazırda izlenen iktisadi sistemin uygulamadaki yetersizliğine karşılık İslam dininin yol gösterdiği uygulamalarının etkinlik sağlayıp sağlamayacağı vurgulanmış, çalışma Kur'an ve sünnetten yararlanarak belgesel kaynak tarama yöntemi kullanılarak hazırlanmıştır.

Bilim Kodu: 118308

Anahtar Kelimeler: Yoksulluk, Yoksullukla Mücadele, İslam Ekonomisi

Sayfa Adedi: 122

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Fatma Zişan Kara

AKSARAY UNIVERSITY SOCIAL SCIENCES INSTITUTE
DEPARTMENT OF ECONOMICS
STRUGGLE AGAINST POVERTY AND ASPECT OF POVERTY IN
ISLAMIC RELIGION
(Master Thesis)
Merve Tutuk, Aksaray 2020

ABSTRACT

Poverty has been experienced ever since humanity existed. Policies have been implemented by many international and national institutions and organizations to prevent poverty. The reason why poverty originates may vary depending on the countries, as well as the way individuals perceive poverty. In the study, the ways of fighting poverty and poverty are tried to be explained within the framework of an economic and Islamic approach. It is point out the religion of Islam is more effective in preventing poverty because it has a rational understanding of economics that considers individual interests, and the religion of Islam has an understanding that considers society instead of helping each other. This situation may differentiate the struggle against poverty in the contrast of homo economicus and homo Islamicus assumptions. Within the framework of the Islamic approach, an approach towards eliminating poverty as much as possible is emphasized in many places in the Quran and Sunnah by taking care of the poor, desperate and needy people.

The religion of Islam has many applications in order to prevent poverty. One of these practices is to give zakat and charity. Zakat is realized by taking the wealth of the rich people and transferring them to the poor. Alms is the financial aid of a person to meet the needs of the poor on his own will. In both, the aim is to meet the needs of the poor. Working and earning an income has an important place in preventing poverty. Interest is also banned as it causes poverty and increases the gap between the poor and the rich.

In the study, it was emphasized whether the practices guided by the religion of Islam will provide efficiency in response to the inadequacy of the economic system currently followed in combating poverty, and the study was prepared by using the documentary source scanning method using the Quran and circumcision.

Science Code: 118308

Keywords: Poverty, Combating Poverty, Islamic Economy

Number of Pages: 122

Consultant: Assistant Professor Fatma Zişan Kara

İÇİNDEKİLER

TELİF HAKKI VE TEZ FOTOKOPİ İZİN FORMU	i
ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI	ii
JÜRİ ONAY SAYFASI	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vii
TABLOLAR LİSTESİ	xi
KISALTMALAR LİSTESİ	xii
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	3
YOKSULLUK	3
1.1.Yoksulluk Kavramı ve İktisat Teorisinde Yoksulluk	3
1.2. Yoksulluğun Nedenleri	5
1.2.1.Ekonomik Nedenler	5
1.2.1.1. Ekonomik Büyüme ve Gelir Dağılımı	5
1.2.1.2. Ekonomik Krizler	6
1.2.1.3. Enflasyon	7
1.2.1.4. Vergi Adaletsizlikleri	7
1.2.2.Demografik ve Sosyal Nedenler	8
1.2.2.1. Nüfus Baskısı	8
1.2.2.2. Göç	9
1.2.2.3. Hanehalkı Özellikleri	9
1.2.2.4. Eğitim Düzeyi	10
1.2.2.5. Ayrımcılık	11

1.2.2.6. Yerleşim Yeri.....	11
1.2.3. İşgücü Piyasalarından Kaynaklanan Nedenler	12
1.2.3.1. İşsizlik ve İstihdam	12
1.2.3.2. İşgücü Piyasalarında Yeniden Yapılanma.....	12
1.2.4. Coğrafi Nedenler	13
1.2.5. Siyasi Nedenler	13
1.3. Yoksulluk Çeşitleri.....	14
1.3.1.Mutlak Yoksulluk (Absolute Poverty) - Görelî Yoksulluk (Relative Poverty) .	14
1.3.2. Nesnel Yoksulluk (Objective Poverty)-Öznel Yoksulluk (Subjective Poverty)	15
1.3.3. Gelir Yoksulluğu (Income Poverty) -İnsani Yoksulluk (Human Poverty)	16
1.3.4. Kentsel Yoksulluk (Urban Poverty)-Kırsal Yoksulluk (Rural Poverty).....	17
1.4. Yoksulluğun Ölçülmesi	17
1.4.1. Alınması Gerekli Minimum Kalori Miktarı Yaklaşımı	18
1.4.2.Temel İhtiyaçlara Dayalı Yaklaşım	18
1.4.3.Ortalama Gelirin Derecesine Dayalı Yaklaşım	19
1.4.4.Harcamaların Besin Gruplarına Ayırıştırılması Yöntemi	19
1.5. Yoksulluk Sınırı	19
1.5.1. Mutlak Yoksulluk Sınırı.....	22
1.5.2. Görelî Yoksulluk Sınırı	22
1.5.3. Subjektif Yoksulluk Sınırı.....	22
1.6. Yoksulluğun Ölçütleri	23
1.6.1. Kafa Sayısı Endeksi (Head-Count Index)	23
1.6.2. Yoksulluk Açığı Endeksi (Poverty Gap Index)	24
1.6.3. Sen Endeksi (Sen Index)	24
1.6.4. FGT Endeksi (Foster, Greer ve Thorbecke Index)	25

İKİNCİ BÖLÜM.....	29
EKONOMİK OLARAK YOKSULLUKLA MÜCADELE.....	29
2.1. İktisadi Düşüncelere Göre Yoksulluk.....	29
2.1.1. Ana Akım İktisat ve Yoksulluk.....	30
2.1.1.1.Merkantilizm, Fizyokrasi ve Yoksulluk.....	30
2.1.1.2. Klasik İktisat ve Yoksulluk	32
2.1.1.3. Neoklasik İktisat ve Yoksulluk.....	36
2.1.1.4. Keynes İktisat ve Yoksulluk.....	38
2.2.2. Ana Akım Dışı Okullar ve Yoksulluk	39
2.2.2.1. Marksist İktisat ve Yoksulluk.....	40
2.2.2.2. Alman Tarihçi Okulu ve Yoksulluk.....	42
2.2.2.3. Kurumcu İktisat ve Yoksulluk.....	44
2.2.2.4. Post Keynesyen İktisat ve Yoksulluk.....	45
2.2. Yoksullukla Mücadelede Yaklaşımları.....	47
2.3. Yoksullukla Mücadelede Etkili Olan Uluslararası Kuruluşlar.....	49
2.3.1.Dünya Bankası ve Yoksulluk	50
2.3.2. Uluslararası Para Fonu ve Yoksulluk	52
2.3.3. Birleşmiş Milletler ve Yoksulluk	54
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	56
İSLAM’IN YOKSULLUĞA BAKIŞI	56
3.1. İslami Literatürde Yoksulluk Kavramı ve İslam’ın Yoksulluk Yorumu.....	56
3.2. Ayetler ve Hadisler Bağlamında Yoksulluk ve Zenginliğin Karşılaştırılması ve Yorumlanması.....	58
3.3. Kur’an ve Yoksulluk	69
3.3.1.Medeni Surelerde Geçen Ayetlerin Anlam ve Tefsirleri	69
3.3.2.Mekki Surelerde Geçen Ayetlerin Anlam ve Tefsirleri.....	74

3.4. Homo Economicus (İktisadi İnsan)'dan Homo Islamicus (İslami İnsan)'a.....	75
3.4.1. Tevekkül.....	82
3.4.2. Kanaat	86
3.4.3. Zühd	88
3.6. Yoksulluğu Ortadan Kaldırmaya Yönelik Gelir Kaynakları ve Uygulamalar.....	96
3.6.1. Zekâtın ve Sadakanın Önemi	96
3.6.2. Çalışmanın Önemi	101
3.6.3. Faiz Yasağı	104
SONUÇ.....	108
KAYNAKLAR.....	112
TEZ DEĞERLENDİRME FORMU	122

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1. Yoksulluk Sınırı Türleri.....	21
Tablo 2. İktisadi İnsan Modeli ile İslam İnsanı Modelinin Karşılaştırılması.....	84

KISALTMALAR LİSTESİ

AB:	Avrupa Birliği
BM:	Birleşmiş Milletler
DB:	Dünya Bankası
DPT:	Devlet Planlama Teşkilatı
EUROSTAT:	Avrupa İstatistik Ofisi
GSS:	Genel Sağlık Sigortası
IBRD:	Uluslararası Yeniden Yapılandırma ve Kalkınma Bankası
ILO:	Uluslararası Çalışma Örgütü
IMF:	Uluslararası Para Fonu
KDV:	Katma Değer Vergisi
MEB:	Milli Eğitim Bakanlığı
OECD:	Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü
ÖTV:	Özel Tüketim Vergisi
RTÜK:	Radyo ve Televizyon Üst Kurulu
SGK:	Sosyal Güvenlik Kurumu
SHÇEK:	Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu
SYDTF:	Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Fonu
TÜİK:	Türkiye İstatistik Kurumu
UNDP:	Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı

GİRİŞ

İktisat biliminin inceleme konularından biri olan yoksulluk, tarihinin her döneminde olduğu gibi günümüzde de devam eden ve çözülmesi gereken toplumsal bir problem olarak karşımıza çıkmaktadır. Yoksulluk, ekonomik dengeleri bozarak ülkelerin gelişmişlik düzeyine bakılmaksızın tüm ülkeleri etkilemektedir. Yoksulluk için tek bir tanım yapılamasa da genel olarak insanların yaşamlarını devam ettirebilmesi için gereksinim duydukları temel ihtiyaçların karşılanamaması olarak tanımlanmaktadır.

Ülkelerin birçoğu yoksulluk ve dışa bağımlılık yaşamaktadır. Yoksulluk, insanlarla doğrudan ilişkili olan ve günümüzün büyük problemlerinin başında gelmektedir. İktisatta Homo Economicus anlayışının gereği olarak rasyonel tercihlerde bulunan ve kararlarında toplumu göz önünde bulundurmeyen birey, İslami insan (Homo Islamicus) anlayışından ayrılmaktadır. Hâkim literatürde İslam insanının Kur'an ve sünneti kendisine rehber alarak birliğe, beraberliğe ve paylaşıma önem vererek yoksulluk sorununun çözümüne katkı sağlayabileceği savunulmaktadır. Kur'an'ın ve sünnetin doğru anlaşılmasına yönelik olarak yapılan çalışmalar yaşamımızın her alanında bizlere ışık tutarak çözüm bulunmasına katkı sağlayabilir. Ayetler ve hadislerde yer alan iktisadi konuların kılavuz olarak alınması iktisadi yaşamda pek çok sorunun çözümüne kaynaklık edebilir. Temel iktisadi sorunlardan biri olarak değerlendirilen yoksulluğun İslam anlayışında nasıl değerlendirildiğini ortaya koymak çalışmanın önemini ortaya koymaktadır.

Bu çalışmada İslami ve iktisadi bakış açısıyla yoksulluk ele alınıp incelenmiştir. Çalışmanın temel hipotezi, iktisatta yoksulluğu çözmek için üretilen ekonomi politikaların altında "rasyonel insan" varsayımının olması nedeniyle yoksulluk sorununun çözülmesinde hâkim iktisadi anlayışın yetersiz kalmasıdır. Her ne kadar ana akım iktisatta bireysel çıkarların toplumsal refahı en çoklaştıracığı kabul edilse de hâkim sistemde bu temel varsayımdan yola çıkılarak toplumsal refahın en çoklaştırılamadığı ve yoksulluk sorunun çözme ulaştırılamadığı söylenebilir. İslam anlayışının paylaşımcı olmasından dolayı yoksulluk sorununu çözmek için daha etkin bir alan oluşturması ve İslami bir ekonomik düzenin yoksulluk sorununun çözümüne katkı sağlamada daha etkin olabileceği çalışmanın temel hipotezini oluşturmaktadır.

Çalışmamın temel hipotezinden yola çıkılarak aşağıdaki araştırma soruları açıklanmaya çalışılmıştır.

- İslam dininin yoksulluk anlayışı nedir?
- Yoksulluğun Kur'an ve hadislerdeki ifadesi nasıldır?
- Homo Economicus ve Homo Islamicus modeli arasındaki farklar ve bu modellerin yoksulluk anlayışı nasıldır?
- Yoksulluğu önlemek için İslam dininin çözüm önerileri ve uygulamaları nelerdir?

Bu amaçla çalışma, üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde yoksullukla ilgili temel kavramlar açıklanmıştır. Bunlar yoksulluk kavramı, yoksulluğun nedenleri, yoksulluk çeşitleri, yoksulluğun ölçülmesi, yoksulluk sınırı, yoksulluğun ölçütleridir.

İkinci bölümde, hâkim iktisadi sistemi oluşturan düşünce okulları üzerinden yoksulluk, yoksullukla mücadele de dolaylı ve dolaysız yaklaşım, yoksullukla mücadelede etkili olan uluslararası kuruluşlardan olan Dünya Bankası, Uluslararası Para Fonu ve Birleşmiş Milletler'in yoksulluğu önlemeye yönelik politikası ve yoksulluğu etkin ve sürdürülebilir bir şekilde azaltmayı hedefleyen politika önerileri yer almaktadır. Bu kuruluşların ele alınması, var olan iktisadi sistemin özellikle bu kuruluşlar aracılığı ile yoksulluk sorunu en aza indirmek için dünya çapında politikalar belirlemesindendir.

Üçüncü bölüm ise, İslami literatürde yoksulluk kavramı, ayetler ve hadisler bağlamında yoksulluk ve zenginliğin karşılaştırılması ve yorumlanması, Kur'an da yoksullukla ilgili Medeni ve Mekki Surelerde geçen ayetlerin anlamı ve tefsirleri, Homo Economicus ve Homo Islamicus modelinin yoksulluk yorumları, Homo Islamicus insanının sahip olduğu tevekkül, kanaat ve zühd gibi kavramların açıklanması, yoksullukla mücadelede geleneksel bir referans olarak İslam dininin çözüm önerileri ve yoksulluğu ortadan kaldırmaya yönelik uygulananlar arasında yer alan zekât, sadaka, çalışmanın önemi ve faizin yoksulluğu artırmasından dolayı yasaklı olması konuları ele alınmıştır. Bu bölümde ele alınan temel çözüm önerileri (zekât, sadaka, çalışmanın önemi ve faiz yasağı) aynı zamanda çalışmanın sınırlılıklarını da oluşturmaktadır.

Çalışma Kur'an ve sünnetten yararlanarak belgesel kaynak tarama yöntemi kullanılarak hazırlanmıştır. Çalışmanın sonuç bölümünde ise anlatılanların genel bir değerlendirmesi yapılarak ulaşılan sonuçlar ortaya konulmaya çalışılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

YOKSULLUK

1.1.Yoksulluk Kavramı ve İktisat Teorisinde Yoksulluk

Her dünya görüşünün yoksulluk kavramına farklı yaklaşması nedeniyle yoksulluk kavramını tanımlamak oldukça güç olmaktadır. Yoksulluk kavramı ile ilgili literatürde farklı görüşler yer alsa da, kavram ve çeşitleri açısından bazı ortak noktalara rastlamak mümkündür (Arpacıoğlu ve Yıldırım, 2011: 61).

Sözlük anlamıyla yoksul, yeterli düzeyde parası olmayan veya konforlu bir şekilde devam ettirmek için gerekli olan araçlara sahip olmayan kişidir. Yoksulluk kelimesi ise yaşamın gerektirdiği olanaklardan yoksun olma durumunu ifade etmektedir. Başka dillerde bu durumu ifade etmek için kullanılan kelimelerde de (ör. İspanyolca pobreza, Arapça fakr) yoksulluk ile yaşam için gerekli olan şeylerden mahrum olma bağlantısı bulunmaktadır. Bu mahrumiyet yaşam için ya da yaşamı sürdürmek için gerekli olan şeylerle ilgili olmalıdır (Aktan ve Vural, 2002:2).

Sosyolojik olarak yoksulluk, kişinin maddi kaynaklardan yoksunluğunu ifade etmektedir. Yoksun olmak, kişilerin sahip olmayı bekleyebildiği bir şeye daha önceden ona sahip olunmuş olsun ya da olmasın şu anki bulunduğu zamanda sahip olamaması durumunu ifade etmektedir. Yoksulluk kavramı, olumlu bir niteliğin eksikliği ya da sınırlandırılmasını, bir şekilde var olması gereken belli bir formun var olmayışını, bir şeyin bir insanın elinden alınmasını karşılamaktadır(Marshall (1999) ve Cevizci (2000)’den aktaran Nakiboğlu, 2004:15-16).

TÜİK yoksulluğu, insanların temel ihtiyaçlarını karşılayamaması olarak tanımlamaktadır. Bu çerçevede TÜİK’e göre yoksulluk dar ve geniş anlamda tanımlanmak üzere sınıflandırılmaktadır. Dar anlamda yoksulluk; *açlıktan ölme ve barınacak yeri olmama durumu* olarak ifade edilirken, geniş anlamda yoksulluk; *bireylerin gıda, giyim ve barınma olanakları yaşamlarını devam ettirmelerini mümkün kıldığı halde toplumun genel ekonomik düzeyinin gerisinde kalmaları* şeklinde tanımlanmaktadır (Ensari, 2010:9).

Yoksulluğun yeni bir sorun olmadığı insanların birlikte yaşamaya ve üretime başladığı zamandan beri ortaya çıktığı kabul edilmektedir (Şenses, 2017:32).

Yoksulluk kavramı beşeri ihtiyaçlar kavramı üzerinden şekillenmektedir. Toplumsal bir varlık olan insan fiziki varlığını devam ettirebilmek için gerekli olan beslenme ihtiyacının yanı sıra giyim, barınma, eğitim, sağlık, kültür, ortak yaşama, dinlenme, estetik gibi sosyokültürel ihtiyaçlara da gereksinim duymaktadır. İnsanların doğal olayları kendi ihtiyaçları doğrultusunda değiştirebilme kapasitesine sahip olmaları nedeniyle yeni ihtiyaçların ortaya çıkması ve zamanla mevcut ihtiyaçların değişime uğraması söz konusu olmaktadır. Beşeri ihtiyaçlar, temelde ekonomik koşullara bağlı olarak karşılanabilen ihtiyaçlar (maddi olan ihtiyaçlar) ve ekonomik koşullara bağlı olmayan ihtiyaçlar (manevi olan ihtiyaçlar) olarak iki grup altında incelenmektedir. Yoksulluk tanımının maddi olmayan ihtiyaçların (sevgi, yaratıcılık, kimlik, özgürlük vb.) tatminini de içermesi bir takım sorunlara yol açabilir. Bu anlamda tek başına yaşayan varlıklı biri yoksul olarak nitelenebilir benzer şekilde belirli düzeyde gelire sahip bekâr biri asgari yaşam standardı içinde yer alırken kişinin evlenmesi, çocuk sahibi olması ve gelir düzeyinin aynı kalması halinde kişi ve hanehalkı yoksulluk sınırı altına düşebilmektedir (Aktan ve Vural, 2002:2). Dolayısıyla bireyin sadece maddi olarak yeterli olmasıyla yoksulluk kavramından kurtulamayacağı ne kadar mal varlığı olsa da manevi yoksullukla karşılaşabileceği anlaşılmaktadır.

Yoksulluk kavramının çok boyutlu ve karmaşık yapısı sebebiyle herkes tarafından kabul edilen bir tanımla yapılamadığı gibi yoksulluk, sadece ekonomik olarak gelişen değil, az gelişmiş ülkelerin pek çoğunda da önemli bir sorundur. Yoksulluğun kapsamı, ülkeler arasında refah seviyesindeki farklılıklara göre değişiklik gösterebildiği gibi ayrıca ülke içinde yoksul sayılanlar arasında da önemli farklılıklar yaşanmaktadır.

Günümüzde yoksulluk kavramı eski Türkçe'deki fakirlik kavramı yerine kullanılmaktadır. Fakir-zengin zıtlığı, azlık ya da çokluk gibi göreceli bir ikileme dayanır. Fakir olmak başka birine göre (eşitsiz bir servet dağılımına bağlı olarak) daha azına sahip olmak, toplumsal ilişkinin alt tarafında bulunmak anlamına gelebilmektedir. Oysa yeni Türkçe'de bu ilişki yok-var (yoksul-varıl) gibi iki kesin ayrıma dayanmaktadır. Yoksulluğun tanımı, öncelikle eski yaklaşımı da içerecek biçimde genişletilmektedir. Dolayısıyla bir toplumda yoksulluktan bahsedilebilmesi için, o toplumun üretmiş olduğu değerlerin toplumu oluşturan bireyler arasında eşitsiz dağılımı gerekmektedir. Gelirin eşit dağıldığı bir toplumun ürettiği zenginliğin az olması, yani o toplumun başka toplumlardan göreceli olarak daha yoksul olması

yoksulluktan söz etmek için yeterli değildir; toplumsal olarak üretilen zenginliğe bireysel el koymanın olmadığı bir toplumda yoksulluktan söz edilemez. Bu anlamda yoksulluk toplumsal bir olgudur. Diğer bir deyişle, yoksulluk kavramı ancak toplumsal süreçler içinde anlam kazanmaktadır. Yoksulluk, kişinin toplum içindeki konumunu niteleyen bir durum ya da bir süreçtir. Bu yüzden, yoksulluğun toplumda bir şeyin yok olmasına göre tanımlanması yetersiz kalmaktadır (Nakiboğlu, 2004:15).

1.2. Yoksulluğun Nedenleri

Yoksulluğun nedenleri, yaşandığı zaman ve mekâna göre farklılaşabilmektedir. Toplumun değişik kesimlerinin yoksulluğuna ilişkin görüşlerini araştıran çalışmalar, bu görüşlerin ülkelere göre değiştiğini bunun ile beraber ülke içinde de yaş, ırk, dini inanç, dünya görüşü, eğitim seviyesi, gelir düzeyi, yerleşim yerleri ve gelişmişlik düzeyi gibi birçok nedenlerden dolayı farklılıklar gösterdiği sonucuna ulaşmıştı (Şenses, 2017:145-146). Bu çeşitli nedenlerden dolayı yoksulluk tek bir başlık altında toplanabilecek kadar basit bir kavram olmayıp ekonomik nedenler, sosyal ve demografik nedenler, işgücü piyasalarından kaynaklanan nedenler, coğrafi nedenler ve siyasal nedenler olarak başlıklar altında açıklanmaktadır.

1.2.1.Ekonomik Nedenler

Ekonomik açıdan yoksulluk nedenleri; ekonomik büyüme ve gelir dağılımı, ekonomik krizler, enflasyon, vergideki adaletsizlikler olmak üzere dört alt başlık altında sınıflandırılmaktadır.

1.2.1.1. Ekonomik Büyüme ve Gelir Dağılımı

Yoksulluğun, ortalama gelir düzeyi, ekonomik büyüme ve gelir dağılımının eşitsizlik derecesiyle yakından ilişkisi bulunmaktadır. Özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler açısından bu unsurlar arasında büyüme ile yoksulluk arasındaki ilişki ön plana çıkmaktadır (Şenses, 2017;149).

Çin ve Güney Kore gibi pek çok ülke deneyimi büyümenin yoksulluk düzeyini azalttığına yönelik çok sayıda uygulamalı çalışma ile desteklenmiştir. Bunun yanında 1978 ve 1991

yıllarında Hindistan'da dış ticaret oranlarındaki iyileşmenin ve teknolojik gelişmelerin neden olduğu tarım sektöründeki üretim artışlarının ve emek talebindeki artışların kırsal kesim yoksulluğunun azalmasına katkı sağladığı yapılan çalışmalarla ortaya konmuştur (Şenses, 2017:150). Bu çalışmalara rağmen büyüme ve yoksulluk arasındaki ilişki tartışmalıdır. Büyüme sürecinde gelir dağılımının ne yönde değiştiği önem taşımaktadır. Büyüme sürecinde eşitsizliğin önce artması, belirli bir kişi başına gelir düzeyine ulaşıldıktan sonra ise azalmasını öngören Kuznets hipotezi, uygulamalı araştırma bulguları tarafından birçok durumda doğrulanmamaktadır. Bunun yanında büyümenin yoksulluk üzerindeki etkisinin hangi nedenlerden kaynaklandığı ve büyümenin, gelir dağılımı ile işgücü piyasaları üzerindeki etkileri de önem kazanmaktadır. Büyümenin hızı yanında, gelir dağılımı üzerine etkisi ve temel işgücü piyasası göstergelerinin (işgücüne katılma oranı, çalışma saatleri, ücret düzeyi, ücret dengesizliği ve işsizlik gibi) büyümeden ne yönde ve ölçüde etkilendiğinin de belirlenmesi gerekmektedir. Bu anlamda yoksulluk açısından büyüme, gelir dağılımı ve işgücü piyasalarının birlikte değerlendirilmeleri önem taşımaktadır (Şenses, 2017:150-151).

Türkiye'de yoksulluğun önemli bir belirleyicisi olarak gelir dağılımındaki adaletsizlikler görülmektedir. Gelir eşitsizliklerindeki artışlar ekonomik, sosyal ve beşeri anlamda oluşan farkların açılmasına neden olmaktadır. Düşük gelirli grupların tüketim eğiliminin, yüksek gelir gruplarının ise tasarruf eğiliminin yüksek olması, düşük gelirli olan aleyhine bir kısır döngünün de başlangıcını oluşturmaktadır. Sadece gıda ve barınma gibi zorunlu ihtiyaçlarını karşılama çabası içinde olan alt gelir grupları, düşük olan gelirlerini sadece bu alanlarda kullanarak eğitim ve sağlık gibi beşerî sermaye gelişimine aracılık eden diğer alanlarda yetersizlikler yaşamaktadır. Düşük tasarruflar nedeniyle reel ve finansal varlık yatırımlarına da yönelemeyen alt gelir grupları sürekli bir yoksulluk sürecine maruz kalmaktadırlar (Durkaya, 2015:18).

1.2.1.2. Ekonomik Krizler

Yoksulluk sorununu ortaya çıkaran bir diğer faktör olan ekonomik krizlerin sonuçlarından en çok etkilenen kişiler, devletler ve firmalar olmaktadır. Krizlerin ekonomik düzeni bozmasıyla üretim ve hizmetlerini gerçekleştiremeyen firmalar, sermaye oluşturma fonksiyonunu yerine getiremeyerek, çalışanlarına ücret ödeyemeyerek ya da çalışanlarını işten çıkararak gelir dağılımı adaletsizliğinin artmasına neden olmaktadır. Ekonomik krizler nedeniyle ortaya çıkan belirsizlik kişilerin ticari faaliyetlerini olumsuz etkileyen psikolojik

sonuçlar nedeniyle bireyleri yoksulluk anlamında bir kısır döngü içerisine sokmaktadır (Karatay Gögöl, 2012:52).

Makroekonomik krizler zamanında sermaye birikimi yavaşlamakta ve bu durum ülke ekonomisini ve toplumsal refahı ters yönde etkilemektedir (Yalçın, 2008:10).

1.2.1.3. Enflasyon

Enflasyon, yoksulları özellikle reel ücretleri yoluyla etkilemektedir. Yoksullar çoğu finansal varlıklarını nakit olarak saklamaktadır. Sahip oldukları varlık ve gelirlerinin reel değerlerini enflasyon karşısında koruyamamaktadır. Bunun sonucunda, artan fiyatlar reel ücretlerin ve varlıkların değerini düşürmektedir. Yüksek enflasyon oranlarında ise büyüme oranındaki düşüş yoksullar ve yoksulluk üzerinde kalıcı etki göstermektedir. Bunun nedeni ise yüksek enflasyon durumlarından ve beşeri sermayenin düşük büyümeden olumsuz olarak etkilenmesidir. Örneğin, bazı ülkelerde yoksul aile çocukları kriz zamanlarında eğitime devam edememektedir (Kabaş, 2009:63). Bu nedenle yoksulluğu önlemek için enflasyonla mücadele etmek de önemli bir inceleme alanı olarak karşımıza çıkmaktadır.

1.2.1.4. Vergi Adaletsizlikleri

Vergiler ülke ekonomisinin gelişmesini sağlamak, kamu hizmetlerini yerine getirmek için gelir ve giderlerini ayarlamak zorunda olan devletlerin en temel gelir kaynağıdır. Bundan dolayı devlet, iç finansman kaynağı olan vergileri, bireylerin gelirlerine bakarak ihtiyaç miktarına göre onlardan cebren toplamaktadır. Vergilerin oranının, dolaylı ya da dolaysız oluşu ekonomik aktörler üzerinde farklı sonuçlar doğurmaktadır. Gelir vergisi, kurumlar vergisi gibi doğrudan vergiler kazanç üzerinden alınmakta ve vergi yükünün başkasına yansımaya izin vermemekte ve doğrudan vergiler sadece belirli kişileri etkilemekte, toplumun diğer kesimlerini doğrudan etkileyememektedir. KDV, ÖTV gibi dolaylı vergiler ise harcama üzerinden alınarak ve vergi yükünün başkasına yansıtılmasına izin vermektedir. Bu nedenle KDV, ÖTV gibi dolaylı vergilerde yapılacak olan artışlar, tüm toplum kesimlerini özellikle de yoksul kesimi etkilemektedir (Yalçın, 2008:14). Düşük gelirli grubunda gelir-tüketim dengesine bakıldığında gelirin tamamı tüketimde kullanılmaktadır. Bireylerin gelirleri yerine harcamalarını vergilendiren dolaylı vergiler, bireylerin ödeme gücünü dikkate almamakta, yoksul ve zenginler için aynı oranda uygulanmaktadır.

Böylelikle dolaylı vergilerin artışı gelirin büyük bir kısmını tüketim harcamasına ayıran yoksul kesimin alım gücünü azaltarak yoksulluk düzeyini daha da artırmaktadır. Yoksulluğu önlemek için ödeme gücünü dikkate alan bir vergi sistemi, adil bir vergilendirme, gelir dağılımında adalet ve yoksullukla mücadelede etkin bir sonuç üretebilmektedir (İncedal, 2013:37-38, Durkaya, 2015:20).

Vergilerin yoksulluk üzerinde oluşturduğu etkiler, öncelikle ekonomik büyüme üzerinden açıklanmaktadır. Refah artışının temeli olan büyüme, çoğu zaman, fiziksel ve beşeri sermaye birikimi yanında yeniliklere yol açan teknolojik gelişme ile ilişkilidir ve bunların verimliliğindeki artış büyümeye doğrudan pozitif yansımaktadır (Durkaya, 2015:7).

1.2.2.Demografik ve Sosyal Nedenler

Sosyal ve demografik nedenler arasında; nüfus baskısı, göç, hanehalkı nitelikleri eğitim seviyesi/düzeyi, ayrımcılık ve yerleşim yeri yoksulluk yaratan nedenler olarak altı alt başlık altında ele alınmaktadır.

1.2.2.1. Nüfus Baskısı

Nüfus artışı, insanların başta toprak olmak üzere doğal kaynaklara ulaşımını ve dolayısıyla refah düzeyini önemli ölçüde etkileyen unsurlardandır. Özellikle az gelişmiş ülkelerde hızlı nüfus artışı önemli bir yoksulluk sorunu olarak kabul edilmektedir. Nüfus artışıyla yoksulluk arasındaki ilişkinin basit olmadığı yoksulluğun nüfus artışlarının bir sonucu olmaktan çok bir nedeni olduğunu söyleyen ve hızlı nüfus artışlarının ekonomik büyümeye olumlu katkı sağlamasını dikkate alan bazı görüşler de bulunmaktadır (Şenses, 2017:155).

Hızlı nüfus artışının kalkınmayı yavaşlattığı, yoksulluğu artırdığı ve artan nüfusun özellikle kentlerdeki olumsuz yaşam koşullarını ve çevre tahribatını önemli ölçüde artırdığı kabul edilmektedir. Hızlı nüfus artışı gıda talebini de artırarak yoksulluğu ortaya çıkardığı ve durağan teknoloji ve kısıtlı sermaye stokuna sahip tarımsal yapılarda, artan ölçülerde doğal ve çevresel kaynaklara başvurulmasına çevrenin ve ortak kullanım alanlarının zarar gördüğü öne sürülmektedir (Arpacıoğlu, 2012:39).

1.2.2.2. Göç

İller ve bölgeler arasındaki sosyoekonomik eşitsizliklerin artmasına bağlı olarak giderek artan göç akımları gelir dağılımı eşitsizliğine ve yoksulluğa yol açmaktadır. Yoksulluk daha iyi imkânlarla ulaşabilmek amacıyla kırdan kente göçü tetiklerken; göç kente uyum sorunu yaşayan ve tutunamayan yeni yoksulları üretmektedir. Göç, gelişmiş bölgelerde nüfus baskısı meydana getirerek, kentleşme maliyetine ek bir yükün oluşmasına neden olmaktadır. Nitekim göç alan bölgelerde oluşan enformel sektör, gelir dağılımını düzeltmeye yönelik politikaların uygulanmasını güçleştirmektedir (Karatay Göğül, 2012:50).

Yoksullukla göç arasında karmaşık bir ilişki bulunmaktadır. Farklı toplumsal kesimlerin göç etmeye yönelimleri arasında bir takım farklar olabilmektedir. Göçün, yoksulluk düzeylerini nasıl etkileyeceğini önceden bilmek zordur. İngiltere ve Galler için yapılan bir çalışma yoksulların, mekânsal hareketliliğinin daha az olduğu ve göçün birçok kimsenin kurtulmasını sağladığı ancak göç alan yerleşim yerlerinde ise kutuplaşmaların olmasına neden olduğu sonucuna varılmıştır (Fielding, 1997:48-51).

Göç ve yoksulluk arasındaki ilişki; göç alan ve göç veren bölgelerin demografik ve sosyo-ekonomik yapısı, göçün mevsimlik ya da sürekli oluşu, göç edenlerin kişisel özellikleri, göç sonrası istihdam edildikleri sektörler gibi özellikler nedeniyle farklılaşabilmektedir. Bu nedenlerle göç veren ve göç alan bölgelerdeki yoksulluk düzeyleri de etkilenebilmektedir. (Şenses, 2017:163-164).

1.2.2.3. Hanehalkı Özellikleri

Hanehalkı büyüklüğü ve bileşiminin yoksullukla ilişkili olduğu söylene de, yoksulluk araştırmalarında hanehalkı büyüklüğü ile yoksulluk arasındaki ilişkinin bir netlik sonucu taşımadığı görülmektedir. Yoksulluğun küçük hanehalklarındaki ve büyük hanehalklarındaki gibi iki farklı uçta olması hanehalklarındaki yoksulluğun daha şiddetli olduğunu göstermektedir (Tsakloglou, 1990:393).

Hanehalkı büyüklüğü, hanehalkının sahip olduğu gelir ile değerlendirildiğinde aralarındaki ilişki açıkça ortaya konulabilmektedir. Hanehalkında sadece bir kişi kazanç sağlıyor ve hanehalkının ihtiyaçları tek gelirden karşılanıyorsa hanehalkının büyüklüğü ile yoksulluk arasında doğrudan bir bağ oluşmaktadır. Hanehalkı bileşenlerinin her biri gelir elde ediyorsa, hanehalkı ihtiyaçlarını daha rahat karşılayabilmekte ve yoksulluktan etkilenmemektedir.

Hanehalkında öğrencilerin ya da bakıma muhtaç kimselerin yer alması hanehalkının yoksullaşma eğilimini etkilemektedir. Ülkelerin hanehalkının büyüklüğünü dikkate alarak uygulamış olduğu politikalar da hanehalkı ve yoksulluk arasındaki ilişkiyi belirlemektedir. Özellikle, sosyal yardımlaşma ve dayanışma hizmetlerinin geliştiği ülkelerde hanehalkının gelir ve tüketimlerine yaptıkları doğrudan destek yoksulluklarını azaltmada etkili olabilmektedir. Bu farklılıklardan ötürü hanehalkının yoksullukla ilişkisi değişmektedir (Eroğlu, 2010:32).

1.2.2.4. Eğitim Düzeyi

Bir ülke ekonomisinin gelişmişliği ve eğitim düzeyi arasında bir ilişki bulunmaktadır. Eğitimin bireylere kazandırdığı yeni bilgi ve beceriler verimliliğin artmasını sağlamaktadır. Eğitim yoluyla elde edilen yeni bilgilerin ve verimliliğin, teknolojik ilerlemeleri hızlandırarak ekonomik büyüme üzerinde olumlu etki yaratması nedeniyle eğitim, kamusal mal olarak kabul edilmektedir (Saxton, 2000: 1).

Eğitim-gelir istatistiklerine göre, eğitim seviyesinin düşük(okuma yazma bilmeyenler) olduğu kesimlerde yoksulluk oranları yüksekken eğitim seviyesi yükseldikçe (lisans ve lisansüstü eğitim) yoksulluk oranları da azalmaktadır. Bu durum yoksulluk ve eğitim düzeyi arasında ters yönde bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadır. Eğitim aracılığı ile sosyal eşitsizlikleri azaltmak amacıyla eğitimin yaygınlaştırılması ve zorunlu eğitim süresinin uzatılması politika yapıcıların fikir birliği sağladığı konular arasındadır (Kalaycıoğlu ve Çelik, 2010:185-193).

Yüksek eğitimin bireylere sağladığı beşeri sermaye donanımı ile bireyler, vasıflı işgücü gerektiren işlerde çalışarak diğer kesimlerden daha yüksek kazanç elde edebilmektedir. Bu nedenle, belirli bir gelirin altında kazanç elde etme durumu için tanımlanan yoksulluğun, eğitim düzeyi yükseldikçe düşmesi beklenmektedir. Eğitimin, yoksulluğu azaltıcı etkisi nedeniyle eğitim düzeyinin artırılması yoksullukla mücadelede eğitimi önemli bir sosyal politika aracı haline getirmektedir (Çalışkan, 2007:309).

1.2.2.5. Ayrımcılık

Ayrımcılık, kişilerin toplum dışına itilmelerine ve toplumsal hayata istedikleri gibi katılmalarının engellenmesine bu durumda yoksulluk gibi durumların ortaya çıkarmasına neden olmaktadır.

Ayrımcılık ülkelerde farklı biçimler alabilen ve toplumu etkileyen geniş kapsamlı bir alan olmaktadır. Toplum içinde bazı kesimlerin dezavantajlı durumlarının daha da kötüleşmesine bazı kesimlerin de ekonomik ve sosyal değişikliklerden daha fazla zarar görmesine yol açabilmektedir. Özellikle ayrımcılığın milliyet ve toplumsal cinsiyet gibi nedenlerden kaynaklı oluşması bazı ülkelerde bir yoksulluk nedeni olarak ortaya çıktığı görülmektedir (Şenses, 2017:173).

1.2.2.6. Yerleşim Yeri

İnsanların yaşadıkları fiziksel çevre yoksulluk düzeyi üzerinde etkilidir. Ülke içerisindeki bazı bölgeler birçok yoksulluk nedenini içinde barındırdığı için yoksulluk o bölgelerde daha şiddetli yaşanmaktadır. Bu nedenler arasında; doğal iklim koşulları, istihdam ve konut olanakları, kamu hizmetlerinin kalitesi ve miktarı gibi faktörler sayılabilmektedir. Ülkelerin birçoğunda yoksulluk oranının bazı nedenlerle ülke ortalamasının üzerinde olduğu bölgeler bulunmaktadır (Ravallion, 1996:1338).

Yerleşim yerinin özelliklerine bağlı olarak değişen yoksulluk, kırsal-kent arasındaki farkı ortaya koymaktadır. Kırsaldan kente göçün devamlı artması barınma, altyapı, enformel sektör yoğunluğu, işsizlik gibi kentsel problemleri artırmaktadır. Göç eden kişiler, kayıtlı ekonomide çalışacak iş bulamadıkları zaman geçimlerini sağlamak için enformel sektörün bir parçası olmak zorunda kalacaklardır. Kayıt dışı sektörlerden sağlanan gelirin vergilendirilemiyor oluşu azalan kamu gelirlerine ve bu azalmanın vergiler yolu ile artırılmaya çalışılması da vergi veren firma ve bireyler üzerinde olumsuz etki oluşturarak yoksullukta artışa neden olmaktadır (Yalçın, 2008:16).

1.2.3. İşgücü Piyasalarından Kaynaklanan Nedenler

Yoksulluğa ilişkin emek piyasalarından kaynaklanan nedenler, İşgücü piyasalarındaki oynaklık, işsizlik, işgücü piyasalarında yeniden yapılanma ve ücretler olmak üzere üç alt başlık altında açıklanmaktadır.

1.2.3.1. İşsizlik ve İstihdam

Yoksulluk ile işsizlik arasında doğru orantılı bir ilişki bulunmaktadır. Yoksulluk tanımı kapsamına girenler genellikle işgücü piyasasıyla düzenli bir ilişki içerisinde olmayarak, işsiz ya da eksik istihdam gibi istihdam problemiyle karşı karşıya bulunanlardan oluşmaktadır. Yoksulluğun mevcut olduğu bir yerde üretim tüketim dengesi bozulmaktadır. Bu durumdan dolayı yatırımlar yapılamamakta ve işsizlik artmaktadır. İşsizlik yoksulluğu, yoksulluk da işsizliği beslemekte ve aralarında kısır döngü oluşturmaktadır. İşsizlikle yoksulluk arasındaki ilişki yoksulluğun ortadan kaldırılması için istihdam politikalarının önemini ortaya koymaktadır (Gündoğan, 2003:161-163).

Yoksullara kendi işlerini kurmaları için kredi verilmesi uygulaması 1976 yılında Profesör Muhammed Yunus tarafından, dünyanın en yoksul ülkelerinden birisi olan Bangladeş'te uygulanmış ve başarılı sonuçlanmıştır. Yoksul insanları yoksulluktan kurtarabilecek önemli varlıklardan birisi sahip oldukları emekleridir. Bunu da ancak uygulanacak isabetli istihdam politikalarıyla gerçekleştirebilirler (Gündoğan, 2003:168-170).

Sonuç olarak işsizlikteki azalış yoksulluğun azaltılmasını sağlayacaktır. Bunun içinde uygulanacak politikalar, sosyal ödenekler, işçilere verilecek ücretler büyük önem taşımaktadır.

1.2.3.2. İşgücü Piyasalarında Yeniden Yapılanma

Gelişmiş ülkelerde 1960'lı yıllarda başlayan sanayisizleşme süreci özellikle dayanıksız tüketim malı üreten sanayilerde gerilemeye neden olarak istihdam yapısında belirgin değişikliklere yol açmıştır. İstihdam, imalat sanayi gibi yüksek ortalama ücret ödeyen sektörlerdeki hizmetler, düşük ortalama ücret yapısına sahip sektörlerle doğru kaymıştır. Bu değişimlere özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemdeki sendikal mücadeleler sonucunda emek standartlarının önemli ölçüde değersizleşmesi neden olmuştur. Bu durum

iş güvenliği olmayan, her zamanki işleri yapan, düşük ücretli veya geçici işçi statüsünde olan büyük bir kitle ortaya çıkmıştır. Az gelişmiş ülkelerdeki işgücü piyasasının yeniden yapılanması sonucunda birçok ülkede de istihdam imkânları kısıtlanmış ve çok sayıda işçi işsiz kalmıştır (Şenses, 2017:165-166).

1.2.4. Coğrafi Nedenler

Coğrafi koşullar ile yoksulluk arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır. Coğrafi konumlanma, ülkelerin yoksulluk veya zenginlik düzeyinde etkili olduğu gibi beşeri ve ekonomik coğrafya da yoksulluk üzerinde etkili olmaktadır. Yeryüzü şekilleri, iklim, akarsu, toprak ve bitki örtüsü gibi özellikler bölge/ülkeye göre değişmektedir. Örneğin çöller ve ekvatorial bölgeler, insan yaşamı için olumsuz ortamlar oluşturmaktadır. Bu bölgelerde yer alan ülkelerin çoğunluğu, şartların olumsuzluğundan dolayı yoksul olmak zorunda kalmaktadır. Yoksulluğun oluşmasında ve artışında, dünya kaynaklarının dağılımındaki dengesizlik yanında, bölüşümde dengesizlik ve sömürgecilik de önemli bir neden olarak görülmektedir (Özey, 2003:137-138).

1.2.5. Siyasi Nedenler

Ülkelerin siyasi ortamı ve bu süreçte alınan kararları ülke geneli için büyük önem taşımaktadır. Ülkenin, yaşadığı problemlerine yönelik politikalar alması yoksulluğu etkilemektedir.

Siyasi karar sonrası, tarıma yapılan düşük destek, sanayinin çarpıklaşması gibi yanlış politikalar yoksulluğu artırmaktadır. Ülke yönetimlerinin bozulması ve belirsiz politikalar, yaşanan yoksulluğun önde gelen nedenleri arasında yer almaktadır. Yolsuzluklara ve sömürge devletlerinin bir ülkede varlığına izin verilmesi gibi durumlar halkın sahip olduğu kaynakların başka devletler tarafından sömürülmesine ve insanların bolluk içinde aç yaşamasına neden olmaktadır (Kan, 2011:29).

Ülke içinde çatışmalar, savaşlar, siyasi anlaşmazlıklar ülkenin maliyesini olumsuz etkilemektedir. Savaşın varlığı sadece kamu harcamalarının bütçeden aldıkları oranları değiştirmeye kalmayıp, bununla beraber savaş mağdurlarına satın alma gücü ve gerekli desteği sağlamada yeterli olmayacaktır (Yalçın, 2008:13). Bu süreçte de devletin alacağı

kararlar, ülke geneline hazinenin doğru dağıtılmasını sağlayarak ülke huzurunu sağlaması açısından önemli olmaktadır.

1.3. Yoksulluk Çeşitleri

Yoksulluk zamana ve mekâna göre değiştiği gibi kişilerin yoksulluğa bakış açısına göre de değişmektedir. Bu başlık altında yoksulluk; mutlak ve görelî yoksulluk, nesnel ve öznel yoksulluk, gelir ve insani yoksulluk, kentsel ve kırsal yoksulluk olarak sınıflandırılarak alt başlıklar halinde ele alınmıştır.

1.3.1. Mutlak Yoksulluk (Absolute Poverty) - Görelî Yoksulluk (Relative Poverty)

Yoksulluk tanımlamaları ile ilgili çalışmalar ilk olarak 19. yüzyıl İngiltere'sinde başlamıştır. İngiltere'de yapılan çalışmalar aşamasında oluşturulan mutlak yoksulluk kavramına uygun ilk yoksulluk tanımı 1901 yılında Seebom Rowentree tarafından geliştirilmiştir. Rowentree yoksulluğu “*Toplam kazançların, biyolojik varlığın devamı için gerekli olan yiyecek, giyim vb. asgari düzeydeki fiziki ihtiyaçları karşılamaya yetmemesi*” olarak tanımlamıştır (Field (1983)'ten aktaran Bildirici, 2011:4).

Mutlak yoksulluk, hanehalkı ya da bireylerin biyolojik olarak yaşamlarını devam ettirebilmesi için ihtiyaç duydukları asgari harcama ve gelir düzeyini kapsamaktadır. Tanım, gerekli olan asgari besin bileşenlerini veya kaloriyi temel aldığından mutlaklık niteliği ile ifade edilmektedir. Bu tanım ülkelerarası karşılaştırmaların yapılması amacıyla kullanılmaktadır (İbrişim, 2008:8).

Dünya Bankası Raporu (1990)'a göre; bir insanın hayatta kalabilmesi için gerekli minimum kalori miktarı 2400 kalori olarak belirlenmiş ve günlük geliri ile 2400 kalori besini alamayanlar mutlak yoksul olarak tanımlanmıştır. Aynı Raporda ortalama bir hesaplama yöntemi ile mutlak yoksulluk sınırı, az gelişmiş ülkeler için kişi başına günde 1\$ kabul edilirken, Latin Amerika ve Karaibler için bu sınır 2\$, Türkiye'nin dâhil olduğu ve Doğu Avrupa ülkelerinin de içinde bulunduğu grup için 4\$, gelişmiş sanayi ülkeleri için 14.40\$ olarak belirlenmiştir. Dünya Bankasının belirlemiş olduğu bu değerler farklı kurumlara göre değişebilmektedir. Yoksulluk sınırı hesaplanırken kabul edilen varsayımlar değiştikçe mutlak yoksulluk sınırı da değişmektedir. Farklı rakamsal değerlerin birbirine üstünlüğü

yoktur. Her biri kendi içinde doğrudur fakat kabul edilen varsayımlara ve siyasi tercihlere göre şekillenmektedir (DPT, 2001:104).

Mutlak yoksulluk da asgari geçim düzeyinin kalori hesabına dayanması evrensel bir karşılaştırma yapılmasında sorun oluşturmaktadır. Kalori ihtiyacı kişilere göre farklılık gösterebilmektedir. Bu durum toplumlar arasında olduğu gibi aynı toplum içerisinde bile karşılaştırma yapılmasını problemli hale getirmektedir. Tüketim harcamaları ve kalori hesabına dayanan yoksulluk çizgileri ülkeler tarafından belirlendiği için aynı yaşam standardındaki bir kişi, ülkesinde yoksullar grubunda yer alırken, diğer ülkede yoksul olmayanlar kategorisinde sayılabilmektedir (Chen, Datt ve Ravallion 1993:5).

Rowentree'nin mutlak yoksulluk tanımına bakıldığında hanehalkının ya da bireylerin kişisel tercihlerini dikkate almadığı anlaşılmaktadır. Mutlak yoksulluğun bu durumu ve kalori hesabını dikkate alıp yoksulluk tanımı yapmasından dolayı eleştirilmesi göreceli yoksulluk yaklaşımının ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Ülkelerin tüketim alışkanlıklarına bağlı olarak tanımlanan göreceli yoksulluk, minimum kalori ihtiyacı ile beraber, kültürel ve toplumsal açıdan sosyal faaliyetleri de kapsamına almaktadır. Böylece göreceli yoksulluk sınırı, bir ulusun yaşam düzeyini yansıtmaya ve gelir eşitsizliğini göstermesi açısından önemlidir (DPT, 2001:104).

Göreceli yoksullukta gelir ve refah dağılımı önemli olmaktadır. Göreceli yoksulluk o toplumda yaşayan bireylerin gelirlerinin aritmetik ortalaması veya ortancasının belirli bir düzeydeki oranı ile belirlenmektedir. Böylece yoksulluk, fiziki yaşamın devam ettirilmesini sağlayacak varlıklardan ziyade toplumdakilerin ne kadar gelire sahip olduklarına bağlı hale gelmektedir (Zülfikar, 2010:6).

1.3.2. Nesnel Yoksulluk (Objective Poverty)-Öznel Yoksulluk (Subjective Poverty)

Nesnel yoksulluk, nesnel yoksulluğu oluşturan kaynaklar ve kişileri yoksulluktan kurtarmak için yapılması gerekenler konusunda önceden belirlenen koşulları içermektedir (Aktan ve Vural, 2002:6).

Öznel yoksulluk ise yoksul bireylerin yoksulluk algılarına göre belirlenmektedir. Asgari temel ihtiyaçların belirlenmesi, dışarıdan oluşturulan yargıya göre değil, kendi algılarına göre değerlendirilmektedir. Dolayısıyla bireylerin yoksulluklarını bildirmeleri normatif değerlerden daha önemli hale gelmektedir (Zülfikar, 2010:7).

Öznel yoksulluk düzeyinin ölçülmesi, araştırmanın yapılacağı topluluğun kendi kabul ettiği geçinebilmeleri için gerekli gördükleri gelir düzeyi temel alınarak belirlenen bir öznel yoksulluk sınırına dayanmaktadır. Bu yaklaşım, yoksulluk düzeyine ilişkin en gerçekçi kararın o toplumda yaşayanlar tarafından verileceği varsayımını kabul etmektedir. Kavramsal düzeyde mutlak ve göreceli yoksulluk kavramlarının bileşimini yansıtmakta ve diğer yoksulluk çizgileri gibi kendisini yoksul kabul etmeyenler yoksulluk sınırının üstünde, kendisini yoksul kabul edenler ise yoksulluk sınırının altında kabul edilmektedir (Flik ve Van Praag, 1991:312-313).

Yoksulluğun ölçümünde kullanılan genellikle tüm yöntemler nesnel yaklaşımı benimseyerek asgari gelir düzeyi konusu üzerinde durmaktadır. Oysa kişiler tükettikleri yiyeceklerin miktarı ve türleri konusunda çok farklı değerlendirme ve tercihlere sahiptirler. Bu nedenle yoksulluğun tanımlanmasını kişilerin ve hanehalkının değerlendirmelerine bırakan öznel yoksulluk ölçülmesinde önemli problem ve karışıklıklara yol açabilmektedir (Aktan ve Vural, 2002:6).

1.3.3. Gelir Yoksulluğu (Income Poverty) -İnsani Yoksulluk (Human Poverty)

Gelir yoksulluğu (income poverty) birey ve ya hanehalkının yaşamını devam ettirebilmesi ya da asgari geçimini karşılamak için ihtiyaç duyduğu temel ihtiyaçlarının karşılanabilmesi için yeterli düzeyde gelirin elde edilememesi olarak tanımlanmaktadır. Gelir yoksulluğu hesaplamalarında genellikle asgari geçimini sağlamak için ihtiyaç duyulan gelir, yoksulluk sınırı olarak tanımlanmaktadır. Yoksulluk sınırının altında kalan gelir-tüketim düzeyine sahip olan birey/hanehalkı yoksul olarak adlandırılmaktadır (Aktan ve Vural, 2002:6).

Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) tarafından geliştirilerek açıklanan ve son yıllarda mutlak ve göreceli yoksulluk tanımlarını içermesiyle beraber o ikisinden daha geniş kapsamlı olan insani yoksulluk kavramı okur-yazarlık, yetersiz beslenme, kısa yaşam süresi, anne-çocuk sağlığının yetersizliği, önlenemez hastalıklara yakalanmak gibi temel insani gereksinimlerden yoksun olmak biçiminde tanımlanmaktadır. Buna göre insanın temel gereksinimlerini karşılayacak olan mal, hizmet ve alt yapı, ulaşımın imkânsızlığı ya da daraltılması, yoksulluğun insani boyutu olarak adlandırılmaktadır (DPT, 2007:1). İnsani yoksulluk ile kişinin yaşamayı hak ettiği hayatı sürdürememesi ifade edilmektedir.

1.3.4. Kentsel Yoksulluk (Urban Poverty)-Kırsal Yoksulluk (Rural Poverty)

Kentlerde, kentleşmeye bağlı olarak göçlerin yaşanması neticesinde nüfusun artması, iş bulma ve eğitim olanağından, sağlık imkânlarından, birçok kamu hizmetinden, teknolojiye ve kültürel faaliyetlerden yeterli düzeyde yararlanamamak kentsel yoksulluğu oluşturmaktadır. Kentsel yoksulluk çalışan kesimler için de geçerli olmaktadır. Toplumsal hizmetlerin ticarileşmesi, ücretlerin azalması ücretli kesimleri yoksulluk sınırının altına çekmektedir (Gedikoğlu, 2015:10).

Kırsal yoksulluk, gelişmekte olan ülkelerde tarım sektörünün hızla çözülerek gizli işsizliğin açık işsizliğe dönüşmesi olgusuna dayanır. Kırsal yoksulluk, Uluslararası Çalışma Örgütüne (ILO) göre, kırsal alandaki açık veya gizli işsizlik olarak tanımlanmaktadır (DPT, 2001:105).

Kırsal yoksulluk emniyet, sosyal, saygı, kimlik arayışı, sosyal ilişkiler, karar alma özgürlüğü, hukukî ve siyasî haklar gibi niteliksel beklentiler ve yoksunluklar üzerinde durmaktadır. Son yıllarda kırsal nüfus azalmakta, tarımsal üretimde yaşam şartlarının ağırlaşması ve izlenen tarım politikaları sebebiyle özellikle genç nüfus kırdan kente göç etmektedir (Öztürk, 2008:613).

1.4. Yoksulluğun Ölçülmesi

Yoksulluk sınırı, bir toplumda yoksulları ve yoksul olmayanları birbirinden ayırmak için kullanılan bir kavramdır. Yoksulluk çalışmaları için yoksulluk sınırının belirlenmesi önemlidir. Yoksulluk sınırının altında kalan yoksullar arasında bir gelir eşitsizliği oluşmaktadır. Yoksulluk çizgisi altında yer alan gruplardan bir kısmı yoksulluk sınırına yakın bir yerde bulunurken diğer grup ise çok daha aşağılarda bulunabilmektedir. Yoksulların, yoksulluk sınırına göre konumlarını ve kendi içlerindeki eşitsizlik düzeyini ölçmek için çeşitli ölçüler ortaya koyulmuştur. Bu ölçüler ile çeşitli ülkelerin yoksulluk düzeylerini kıyaslamak ve bir ülke içinde yoksulluğun zaman içindeki gelişimini izlemek mümkün olmaktadır. Yoksulluk sınırının belirlenmesi amacıyla kullanılan yaklaşımlar arasında; alınması gerekli minimum kalori miktarı yaklaşımı, temel ihtiyaçlara dayalı yaklaşım, ortalama gelirin derecesine dayalı yaklaşım ve harcamaların besin gruplarına ayrıştırılması yöntemi yer almaktadır (Aktaş Kaya, 2007:63).

1.4.1. Alınması Gerekli Minimum Kalori Miktarı Yaklaşımı

Alınması gereken minimum kalori yaklaşımı, gıda-enerji ihtiyacını karşılayacak düzeyde gıda-enerji alımı için gerekli tüketim harcamalarını ya da gelir düzeyinin belirlenmesine dayanmaktadır. Gıda-enerji ihtiyacı kişi ve mekâna göre değişeceğinden belirlenmesi zordur. Bundan dolayı enerji gereksinimlerini belirleyen aktivite düzeyleri ile ilgili varsayımın yapılması zorunlu olmaktadır. Enerji ihtiyacı beslenme yetersizliğinden ziyade tüketime dayalı yoksulluğu ölçmeyi amaçlamaktadır. Bu metot için beslenmeye dair ihtiyaçlardan dengeli ya da dengesiz beslenme önemli olmamaktadır. Asıl olarak alınan kalorinin yeterli olup olmadığını belirlemeye çalışmaktadır (Metin, 2011:27, Ravallion, 1998:10).

Alınması gerekli minimum kalori miktarı yaklaşımına ulaşmak için gerekli olan toplam harcamalar hesaplandığında gıda ve gıda dışı tüketimin ayrı ayrı belirlenmesini gerektirmemesi ve fiyat bilgisine ihtiyaç duyulmaması yöntemin avantajlarını oluşturmaktadır. Fakat nüfusun farklı alt gruplarında kıyaslamalar yapılması sınırlı olmaktadır. Ayrıca toplam tüketim harcamaları arasındaki ilişki kişisel tercihlerin, etkinlik seviyelerinin, fiyatların ve maliyetlerin farklı olması ve kamunun ürettiği mallar nedeniyle değişiklikler göstermektedir. Bu durumda farklı yoksulluk sınırlarının kullanılması gerekmektedir (Ravallion, 1998:11).

1.4.2. Temel İhtiyaçlara Dayalı Yaklaşım

Temel ihtiyaçlara dayalı yaklaşım hanehalkı ve bireylerin yaşamlarını devam ettirebilmesi için, asgari düzeyde bir gıda ve gıda dışı harcamaların karşılanması gerektiğini dikkate almaktadır. Asgari düzeydeki bu harcamalar için, gerekli olan asgari gelir-tüketim düzeyi belirlenmektedir (Aktan ve Vural, 2002:13).

Bu yöntem temel ihtiyaçlar açısından mutlak bir alt sınırı vurgu yapmaktadır. Bu ihtiyaçların karşılanabilmesi için asgari bir gelir miktarının belirlenmesi gerekmektedir. Ancak, bu şekilde belirlenen yoksulluk sınırları nensek olmamaktadır. Mal ve hizmet aynı yerleşim yerinde farklı fiyata olabildiği gibi satın alıcının ekonomik durumuna göre yerleşim yerinden yerleşim yerine göre farklılık gösterebilmektedir. Dolayısıyla temel ihtiyaçların ne olduğuna ve bu ihtiyaçları karşılamak için gereken asgari gelirin hangi düzeyde olacağı konusunda ortak bir görüş birliği olmamaktadır (Metin, 2011:29).

1.4.3.Ortalama Gelirin Derecesine Dayalı Yaklaşım

Erdoğan'ın (2002:8) aktardığına göre, Scott (1981) ve Anand (1983) toplumda yaratılan ortalama gelirin yarısını yoksulluk sınırı olarak kabul etmektedir. Bu yoksulluk sınırının altında kalan bireyleri ise yoksul olarak kabul etmektedirler. Bu yöntem yaşam şartlarına bağlı oluşmaktadır. Eğer toplumda genel gelir düzeyi yüksekse, yoksulluk sınırı da yüksek çıkmaktadır. Toplumda gelir eşitsizliği az ise yani o toplumda yaşayanların geliri genel ortalama civarında ise ortalama gelirin yarısına sahip hiç kimse çıkmamaktadır. Bu durumda toplumda yoksul bulunmayacağını göstermektedir. Eğer eşitsizliğin boyutu fazla ise ortalama gelirin yarısına sahip kişi sayısı toplumdan ayırt edilebilmektedir.

1.4.4.Harcamaların Besin Gruplarına Ayrıştırılması Yöntemi

Paul (1989) çalışmasında yoksulluk sınırını, hanelerin harcama düzeyine göre veren bir modeli ele almaktadır. Her hanenin yaş, cinsiyet ve meslek ölçütleri dikkate alınarak, bu ölçütlere göre hanenin tükettiği gıda miktarları, kalori ve besin değerlerine ayrıştırılarak bir model oluşturulmaktadır. Sonuçlar günlük alınması gerekli kalori ve besin miktarları ile karşılaştırılmakta, sınırın altında besin tüketiminde bulunan aileler yoksul olarak adlandırılmaktadır. Bu yöntem yaş, cinsiyet ve mesleklere göre tüketilmesi gereken besin miktarlarını ayrı ayrı incelemesi gerektiği için oldukça ayrıntılı bir çalışma yapmayı gerektirmektedir.

1.5. Yoksulluk Sınırı

Yoksulluk konusundaki tüm çalışmalarda ele alınan ortak nokta yoksulluk sınırının oluşturulmasıdır. Yoksulluk sınırının temel amacı yoksul olanla yoksul olmayanların tespit edilmesi ya da başka bir ifadeyle, yoksul olanların toplam nüfus içindeki oranının belirlenmesidir (Aktan ve Vural, 2002:19). Yoksul olanlar ile yoksul olmayanları ayırabilmek için yoksulluk sınırı bir eşik görevi görmektedir. Bu eşğin üzerinde kalanlar yoksul olmayanlar sınıfına dâhil olurken; eşğin altında yer alan birey ve hanehalkları yoksul olarak adlandırılmaktadır. Yoksulluk sınırının oluşturulma amaçları; yoksulluk oranlarını hesaplayabilmek ve bir ülke içerisindeki farklı bölgeler için yoksulluk oranlarının karşılaştırılmasını yapmak, yapılacak transferlerin hedeflenmesi ve kalkınmaya yönelik harcamaların yöneltilebileceği en iyi yerin belirlenmesinde yardımcı olmak ve yoksulluğun

azaltılmasına ya da ortadan kaldırılmasına yönelik kamu transferlerinin etkisinin izlenmesi ve kamusal tartışmanın yoksulluk çerçevesinde sürdürülmesini sağlamaktır. Amacına ulaşabilmesi için yoksulluk çizgisinin bilimsel ve objektif olarak türetilmesi gerekmektedir (Beken, 2006:57-58).

Yoksulluğun ölçülmesinde ilk aşama yoksulluk sınırının belirlenmesi, ikinci aşama ise yoksulluğun boyutunu ve şiddetini belirlemek için uygun bir yoksulluk ölçütünün (endeksinin) oluşturulmasıdır. Yoksulluk sınırının belirlenmesinde mutlak yoksulluk, göreceli yoksulluk ve sübjektif yoksulluk olmak üzere üç farklı yaklaşım söz konusudur ve bunlar aynı zamanda yoksulluk sınırı türleridir (Çelik, Vural ve Tuncer, 2017:45-46). Tablo1 Yoksulluk Sınırı Yaklaşımlarını göstermektedir. Ülkelerde “yoksul” tanımı içine alınacakların belirlenmesi, yoksulluk düzeyi hakkında yorum yapılabilmek için bir başlangıç noktası olmaktadır. Yoksulluk ölçütü yoksulluk sınırına göre hesaplandığı için yoksulluk sınırının seçimi önemlidir (Arpacıoğlu, 2012:14).

Tablo 1. Yoksulluk Sınırı Türleri

YOKSULLUK SINIRI YAKLAŞIMLARI	
MUTLAK YOKSULLUK SINIRI	Bireylerin asgari düzeyde yaşamlarını devam ettirebilmesi için gerekli olan minimum ihtiyaçların belirlendiği sınırı ifade etmektedir. Bu sınırın altında kalan bireyler mutlak yoksul olarak adlandırılmaktadır. Yoksullukla ilgili uluslararası karşılaştırmalar yapmak ve ulusal yoksulluk sınırının belirlenmesinde ortak ölçütlerin geliştirilmesi için Dünya Bankası tarafından 2011 yılı satın alma gücü paritesine göre çeşitli mutlak yoksulluk sınırları belirlenmiştir. Bu sınırlar kişi başına günlük 1.90 \$ ve 3.10 \$ olarak hesaplanmıştır.
GÖRELİ YOKSULLUK SINIRI	Toplam nüfusun belirli bir oranın yer aldığı, medyan gelirin yarısından az olmak üzere gelir veya harcama düzeyine sahip olan kesimlerin yoksul olarak kabul edildiği sınırı ifade etmektedir. Gelire dayalı görelî yoksulluk sınırı OECD tarafından ortalama gelirin %50'si olarak belirlenirken EUROSTAT tarafından %60'ı olarak belirlenmektedir.
SUBJEKTİF YOKSULLUK SINIRI	Temel ihtiyaçlarını karşılamak için gerekli olan asgari gelirin belirlenmesi ile ilgili sorulara hanehalkının verdiği yanıtlar temel alınarak belirlenen yoksulluk sınırıdır. Geleneksel yoksulluk sınırı yaklaşımlarından farklı olan subjektif yoksulluk sınırı doğrudan haneler veya bireyler için neyin gerekli olduğuna odaklanarak daha basit süreçleri önermekte ve daha az veriye ihtiyaç duyduğu için doğal olarak yoksulluk yaklaşımı açısından daha demokratiktir. Ancak kullanım alanı son derece sınırlıdır.

Kaynak: Çelik, K., Vural, İ. Y., ve Tuncer, G. (2017). Dünya'da ve Türkiye'de Yoksulluğun Genel Görünümü: 2002 Sonrası Döneme İlişkin Bir İnceleme. *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 5, s.46

1.5.1. Mutlak Yoksulluk Sınırı

Mutlak yoksulluk sınırı genellikle iki farklı yöntemle hesaplanmaktadır. Bu yöntemlerin birincisinde, en düşük yaşam standardını sağlayan minimum gıda harcamasına göre yoksulluk sınırı hesaplanmakta ikincisinde ise minimum gıda harcamasına ek olarak, giyim, barınma, sağlık, ısınma, eğitim gibi temel ihtiyaçlar da dikkate alınmaktadır. Dolayısıyla, “Temel Gereksinimler Maliyeti” olarak bilinen bu ikinci yönteme göre, daha yüksek bir yoksulluk sınırı elde edilmektedir (İbrişim, 2008:25).

1.5.2. Göreli Yoksulluk Sınırı

Basit ve şeffaf olması ve üzerinde durulması gereken alt grubu belirlediği için fonksiyonel olması bu yaklaşımı avantajlı kılmaktadır. Ancak, yoksulluğun belirli bir zaman dilimini analiz edilmesinden dolayı bu yaklaşım kullanışlı değildir. Toplam nüfusun belirli bir yüzdesinin yoksul olarak adlandırılması zaman içinde yaşam standardındaki değişimlerin kabul edilmesine imkân vermemektedir. Üstelik bu yaklaşımda yoksulluk sınırının seçimi oldukça keyfi olmaktadır (Aktan ve Vural, 2002:32).

1.5.3. Subjektif Yoksulluk Sınırı

Yoksulluk sınırının yoksulların kendi değerlendirmelerine göre belirlenmesi, ilk başta anlamlı görünse de, subjektif yoksulluk çizgilerinin belirlenme ve uygulama aşamalarında önemli kavramsal ve ölçüm sorunları yaşanmaktadır. Bu bağlamda karşılaşılan en temel sorun, toplanan bilgilerin bir araya getirilip bunlardan kendi içinde tutarlı bir sonuca ulaşma ve sonuçları ülkeler arasında hatta aynı ülke içinde farklı bölgeler ve yerleşim yerleri arasında karşılaştırma güçlüğü yaşanmasıdır. Sorulan soruların gelir düzeyi benzer olan toplulukta bile farklı algılanması, toplumsal normlara göre bir yerden bir yere değişmesi ve sonuçların anketin yapıldığı yere özgü olmasından dolayı başka yerlere genelleştirilmesini engellemektedir (Şenses,2017:94-95). Subjektif yoksulluk sınırının bu özelliklerinde dolayı yaygın bir kullanıma sahip değildir.

1.6. Yoksulluğun Ölçütleri

Yoksulluğun ölçülmesinde, yoksulluk sınırının belirlenmesinden bir sonraki aşama uygun bir ölçütün belirlenmesidir. Yoksulluk konusuna, 1970'li yılların ilk yarılarında ilginin artmasına rağmen yoksulluğun ölçüm yöntemleri son yıllarda birçok araştırmacının ilgisini çekmeye başlamıştır. Bu süreç içinde, birçok farklı ölçüm yöntemi ve ölçüt geliştirilmekle yetinilmemiş, bu endeksleri birbirleriyle karşılaştıran ölçüm sorunlarını en ince ayrıntısına kadar irdeleyen çalışmalara sıkça yer verilmiştir (Şenses, 2017:65).

Yoksulluk ölçütleri, ülkelerde yoksulların kimler olduğunu ve hangi sınıflandırma içerisinde yer alacağını belirlemektedir. En sık kullanılan yoksulluk ölçütleri ise Kafa Sayısı Endeksi, Yoksulluk Açığı Endeksi, Sen Endeksi, Foster-Greer- Thorbecke Endeksi'dir.

1.6.1. Kafa Sayısı Endeksi (Head-Count Index)

Yoksulluk ölçümünde en yaygın kullanılan endeks, yoksulluk sınırı altındaki kişilerin toplam nüfusa oranını gösteren kafa sayım oranıdır.

Q, yoksulluk sınırı altındaki toplam nüfusu; N, toplam nüfusu gösterdiğinde kafa sayısı yoksulluk endeksi: $(H)=Q/N$ 'e eşit olur (Osberg ve Xu, 2007:8).

Yoksulluk ölçüm yöntemlerinde, özellikle 1970'li yılların ortalarından sonra gözlenen gelişmelerin ortaya çıkma nedenini bu endekse yöneltilen eleştiriler oluşturmuştur. Kafa sayım oranı, yoksulluk çizgisi altında kalan kişilerin sayısına duyarsız değildir ancak yoksulluk sınırının altında bulunan bir kişiyle onun çok altındaki bir kişi arasında ayrım yapmayarak ve yoksul kişiler arasındaki gelir dağılımına tepkisiz kalarak yoksulluğun derecesini belirleyemediği için yetersiz bulunarak eleştirilmiştir. Bu endekse göre yoksullardan birinin çizginin sadece altında mı olduğu ya da şiddetli bir sefalet ve açlıkla çizgiden çok mu uzakta olduğu önemli değildir. Daha da önemlisi; yoksul bir kişiden daha zengin olan birine yapılan gelir aktarımı, yoksulluk ölçüsü H'yi artırmayabilir. Sen'in belirttiği gibi yoksul bir kimse daha da yoksul bir duruma geldiğinde bu endekste bir artış oluşmaz iken, bu kişinin ölmesi durumunda yoksulluk oranının düşmesi gibi farklı bir durumla karşılaşılmaktadır (Ravallion, 1996:1329, Sen,1979:295).

Kafa sayısı endeksi birçok eleştiri alsa da, aslında kendisindeki eksiklikleri giderecek olan diğer modelleri oluşturmuştur.

1.6.2. Yoksulluk Açığı Endeksi (Poverty Gap Index)

Kafa sayısı yoksulluk endeksine yöneltilen eleştiriler iktisatçıları yeni bir arayışa sürüklemiştir. Yoksulluğun derinliğini ölçebilmek ve yoksulluk oranının yoksulluk sınırına duyarlılığını azaltabilmek için yoksulların gelirlerinin-tüketimlerinin yoksulluk sınırından uzaklığının ortalamasının, yoksulluk sınırına oranı olarak belirlenen yoksulluk açığı endeksi geliştirilmiştir. (Şenses, 2017:66). Bu endeks, yoksul olanların yoksulluk sınırının üzerine çıkarılabilmeleri için gerekli olan destekleme miktarını ölçmektedir (Yücel, 2011:91).

Yoksulluk açığı endeksi hesaplanırken öncelikle yoksul bireylerin gelir açığı hesaplanmaktadır. Gelir açığı yoksulluk sınırı ile kişinin geliri arasındaki farka eşittir. Yücel (2011)'e göre, yoksulluk açığı endeksi, yoksulluk sınırı altına düşen tüm yoksul kişilerin gelirlerinin toplamını oluşturmakta ve yoksulların yoksulluk sınırının ne kadar uzağında gelir elde ettiklerini göstermektedir (Gedikoğlu, 2015:13). Yoksulluk açığı endeksi de kafa sayısı endeksinde olduğu gibi yoksullar arasında gelirin dağılımında oluşan dengesizlikleri göz ardı etmektedir. Kaç kişinin yoksul olduğu konusunda da bilgi vermemekte ve yoksulluk sorununun şiddetini de net olarak yansıtamamaktadır (Şenses, 2017:66).

1.6.3. Sen Endeksi (Sen Index)

Sen Endeksi, Kafa Sayısı Endeksi ile yoksulluk açığı ve yoksullar arasındaki gelir dağılımını (Gini katsayısı olarak) birlikte ele alan ölçüttür (Şenses, 2017:66).

Yoksullara gelir aktarımının gerçekleşmesi halinde ortaya çıkacak fayda toplumsal bir faydadır ve bunu kalıcı kılmak için de adil bir gelir dağılımı gerekmektedir. Sen'e göre sağlanan faydaları kişisel bazda karşılaştırmak mümkündür. Bunu marjinal fayda teorisi ile açıklayan Sen, birilerinin sağlamış olduğu faydadaki düşüşlerin, ötekilerin sağladıkları faydadaki yükselişlerle nötrlenebileceğini belirtmektedir (Erol, 2006:21).

H, Kafa Sayısı Oranını; I, Gelir Açığı Oranını ve Gp, yoksullar arasındaki gelir dağılımı ölçütünü yani Gini Katsayısını göstermek koşuluyla Sen endeksi aşağıdaki gösterimi gibidir.

$$S = H I + H (1 - I) Gp$$

Yoksul kişilerden birinin gelirinde bir azalma meydana geldiğinde yoksulluk ölçütünde bir artış meydana gelmektedir. Bir diğer ifadeyle, yoksulların durumunda meydana gelen bir olumsuzluk yoksulluk oranında yükselmelere yol açmaktadır. Diğer taraftan zengin bir

kişiden yoksul kişilere gelir aktarımı söz konusu olursa yoksulluk ölçütünde bir azalma meydana gelmektedir. Yoksulluk ölçütü zenginlerin gelirleri karşısında hiçbir değişiklik göstermeyerek sadece yoksulların durumu üzerine odaklanmaktadır. Yoksullar arasında tam eşitsizlik durumunun söz konusu olması halinde ($G_p=1$) Endeks Kafa Sayısı Yoksulluk Endeksine eşit olurken yoksullar arasında tam eşitlik varsa ($G_p=0$) Endeks Gelir Açığı Endeksine eşit olur (Aktan ve Vural, 2002:29).

1.6.4. FGT Endeksi (Foster, Greer ve Thorbecke Index)

Yoksulluk ölçüm yöntemlerine karşı yapılan eleştirilerin sonucunda 1984 yılında, Foster, Greer ve Thorbecke tarafından yeni bir yoksulluk ölçüm yöntemi geliştirilmiştir (Orsberg ve Xu, 2007:14).

FGT endeksi, toplam yoksulluğu farklı alt gruplara ayırabilmekte ve bu sayede yoksul kitle birbirinden kesin çizgilerle ayrılarak farklı sosyoekonomik veya bölgesel gruplara bölünebilmekte ve bunlara ilişkin yoksulluk oranları ayrı ayrı hesaplanabilmektedir. Böylece alt gruplara ilişkin endeksler alt grupların nüfus paylarıyla ağırlıklandırılarak toplandığında da toplam yoksulluk oranı olarak belirlenmiş olmaktadır. Endeks bu özellikleri sayesinde yoksulluğun derinliği ve değişik yoksul gruplarındaki göreliliği yansıtabilmektedir (Şenses, 2017:67).

Yoksulluk konusunda iktisat literatüründe yapılmış çok sayıda çalışma mevcuttur. Bu çalışmaların büyük kısmı ülke ya da bölge genelinde yapılmış yoksulluk çalışmalarıdır.

Çalışkan (2007)'de, TÜİK'in yoksulluk verileri kullanılarak, ülkemizde eğitim seviyesi ile işgücüne katılım, işsizlik ve yoksulluk oranları arasındaki ilişkiler analiz edilmiştir. Eğitim seviyesi ile işgücüne katılım ve yoksulluk oranları arasında teorik beklentileri karşılayan bulgulara ulaşılmıştır. Ancak, işsizlik oranları açısından eğitim sisteminin beklentileri karşılamadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Dağdemir (2002)'de, Türkiye'de yoksulluk nedenleri analiz edilmiş, Türkiye ekonomisinde 1987-1994 yılları arasında yoksulluğun artması ekonomik istikrarsızlığa sebep olmasıyla dengesiz hale gelen gelir dağılımı faktörü ile açıklanmıştır. Gelirin yeniden dağılımı, kırdaki yoksulluk sorununu azaltırken kentlerde artışa neden olmuştur. Büyüme bileşeninin dönem boyunca istikrarsız bir şekilde gerçekleşmesi gelir eşitsizliğini azalttığı halde yoksulların gelirini yoksulluk sınırının üzerine çıkartamadığına vurgu yapılmıştır.

Bozan (2010), Batı medeniyeti ve onun ekonomik sistemi olan kapitalizmin yoksulluk analizini yapmış ve yoksulluğu gidermeye yönelik politikaları analiz etmiştir. Çalışmanın sonucunda varılan yargı; kapitalizm, oluşturduğu finans tekelleri ile adeta dünyayı baskı altına almış olması ve Uluslararası sosyal politika stratejilerinin yoksulluğu önleme de yetersizliğidir. Kapitalist sistemi dünyanın vazgeçilmez ve tek bir programı olarak kabul etmek yerine insanlığın inanç ve değerlerinden gelen Türk-İslâm medeniyetinin zenginler ile fakirler arasında kurmuş olduğu zekât, sadaka, fitre, adak, vakıflar gibi yardımlaşmaları uygulayarak Batı medeniyetinin bıraktığı boşlukların doldurulması ve fakir zengin arasındaki farkların azaltılarak yoksulluğun önlenmesi kabul edilmiştir.

Arpacıoğlu ve Yıldırım (2011)'de, yoksullukla ilgili kavramlar farklı yoksulluk çeşitleri çerçevesinde ortaya konarak yoksulluk ölçüm yöntemleri, Türkiye'de ve dünyada çeşitli refah ve yoksulluk göstergeleri de ele alınarak yoksulluğun boyutları incelenmiştir. Bu amaçla Dünya Bankası, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı ve Türkiye İstatistik Kurumu verilerinden yararlanılmıştır. Ancak yoksulluğun uzun vadede çözülebilecek bir sorun olduğu düşünülerek yoksullukla mücadele konusunda etkin, verimli politikalar üretilip, bu alanda hizmet sunan kuruluşların kapasitelerinin artırılması gerektiği yargısına ulaşılmıştır.

Çelik, Vural ve Tuncer (2017)'de, yoksulluğun kavramsal analizi yapılarak, tanımı, türleri ölçülmesi ve yoksulluğa yol açan faktörler ve iktisat teorilerinin yoksulluk yaklaşımlarına değinilmiştir. Çalışmanın son kısmında ise Dünya Bankası, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı ve Türkiye İstatistik Kurumu verileri alınarak 2002 sonrası Dünya'da ve Türkiye'de yoksulluğun mevcut görünümü ortaya konularak genel bir değerlendirme yapılmıştır. Çalışma sonucunda yoksullukla ilgili temel göstergelere bakıldığında Türkiye'nin kendi içinde yoksullukla mücadelede olumlu bir performans sergilediğine yönelik bulgular elde edilmiş olsa da OECD ve AB ülkelerindeki göstergelerle karşılaştırıldığında hala ilerlemesi gereken zorlu bir mesafenin olduğu sonucuna varılmıştır.

Karluk ve Ünal (2017), yoksulluk, yolsuzluk ve gelir dağılımı arasında ilişkinin olup olmadığını belirlemeyi amaçlamıştır. Bu amaçla Gini katsayısı ve yolsuzluk algı endeksi arasındaki korelasyona, başta Türkiye olmak üzere, verilerin elde edilebilir olduğu ülkeler için bakılmıştır. Sonuçlar Gini katsayısı ve yolsuzluk algı endeksi arasında, Arjantin ve Kolombiya haricindeki ülkeler için, negatif bir ilişki olduğunu göstermiştir. Bu sonuç yolsuzluğun fazla olduğu ülkelerde gelir dağılımı daha adaletsizdir veya gelir dağılımı ne

kadar adilse yolsuzluk o kadar azdır şeklinde yorumlanmıştır. Araştırma kapsamına giren ülkeler arasında negatif ilişkinin en güçlü olduğu ülkenin Türkiye olması dikkat çeken bir durum olmuştur.

Gürer (2010), küreselleşme sürecinin dünya genelindeki ve Türkiye’deki yoksulluğa hangi yönlerden ve nasıl etki ettiğini ortaya koymayı amaçlamıştır. Çalışmada Dünya Bankası ve IMF gibi uluslararası kurumların uyguladıkları politikalar eleştirel bir yaklaşım ile değerlendirilmiş ve küreselleşme sürecinin kapitalist devletlerin savunduğu gibi dünyanın geneline yayılacak bir zenginlik yaratıp yaratamayacağı tartışılmıştır. Sonuç olarak küreselleşme toplumların çoğunun yoksullaşmasına ve mevcut yoksulluğun derinleşmesine sebep olmakla beraber sermaye sahipleri yoksulluğun artması üzerinden giderek zenginleşmiştir yargısına ulaşılmıştır.

Genç (2010), küresel yoksullukla mücadelede uluslararası ekonomik kuruluşların etkinliği üzerinde durmuştur. Küresel yoksullukla mücadele de uluslararası kuruluşların tek başına yeterli olmadığı ve uluslararası kuruluşlar ile ulusal hükümetler, yoksulluğu azaltmayı politik gündemlerinin önceliği arasına almalı ve kapsamlı bir yoksulluğu azaltma ve ekonomik kalkınma politikası dizayn etmeleri gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.

Uzun (2003)’te, yoksulluk olgusu ve yoksulluğun nasıl ölçüldüğü açıklandıktan sonra yoksullukla mücadele için gerekenler ve Dünya Bankası politikaları üzerinde durulmuştur. Yoksullukla mücadele için önde gelenin sürdürülebilir bir büyümenin ve kurumsal bir küresel işbirliğinin geliştirilmesinin gerekli olduğu sonucuna varılmıştır. Ayrıca başarılı olmak için görevin, gelişmiş ülkelere ve onların denetimindeki çok uluslu kuruluşlara düşmekte olduğu savunulmuştur.

Kan (2011)’de, fakirlikle mücadelede uygulanan kamu politikaları ve politika etkinliği ile fakirlikle mücadelede sosyal yardımlaşma ve dayanışma vakıflarının rolünün değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Çalışmanın sonucunda fakirlik sorununun sadece Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları tarafından çözülebilecek bir sorun olmadığı, gelir artışının fakirliğin çözümünde yeterli olmadığı ve aynı zamanda devletin sosyal devlet ilkesini benimsemiş olması gerektiği yargısına varmıştır. Ayrıca adil gelir dağılımının sağlanması ve yaşam şartlarının bireyler üzerinde eşit dağılımının sağlanması için makroekonomik düzeyde politikalar üretilmesi gerektiği ve bunu gerçekleştirebilmek için

sosyal yardımların daha etkin yapılmasına yönelik bir yasa oluşturulması gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.

Çeştepe ve Genç (2011)'de, yoksullukla mücadele konusuyla doğrudan ve dolaylı şekilde ilgili olan Bretton Woods kuruluşları olarak bilinen Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu'nun yoksullukla mücadele politikaları ve bunların etkinliği, ortaya konulmaya çalışılmıştır. Sonuç olarak yoksullukla mücadelede ve “yoksulluğun olmadığı bir dünya” amacını gerçekleştirmek için Dünya Bankası'nın çalışmalarının yeterli olmadığı IMF'nin görev çakışmasına yol açmadan Dünya Bankası'na destek vermesi gerektiği kabul edilmiştir. Bununla beraber ülkelerin de yoksulluğu azaltmayı gündemlerine almaları ve yoksulluğu azaltma ve ekonomik kalkınma politikaları uygulamaları gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.

Turgut (2011), Türkiye'de 1988-2009 yılları arasında yoksulluğu etkileyen faktörleri belirlemeye ve 2010 yılı yoksulluk sınırını tahmin etmeye çalışmıştır. Bunun için yoksulluğu etkileyen değişkenler olarak, enflasyon, Gayri Safi Yurt İçi Hâsıla, işsizlik ve toplam yatırımlar alınmıştır. Değişkenlerin 1988-2009 yılı değerleri kullanılmış ve analiz sonunda enflasyon, işsizlik ve yatırımlardaki artışın, yoksulluk sınırını arttırırken, Gayri Safi Yurt İçi Hasıladaki artışın, yoksulluk sınırını azalttığı sonucuna ulaşılmıştır.

İKİNCİ BÖLÜM

EKONOMİK OLARAK YOKSULLUKLA MÜCADELE

2.1. İktisadi Düşüncelere Göre Yoksulluk

İktisat kelimesi, Arapça kasd (قصد) kökünden türetilmiştir. Kasd kelimesi lügatte, yolun doğru olmasını, hem sözde hem fiilde itidalli ve adaletli olmayı, ifrat ve tefritten uzak bulunmayı, israf ve cimrilikten uzak durmayı, tasarruflu ve tutumlu olmayı, isabet etmeyi, bir şeye niyet etmeyi ve yönelmeyi ifade etmektedir (Mecdüddin Ebû Tâhir Muhammed b. Ya'kûb el-Fîrûzâbâdî, Kâmûs Tercemesi vd.,(1255)'den aktaran Gül, 2010:28). İktisâd (اقتصاد) kelimesi ise, itidal üzere hareket etmek, ifrat ve tefritten, israf ve cimrilikten uzak durmak, tutumlu olmak anlamlarına gelmektedir (İbn Manzûr, Lisânü'l-Arab (1255)'den aktaran Gül, 2010:28). Kubbealtı lügatı sözlüğünde ise iktisat, tasarruf etme, gelir ve gideri idareli kullanma, tutum gibi anlamlara gelmektedir (www.lugatim.com/s/iktisat).

İktisat bilim dalı olarak insan ihtiyaçlarının nasıl karşılanacağına odaklanmaktadır. İhtiyaçların nasıl karşılanacağı ise iktisadi aktivitenin gerçekleşeceği bir sisteme olan ihtiyacı ortaya çıkarmaktadır. Günümüzde işleyen iktisadi sistem serbest piyasa ekonomisine dayalı kapitalist sistemdir. Yoksulluk sorunu bu sistem çerçevesinde izlenecek politikalar ile giderilmektedir. Bu bölümde kapitalist iktisadi sistemin nasıl şekillendiği, süreç içinde yoksulluğun nasıl algılandığı iktisadi düşünce okulları çerçevesinde ele alınmaktadır. Bu amaçla ticari kapitalizm olarak bilinen merkantilist dönem, tarımsal kapitalizm olarak bilinen fizyokratik dönem ve günümüzde hâkim olan sistemin gelişmesine katkı sağlayan iktisadi düşünce okulları yoksulluk bağlamında ele alınmaktadır.

2.1.1. Ana Akım İktisat ve Yoksulluk

2.1.1.1.Merkantilizm, Fizyokrasi ve Yoksulluk

Merkantilizm ya da Ticari Kapitalizm 1500’lü yıllarda başlayan ve Adam Smith’in Milletlerin Zenginliği adlı eserini yayınladığı 1776 yılına kadar süren 276 yıllık bir dönemi ifade etmektedir (Bocutoğlu, 2012:17).

Ortaçağın sonlarında, Batı Avrupa toplumlarının iktisadi temellerini yapılandıracak birtakım etkenler ortaya çıkmıştır. Bunlardan biri denizaşırı ülkelerdeki keşiflerin ticareti genişletmesidir. Genişleyen ticaret yoluyla Avrupa’ya akan altınlar, fiyatları yükselterek ticari kapitalin büyümesine neden olmuş ve tüccarlara karlı yeni iş alanlarının açarken taşınmaz mal gelirleriyle yaşayan soyluları da yoksullaştırmıştır. (Kazgan, 2011:43).

Merkantilistler, bir milletin servetinin altın ve gümüş madenlerine dayandığını kabul etmektedir. Merkantilistlerin tamamı kıymetli madenleri zenginliğin kaynağı olarak görmektedir. Bir ülkenin sahip olduğu ihracat fazlası, o ülkenin bir ödeme aracı elde etmesi için önemlidir. Ülkenin ihracatı teşvik etmesi ve bu yolla servet biriktirmesi ancak diğer ülkenin kaybetmesi ile gerçekleşmekte yani birisi kaybetmeden diğerinin kazanması imkânsız duruma gelmektedir. Merkantilistler bundan dolayı ülkelerin iktisadi çıkarları arasında çatışma olduğunu kabul etmektedir (Bocutoğlu, 2012:18). Bu anlamda bir ülkenin zenginliği diğer ülkenin yoksulluğuna koşut gerçekleşmektedir. Merkantilistler için ulusal servet, halkın refahı, tüketici ya da işçi yararı ile ilgili değildir. İhracat fazlası sağlanması ve dünya piyasalarında rekabet için düşük ücretle işçi çalıştırılması gerekli görülmüştür. “Yoksullara Yardım Kanunları” çerçevesinde, işçiye ödenen ücretlerle yaşaması için gerekli sayılan ücret arasındaki farkın kamuca kapatılması savunulmuştur (Kazgan, 2011:46). Merkantilist dönem dünyanın farklı bölgelerinde farklı biçimlerde uygulamaya geçmiş olmasına karşın ihracat fazlası yaratma ve devletin ekonomide müdahaleci yaklaşımı tüm ülke uygulamalarında benzer politikalar oluşmasına neden olmuştur. Merkantilist dönemde tüccar davranışlarının zenginlik yaratılması için desteklenmiş olması dönemin en önemli özelliği sayılabilir. Merkantilist dönemde Fransa’da ortaya çıkan bir grup, ticari kapitalizmi tarımsal kapitalizme dönüştürecek süreci başlatmıştır. Bu grup daha sonra Fizyokratlar olarak tanımlanmış ve fizyokratların temsil ettiği düşünceler de Fizyokrasi olarak ifade edilmiştir.

Fizyokrasi okulu, 1756 yılında François Quesnay’ın (1694-1774) ekonomi üzerine yazdığı makalelerle kurulmuş ve Adam Smith’in (1723-1790) Milletlerin Zenginliği adlı eserini

yayınladığı 1776 yılında sona ermiştir. Toplam süresi 20 yıl sürmekle birlikte, klasik iktisadi düşünceyi derinden etkilemiştir. Fیزیokrasi, doğal düzen anlamına gelmektedir. Fیزیokrasi okulunun mensuplarına doğal düzenden yana olanlar anlamında fizyokratlar denilmiş ve fizyokratlar tarımsal kapitalizmin (toprak kiracısı tarımsal kapitalistlerin) sözcülüğünü yapmıştır. Fیزیokrasi, Merkantilizme ve Fransa'daki rejimin feodal karakterine bir tepki sonucu meydana gelmiştir (Bocutoğlu, 2012:33).

1700lerde Fransa, başarısız savaşlar ve sarayın savurgan harcamaları nedeniyle gittikçe yoksullaşmış, yeni gelir kaynakları yaratmak için de halkın vergi yükü devamlı artırılmıştır. Ruhban ve asil sınıflar vergi muafiyetinden yararlandıkları için, vergiler büyük ölçüde toprak sahipleriyle köylüler üzerinde yoğunlaşmıştır. Vergilerin ağırlığı kadar tahsil yönetimi de şikâyet konusu olmuştur. Vergilerin özel kişiler eliyle toplanması vergi mükelleflerini çeşitli yöntemlerle ezmiş ve vergi toplayan kişiler tarafından sömürülmesine neden olmuştur. Bu şekilde elde edilen gelirlerin çoğu da ülke dışına aktarılmış veya elde tutulmuştur. Fیزیokratlar bu nedenle tarım ürünlerine olan talebin azaldığına ve çiftçinin yoksullaştığına inanmıştır. Bu huzursuz ortamda Fیزیokratlar ortaya çıkabilecek halk ayaklanmasını önleyecek bir takım ekonomik düzenlemeler önererek ortaya çıkmıştır. Fیزیokratlar, zenginliğin çiftçilik, ormancılık, madencilik gibi faaliyet alanlarında ve doğanın yardımıyla üretilen mallardan oluşacağını söylemiştir. Servetin kaynağının sadece toprak olduğunu düşünmeleri özellikle çiftlikte kullanılan emeğin üretken olacağını savunmalarına neden olmuştur. Ayrıca tarıma verdikleri önem nedeniyle Fیزیokrat düşünceye Tarımsal Sistem adı da verilmiştir. J.J. Rousseau'nun görüşlerini benimseyen Fیزیokratlara göre dünyada her şey ideal bir düzene sahiptir. Bu ideal düzene doğal düzen adını vermişlerdir (Savaş, 2007:225-232). İktisadi bakımdan, doğa kanunları bireylere, diğerlerinin haklarını engellemeden kendi emeğinin karşılığını alma hakkı vermektedir. Fیزیokratik dönem, doğal düzen anlayışı ile iktisadi sistemin bütünü kavramak, mantıklı ve tutarlı bir düşünce çerçevesinde iktisadi yapıyı açıklamak için ilk deneme dönemi olarak bilinmektedir (Bocutoğlu, 2012:31).

Fیزیokratlara göre ekonomik sistemin temelini kişisel çıkar ilkesi oluşturmaktadır. Onlara göre bireyler iktisadi davranışlarının olası zararlarını hesaplayarak bu doğrultuda diğer insanlarla işbirliği yapmayı kabul ederler. Bu yaklaşım “Bırakınız yapsınlar; bırakınız geçsinler” (Laissez faire; Laissez passer) ile ifade edilir. Bu anlamda doğal düzen anlayışı bireyler kadar iktisadi hayatın bir parçası olan devletleri de bağlamaktadır. Kamu maliyesi

ve bölüşüm ilişkileri açısından bakıldığında Fizyokratlar hem geleneksel arazi vergisi muafiyetinin kaldırılmasını ve hem de çeşitli vergiler yerine Tek Vergi adını verdikleri bir verginin uygulanmasını ve bütün toprak sahiplerinin ulusal net üretimdeki paylarına göre bu vergiyi ödemelerini önermektedir. Fizyokratlar net ürün yaratan tek sektörün tarım olduğunu ve tek verginin arazi gelirinden alınması gerektiğini söylemişlerdir. Böylece çeşitli vergiler kaldırılarak vergi toplama işlemi kolaylaştırılmış olacak ve arazi sahibi çiftçinin (kapitalist toprak sahibinin) ekonomik durumu iyileştirilerek yoksullaşmaları önlenmiş olacaktır (Savaş, 2007:228-232). Fizyokratlar tarımdan dolayı elden edilen gelirin nasıl bölüşüldüğünü açıklamaya çalışmıştır. Bunun yanında bu yaklaşım, tarım sektöründe yapılan üretim ve buna bağlı olarak ortaya çıkan bölüşüm ilişkilerinin belirlenmesine yönelik önemli yaklaşım olarak da değerlendirilebilir (Uysal, 1997:13).

2.1.1.2. Klasik İktisat ve Yoksulluk

Adam Smith'in 1776 yılında Milletlerin Zenginliği adlı eserini yayınlaması ile başlayan, W. Stanley Jevons ve Carl Menger'in Neoklasik okulun temellerini atan çalışmalarını yayınladıkları 1871 yılına kadar devam eden dönem Klasik dönem olarak tanımlanmaktadır. John Maynard Keynes, Klasik ve Neoklasik okulları Klasik okul çatısı altında değerlendirir. Keynes'e göre Klasik gelenek (Klasik ve Neoklasik okullar) 1776 yılında başlar ve Keynes'in Genel Teori'yi yayınladığı 1939 yılında biter. Bu dönem 160 yıllık bir süreyi kapsamaktadır (Bocutoğlu, 2012:45).

İngiliz Klasik iktisat okulunun doğduğu 18. Yüzyılın sonları, İngiltere'nin ve Batı ülkelerinin önemli iktisadi ve politik değişmelerin yaşandığı çağ olmuştur. Daha önceleri yavaş ilerleyen teknik buluşlarla bunların sanayiye uygulanmasında ki artışlar bu yüzyılın sonunda gerçekleşmiştir. Özellikle İngiltere'nin bu dönemi, Sanayi Devrimi (aydınlanma) çağı diye nitelenir. Sanayi Devrimiyle birlikte, iktisadi adam niteliklerini taşıyan kapitalist-girişimci ve üretim araçları mülkiyetinden yoksunlaşan işçi sınıfı ortaya çıkmıştır. Ticari kapitalizm Merkantilizmi, Fransa'da tarımın kapitalistleşmesi Fizyokrasi'yi, İngiltere'de Sanayi Devrimi de, Klasik İktisat okulunu ortaya çıkarmıştır (Kazgan, 2011:70).

Klasik iktisadi düşüncenin dayandığı temel ilkeler kısaca şunlardır (Bocutoğlu, 2012:48-49):

- Kişisel çıkarıya dayalı iktisadi davranışın, insan doğasına uygun olduğunu varsaymışlar.
- Analizlerini uzun döneme dayandırarak büyüme üzerine odaklanmışlardır.

- Klasikler paranın sadece alışverişleri kolaylaştıran bir araçtan ibaret olduğunu kabul ederek para yansız ve önemsizdir demişlerdir.
- Klasiklere göre iktisat yasaları, evrensel ve değişmez olmuştur.
- Klasiklere göre her türlü üretim servetin kaynağıdır.

Klasik yoksulluk teorisi, Klasik iktisatçıların değer ve dağılım kavramları ile ilgili görüşlerine dayanmaktadır. Piyasada ortaya çıkan dağılım ve tahsis etkindir ve cari ücret düzeyi bireysel üretkenliği adil bir biçimde sağlamaktadır. Dolayısıyla yoksulluk, bireylerin genetik özelliklerine dayandırılmakta ve doğuştan sahip oldukları yeteneklerin farklılığı potansiyel yoksulluk kaynaklarından sayılmakla birlikte, bireysel üretkenliği etkileyen bireysel tercihlerin sonucunda ortaya çıkan bir kavram olmaktadır. Bireylerin piyasa mekanizması içinde yaptıkları yanlış tercihler kendilerini yoksulluk tuzağı içinde bulmalarına neden olabilmektedir. Hasta, malul veya çalışamaz konumda olan yoksulları desteklemek veya çalışanların üretkenliğini artırmayı amaçlayan programlar hariç piyasaya yönelik kamusal müdahaleler piyasanın etkinliğini ortadan kaldıracağı için refah programlarının devreye girmesine neden olmaktadır. Bu durum refah programlarına bağımlılığı artırarak piyasanın etkinliğini ortadan kaldırdığı ölçüde yoksulluğu kronik bir hale getirip ve yoksulluğa yol açan ana faktörlerden birini oluşturmaktadır (Çelik, Vural ve Tuncer, 2017:53-54).

Klasik düşüncenin önemli temsilcilerinden Adam Smith, ülke zenginleşirken yoksulluğun artmasını sistemin önemli bir aksaması ve kusuru olarak değerlendirmiştir. Ekonomik sistemin ne derecede başarılı olduğunu değerlendirmek için yoksulların durumunu ne ölçüde iyileştirdiğine bakılması gerektiğini önermiştir. Ayrıca Smith bireylerin çoğunun yoksul ve perişan olduğu hiçbir toplumun refah ve mutlu olmasının söz konusu olamayacağını vurgulamıştır. Smith çalışan yoksullara özel ilgi göstererek yüksek ücret ve imalat sanayisine dayalı ekonomik sistemin genişlemesiyle kendiliğinden düzeleceğini savunmuştur (Şenses, 2017:33). Smith'in iktisat politikasına göre; Devlet eliyle toplumun yoksul kesimlerine yardım yapmayı amaçlayan Yoksullara Yardım Yasaları engellenmelidir. Çünkü Smith'e göre yoksullara yardım edilmesi emeğin şevkini kırıp tembelliğe iterken, ücretlerin yükselmesine ve karların düşmesine yol açmaktadır. Bu suretle karların azalması tasarrufları, yatırımları sermaye birikimini ve iktisadi büyümeyi engelleyerek toplumu yoksullaştırmaktadır (Bocutoğlu, 2012:75).

Klasik teorinin önemli düşünürlerinden biri de Thomas Malthus'tur. Adam Smith'in yaşadığı yıllarda henüz yeni hareketlenmeye başlamış olan Sanayi Devrimi, Malthus'un

yaşadığı yıllarda bütün canlılığı ile ortaya çıkmıştır. İşsizlik, yoksulluk, politik huzursuzluk bu dönemin temel özellikleri olmuştur (Savaş, 2007:339). Malthus'a göre nüfusun gücü, toprağın insanların geçimi için ürün sağlama gücünden büyüktür ve nüfus kontrol altına alınmazsa geometrik bir oranla, ürün arzı ve geçim vasıtaları ise en iyi olasılıkla aritmetik oranla artacaktır. Doğa, insanın varlığını yiyeceklere dayandırdığı için bu iki gücü birbirine eşit kılar ve bunu da nüfus artışı yiyecek arzını aştığı zaman, nüfus artışını kontrol altına alarak gerçekleştirmektedir. Doğanın kullandığı iki kontrol aracı günah ve sefalettir. Nüfus gücü ile topraktaki üretim gücü arasındaki bu doğal dengesizlik ve bu ikisinin etkilerini daima eşit tutmak zorunda olan büyük doğa yasası, Malthus'a göre toplumu mükemmelliğe ulaştıracak yol üzerinde aşılması imkânsız büyük bir güçlük yaratmaktadır(Savaş, 2007:346-347). Malthus da Smith gibi, tembellik yaratacağı endişesiyle yoksullara yardım yasalarına karşı çıkmıştır. Bu yasalar ülkedeki gıda üretimine hiçbir katkıda bulunmadığı halde, mevcut üretimde hak sahipliği iddia edenlerin sayısını artırmaktadır. Yoksullara yardım ancak ve ancak bedenlen sağlıklı olmayanlar için düşünülebilir. Sağlıklı olan yoksullara yardım edilmemesi onları daha mücadeleci yapacağı için üretimin artmasını sağlayacaktır (Bocutoğlu, 2012:88).

David Ricardo, iktisat tarihinde üzerinde en çok durulan Klasik iktisatçılardan birisidir. Ricardo, son derece soyut ve genellemelere dayanan bir metot kullanmış olmakla beraber incelediği konular çoğunlukla dönemin güncel konuları olmuştur. Bu konulardan biri ise; buğday ithalatının kısıtlandığı ve nüfusun hızla arttığı bir ekonomide, arazi sahiplerinin çıkarları ile ekonomik sorunların gerektirdiği çözümler arasında ciddi bir tartışmaya neden olmasıdır. Tarımda kendini gittikçe artan bir şekilde hissettiren azalan verimler, Ricardo'nun A. Smith gibi, gelecek hakkında iyimser olmasını engellemiştir. Ricardo'ya göre buğday ithalatı serbest bırakılmadıkça gıda maddelerinin ucuzlaması imkânsız duruma gelerek insanların ihtiyaçlarını karşılaması zorlaşacaktır. Gıda maddeleri ucuzlamazsa ayrıca ücretlerin artması kaçınılmaz olacak, bu da karları ve dolayısıyla birikimi azaltarak insanları yoksulluğa sürükleyecektir. Bu anlayış içinde, Ricardo'ya göre ekonomik gelişme ile gelir dağılımı arasında çok sıkı bir ilişki mevcuttur. Bu nedenle Ricardo, Corn Laws olarak bilinen buğday ithalatının tabi olacağı gümrük vergilerini düzenleyen Buğday Yasaları'nın gelir dağılımı ile ilişkisini dikkate almıştır (Savaş, 2007:311). Bu bağlamda Ricardo, iktisat teorisinin incelenmesine ve oluşturulmasına gelir dağılımı yönünden yaklaşmıştır. Gelir bölüşümüne verilen önem o dönemin koşullarına da uygundur. Çünkü tarımdan sanayiye geçiş, toprak sahiplerinin ve kapitalistlerin nisbi paylarının ne olacağı sorusunu gündeme

getirerek Smith'in zamanında ortaya çıkmaya başlayan fabrika sistemi gelişmiş ve emek sorununu önemli bir sorun haline getirmiştir. Bölüşüm, iktisadi düşünce tarihinde yeni bir konu olarak yerini almıştır. Toplumsal düzenin tamamen hareketsiz olduğu Orta Çağ'da bölüşüm sorunu önemsenmemiştir. Merkantilistler ise ulusun zenginliğinin arttırılmasına önem vermiş, bu zenginliğin bölüşümü ile ilgilenmemiştir. Fizyokratlar, kıymet teorisinin üretim faktörlerini de kapsayacak şekilde genişletilmesi durumunda, bölüşüm sorunun da incelenmiş olacağını düşünmüş olsalar da bu konuyu geliştirememişlerdir. Smith'in de bu konu da öne sürdükleri dağınık ve tutarsız parçalar halinde kalmıştır. Bu nedenle Ricardo gelirin bölüşümü konusunu, iktisat teorisine ilk defa getirmiş ve onu temel sorun olarak nitelendirmiştir. Böylelikle Ricardo'nun iktisat teorisine en büyük katkısının gelir dağılımı teorisi olduğu kabul edilmektedir (Savaş, 2007:312).

Ricardo'nun gelir dağılım teorisi, karın değil rantın açıklanmasına dayanmaktadır. Ricardo'nun temel amacı, gelir dağılımını belirleyen faktörleri incelemek ve araştırmaktır. Rant, Ricardo'nun gelir teorisinin temel unsuru olmuştur. Ricardo'nun rant kanunu iki ayrı durumu içermektedir. İlki, daha verimsiz topraklarının kullanılması ve ekstantif rant hali, diğeri de aynı toprak üzerinde daha çok emek ve kapital kullanımından kaynaklanan azalan verimler hali olan entansif ranttır. İlk defa yerleşime açılan bir ülkede, nüfusa oranla zengin ve verimli topraklar bolsa, rant gündeme gelmeyecektir. Çünkü böyle bir ortamda toprak serbest mal niteliğine sahiptir. Ancak artan nüfus nedeniyle daha az verimli topraklar üzerinde tarım yapılmaya başlandığında, rant; başlangıçta üretime alınan verimli topraklar için söz konusu olur. Rantın büyüklüğü ise üretime alınan topraklardaki verimlilik farkına bağlı olacaktır.

Ricardo'nun rant teorisine göre nüfus artışı, gıda talebini artırarak fiyatları yükseltmekte, yükselen fiyatlar tahıl üretimini verimli topraklardan en verimsiz topraklara doğru itmekte ve bir yandan rantları yükseltirken, öte yandan az verimli toprak sahiplerine göre daha verimli toprak sahiplerinin arazilerinin değerini yükselterek ikinci bir rant (diferansiyel rant) artışına neden olmaktadır. Tahıl üretimi nüfusun baskısıyla hiç rant getirmeyen topraklara kayarak tahıl üretmek için gereken emek miktarının artmasına, kâr oranlarını düşürerek iktisadi büyümeyi yavaşlatmasına ve iktisadi dengeleri bozarak yoksullaşmaya neden olmaktadır. Verimli toprakların kıtlığına karşın nüfusun artma eğiliminde olması gerçeği, ortaya çıkardığı gıda talebi artışı nedeniyle toprak rantının artmasına yol açmaktadır. Toprak sahipleri hiçbir çaba göstermedikleri halde gelirleri artan bir sınıfa dönüşmektedir (Bocutoğlu, 2012:95).

2.1.1.3. Neoklasik İktisat ve Yoksulluk

Neoklasik iktisat, 1870’lerden 1920’lere kadar geçen dönemde, klasik değer teorisinde köklü bir değişme yaratan ve geçimlik ücret anlayışından marjinal verime bağlı ücret anlayışına geçen ve aynı zamanda klasik görüşleri sürdüren iktisatçıları içine alan bir dönemi kapsamaktadır (Kazgan, 2011:114).

Neoklasik iktisat, sadece kişisel çıkarı peşinde koşan bu süreçte toplumsal unsurlardan etkilenmeyen ve tek amacı faydasını/karını maksimize etmek olan rasyonel bir bireyden oluşan yani homo economicustan yola çıkarak iktisadi süreçlerin her zaman dengeye yöneleceğini varsayan kapalı ve statik bir analiz yöntemi olarak tanımlanabilir (Bilir, 2018:667).

Klasik iktisadi Marjinalist ilkelerle birleştiren ve Neoklasik iktisadın tamamlanmasına katkı sağlayan Alfred Marshall, literatürde Neoklasik iktisadın en büyük temsilcisi olarak görülmektedir. Ünlü kitabı İktisadın İlkeleri’nin yayınlandığı yıl olan 1880 Klasik iktisat teorisinin temellerinin çökmekte olduğu bir dönemdir. Bu dönemde Klasik teoriye çok sayıda eleştiri getirilmiştir. Ancak bunlardan hiçbirisi Alfred Marshall’ın ki gibi olmamıştır. Çünkü diğer iktisatçıların eleştirileri kişisel ve kısmi olmaktan ileri gidemezken Marshall, (1842-1924) Neoklasik iktisadın tamamlayıcısı olmuştur. Marshall İktisadın İlkeleri’nde Politik Ekonomi veya İktisadi, insanın günlük işi içinde incelenmesi olarak tanımlamıştır. Marshall iktisadı, “*Refahın maddi gereksinmelerine ulaşmak ve onları kullanmak ile sıkı sıkıya ilgili bazı bireysel ve toplumsal hareketleri inceleyen insan davranışları ilmi olarak*”ele almaktadır. Bu tanımda önemli olan şey Marshall’ın hem Politik Ekonomi (Political Economy) ve hem de İktisat (Economics) kavramını birlikte kullanmış olmasıdır (Bocutoğlu, 2012:185, Savaş, 2007:583). Marshall, Klasik iktisatçılar gibi ekonominin kriz ve devresel dalgalanmalara neden olabilecek durumlarıyla değil normal denge durumlarıyla ilgilenmiştir.

Neoklasik iktisat ekonomi de aşırı üretim halinin imkânsız olacağı düşüncesini zımnen kabul ederek emek faktörünün tümünün istihdam edileceğini üstelik verilen emeğe ve yapılan masrafa oranla üretilen miktara eşit bir reel ücret de elde edileceğini açıklamıştır. Tam istihdam ise, işsizlik olması halinde parasal ücretlerin düşmesi ve bunun sonucunda da reel ücretlerin düşmesiyle sağlanacaktır. Bu nedenle Neoklasiklere göre, reel ücretler karlılık oranını belirlediği için parasal ücretlerin düşürülmesi işsizliği önlemek için önemli bir

çözündür (Savaş, 2007:624). Böylelikle işsizliğin önüne geçilerek ekonomi de yoksulluk sorununun önüne geçebilmek mümkün olmaktadır.

Neoklasik iktisat, ana akım iktisadı oluşturan Klasik iktisadın yeni ve tamir edilmiş (eksiklikleri giderilmiş) bir türevidir. Neoklasik iktisatçılar tüketicilerin ve firmaların kararlarını marjda (son birimde) vermeleri ve fiyat oluşumunun marjda gerçekleşmesi sebebiyle Marjinalist iktisatçılardır. Bununla beraber Marjinalizm ile Neoklasik iktisat arasında üç temel fark bulunmaktadır (Bocutoğlu, 2012:182):

- Marjinalistler; malların, hizmetlerin ve üretim faktörlerinin fiyatlarının sadece talep tarafından belirlendiğini savunmalarına karşılık Neoklasikler fiyatların arz ve talep tarafından belirlendiğini kabul etmektedir.
- Wicksell ve Fisher başta olmak üzere çoğu Neoklasik iktisatçıda, paranın rolü ekonomide önemlidir. Hâlbuki Marjinalistlerin paraya yaptıkları vurgu önemsizdir ve temel ilkeleri arasında yer almamaktadır.
- Marjinalistler marjinal analizi, ilke olarak tam rekabet şartlarına sahip piyasalara uygularken, Neoklasikler marjinal analizi tam rekabet şartlarına sahip piyasalar yanında monopol ve oligopol gibi eksik piyasalara da uygulamışlardır.

Bu üç temel fark dışında Neoklasik iktisadın temel ilkeleri Marjinalizmin temel ilkelerinin aynısı olduğunu söylemek mümkündür.

Neoklasik tahlilde yöntem; akılcı, tündengelimci ve statik denge tahlili olarak nitelenir. Bazı iktisatçılar tarafından tümevarım yöntemi de kullanılmış olsa da Neoklasik tahlilin temel sorunu etkinliktir. Neoklasik Okul'un *Laisser Faire'e* bağlılığı, ideolojik olarak Klasik okulun devamı olduğunu göstermektedir (Karatay Gögöl, 2012:15).

Neoklasik iktisadın temelini ekonomik büyüme ve ekonomik etkinlik oluşturmaktadır. Neoklasik iktisada göre ekonomik büyüme ve etkinliğin gerçekleşebilmesi için vergilerin düşürülmesi, kamu harcamalarının azaltılması ve kamunun iktisadi yaşamdaki düzenleyici fonksiyonunun ortadan kaldırılması temel politikalar olarak kabul edilmektedir. Ayrıca toplumdaki gelir ve servet dağılımının bozulması ve yoksulluğun artması gibi adaletsizliklere getirilen eleştirilere karşı kamu harcamalarının artışına bağlı olarak ortaya çıkan enflasyon, verimlilikten uzak bir ekonominin yarattığı ve çözemediği işsizlik gibi sorunların daha büyük bir adaletsizlik unsuru olduğunu savunmaktadır. Neoklasik iktisadı çözümlemenin yolu yoğun birikim rejiminin krizini ve bu krizden çıkış için sunulan politikaları anlamaktan geçmektedir (Gürkan, 2009:75).

Neoklasik iktisada göre yoksulluk, etkin ve istikrarlı bir büyümenin neticesinde uzun vadede çözümlenebilecek bir sorun olarak değerlendirilmektedir. İnsanın kendisini geliştirebilmesi ve özgürleşmesinin önündeki temel engellerden birisi olarak yoksulluk kabul edilirken, bu sorunun devlet tarafından düzeltilmesine karşı çıkmaktadır. Bu anlamda temel görüş ise eğer bu durum devlet tarafından düzeltilirse yoksulluk ortadan kalkmayacak ama rasyonellik zayıflayacaktır (İnanç ve Demiray (2004)’ten aktaran Gürkan, 2009:76). Bu yüzden devlet müdahalesine karşı çıkmaktadır.

2.1.1.4. Keynes İktisat ve Yoksulluk

Keynes Devrimi, İngiliz iktisatçı John Maynard Keynes’in Klasik, Marjinalist ve Neoklasik iktisadın, kısaca ana akım iktisadın bazı temel ilkelerine yönelttiği eleştiriler ile başlayan ve ana akım iktisadın kendini yeniden gözden geçirmesine ve tanımlamasına yol açan iktisadi düşünce değişimidir. Keynes Devriminin iki temel özelliği bulunmaktadır (Bocutoğlu, 2012:248); İlk olarak, Keynes Devrimi ana akım iktisadın 1776 yılından beri dayandığı bazı temel ilkeleri tamamen yıkmıştır. Keynes Devriminin bu özelliği onun radikal/devrimci yönünü göstermektedir. Diğer ise, Keynes Devriminin ana akım iktisadın bazı temel ilkelerini tamamen yıkmasına rağmen yerine önerdiği temel ilkelerle, ana akım iktisadın esas aldığı piyasa ekonomisinin ortadan kalkmasını önleyen, adeta onu muhafaza eden ve koruyan bir düşünce değişimidir. Kısaca; Keynes, kapitalist sistemin özüne saldırmadığı için muhafazakâr, ana akım iktisat tarafından açıklandığı şekliyle kapitalist sistemin işleyiş ilkelerinin bazılarını yıktığı için de devrimcidir. Keynes serbest piyasa ekonomisinin muhafazakâr bir devrimcisidir. Marx’ın kapitalist sistemi yıkmayı hedef alan devrimciliğine karşı, Keynes kapitalist sistemi koruyan bir devrim gerçekleştirmiştir.

Keynes, yaşadığı dönemin güncel sorunlarıyla ilgilenmiş ve bu sorunlara çözüm önerileri getirmeye çalışmıştır. Döneminde Birinci Dünya Savaşı ve Büyük Bunalımı’nın meydana getirdiği çalkantılara şahit olması düşüncelerini oluşturmaya neden olmuştur. Bu yıllar, uluslararası ticari ilişkilerin bozulduğu ve altın para standardının çöktüğü yıllar olmuştur. Çöküntünün ardından önce enflasyon, döviz kurlarındaki istikrarsızlıkların yanında ödemeler bilançosu sorunları ortaya çıkmış ardından da deflasyon ve uzun süren bir işsizlik bütün ulusal ekonomilerin sarsılmasına neden olmuştur. Bunların nedenlerini gösteren bir teorik çerçevenin bulunması ve sorunları ortadan kaldırmak için alınması gerekli önlemler, o dönemki iktisadi yapının temel konusunu oluşturmuştur (Savaş, 2007:742).

Keynesyen iktisat, Klasik iktisatın arz yanlı politikalarının aksine talep yanlı ekonomi politikalarını savunmaktadır. Bu politikalar ekonomik döngünün sağlıklı bir şekilde işleyebilmesi için talebin yüksek tutulmasına bağlıdır. Böylelikle 1929 krizinde yaşandığı gibi arz fazlası ya da talep yetersizliği nedeniyle ekonomik krizlerin yaşanmasının engellenebileceği öngörülmektedir. Tam da bu noktada Keynesyen politikaların yoksulluğa ilişkin yaklaşımı şekillenmektedir. Keynesyen iktisat yaklaşımı, ekonomik kriz ve bunalım koşullarında şekillendiği için yoksulluk, işsizlik, istihdam ve gelir dağılımı gibi başlıklar üzerinde durmuştur. Keynes, kapitalizmde piyasa dengesi ya da tam istihdam durumunun kendiliğinden meydana gelmeyeceğini savunmaktadır. Çünkü piyasa dengesine yaklaşıldığı izlenimi uyandıran süreçleri ağır ekonomik krizler takip edebilmektedir. Kriz olgusu işsizlik, yoksulluk ve genel olarak talep yetersizliğini beraberinde getirdiği için krizden çıkış reçetesi de Keynesyen iktisadın yoksulluk anlayışının özelliklerini ortaya koymaktadır. Bu çerçevede istihdamı artırıcı yatırımların uygulanması krizin yarattığı işsizlik sorununun çözülmesine yardımcı olurken toplumdaki gelir ve servet dağılımının eşitsizliğini azaltıcı politikalar geniş kesimlerin tüketim eğilimlerini olumlu yönde etkileyerek talep yetersizliğine dayalı krizlerin ortaya çıkışını da engelleyebilecektir. Öte yandan talebin belirli bir düzeyin altına düşmesini engelleyici politikalar ekonomik büyümenin sürekliliğini de sağlayarak oluşabilecek birçok sorunu daha oluşmadan çözümleyecektir. Tüm bu politikalar demetinin bir başka hedefi ise kriz dönemlerinde genişleyen yoksul kesimlerin durumunun düzeltilerek refah toplumunun yaratılmasıdır. Keynesyen iktisata göre yoksulluğun en büyük sebebi, ekonomik krizler ve krizlerin sonucunda oluşan işsizlik ve gelir dağılımı bozukluklarıdır. Dolayısıyla Keynes'in yaklaşımında ekonomik büyümenin belirli bir istikrara kavuşturulması, işsizlik ve gelir eşitsizliği sorunlarının giderilmesi gibi politikaların uygulanması ile yoksulluğun ortadan kaldırılması ve refah toplumunun oluşması amaçlanmaktadır (Gürkan, 2009:71-72).

2.2.2. Ana Akım Dışı Okullar ve Yoksulluk

Bir önceki ana başlıkta kısaca açıklanan yaklaşımlar özellikle 1776 dan itibaren Ortodoks ya da Ana akım olarak bilinen iktisadi düşünceleri içermektedir. Bu düşüncelerin temeli rasyonel insan (Homo Economicus) varsayımına dayanmaktadır. Klasik iktisat döneminden başlamak üzere bu düşünceleri şiddetle eleştiren özellikle ana akım düşüncelerin yöntemine ve varsayımlarına karşı çıkan okullar ve düşünceler ortaya çıkmıştır. Bu okullar Marksist

İktisat, Tarihçi Okul, Kurumsal iktisat, Post Keynesyen okul başta olmak üzere nisbi olarak iktisadın evrensel oluşuna ve kullandığı tahlil araçlarına itiraz ederek daha bütüncül bir iktisadi yaklaşım ortaya koymaya çalışmıştır.

2.2.2.1. Marksist İktisat ve Yoksulluk

Marksizmin kurucuları Alman olan K. Marx (1818-1883) ve F. Engels (1820-1895)'dir fakat gerçek fikir kaynakları bakımından ikisi de Batı Avrupalı'dır. Her ikisi de gençliklerini Almanya'da geçirse de hayatlarının önemli bir kısmını İngiltere'de tamamlamıştır. Sanayi kapitalizminin sık sık iktisadi krizler yaşaması, fabrikalarda ücretli işçi olarak çalışan kitlelerin sefaleti o dönemin iktisadi sorunları arasında yer almıştır. İnsanların refahını sağlamak amacıyla gelen kapitalizmin, o çağda ücretli işçi için yol açtığı sefil şartlar ve sistemin istikrarsızlığı Marksist öğretinin temelini kaynağını oluşturmuştur. Marksist iktisadın amacı, insanlığın kurtuluş yolunu kapatan kapitalizmin yerilerek çökmesi gereken bir sistem olduğunun incelenmesidir (Kazgan, 2011:293-295).

Yoksulluk konusunda Klasik iktisat ekolünün dışında alternatif bir yaklaşım Karl Marx tarafından getirilmiştir. Aslında Marx' da diğer teorisyenler gibi yoksulluk konusunu başlı başına bir çalışma alanı olarak ele alıp incelememiş; kapitalist üretim tarzını çözümlemeyi amaçlayan bütünsel teorisini geliştirirken yoksulluğun neden ve kökenlerine değinmiş ve kapitalizm ile arasındaki bağı vurgulamıştır. Bunu gerçekleştiren başta Klasik iktisat yaklaşımı olmak üzere hâkim yaklaşımları da karşısına almıştır (Marx, (2000)'den aktaran Gürkan, 2009:72).

Marx diğer Klasik iktisatçıların tersine yoksulluğu Smith'in deyişiyle arızı bir durum olarak değil; kapitalizmin kaçınılmaz sonucu olarak görmektedir. Marx'ın bu yaklaşımının altında yatan Marksist iktisat yaklaşımının temeli olan kapitalist üretim tarzında zenginliğin kaynağına karşılık gelen ödenmemiş emek olarak ifade edilebilecek olan artı-değer yani emek sömürsüdür (Gürkan, 2009:72).

Marx, Smith'in ve özellikle Ricardo'nun, emeği kıymetin sebebi olarak ele alan görüşlerinden çok etkilenmiştir. Bu ortak çıkış noktasına rağmen, Marx ile Smith ve Ricardo arasındaki fark; Smith ve Ricardo'nun rekabetçi kapitalizm politikasından yana olmalarına karşın Marx'ın emekçi sınıfın, kapitalist işveren tarafından sömürldüğüne olan inancıdır. Marks'ın amacı kapitalist üretim biçimini ve bu üretim biçiminin yarattığı mübadele

koşullarını araştırmaktır. Marx'a göre tarihi harekete geçiren temel güç, insanların yaşamlarını sürdürmek başka bir deyişle ihtiyaçlarını tatmin etmek istemeleridir. Çünkü insanlar maddi ihtiyaçlarını karşılayamadıkları zaman varlıklarını yitirmektedir. Tarihsel materyalizmi savunan Marks, ilk tarihsel davranış bu ihtiyaçları karşılayacak araçların üretimi bir diğer ifadeyle maddi hayatın üretimidir anlayışını benimsemiştir (Savaş, 2007:473-475).

Marx üretim güçlerinin gelişmesini iş bölümüne bağlamış olmasına rağmen iş bölümünün ilerlemesiyle çıkar çatışmalarının artacağını savunmasıyla Klasik düşüncenin ve A. Smith'in iş bölümü düşüncesinden ayrılmaktadır. Ona göre iş bölümü önce endüstriyel ve ticari emeğin tarımsal emekten ayrılmasına ve dolayısıyla kentin köyden farklı olmasına neden olacak ve sonrasında her emek grubundaki işçilerin birbirine göre farklılaşmasına sebep olacaktır. Böylece kişisel çıkarla toplumsal çıkar birbiriyle çatışacak ve her işçi belli bir işe zincirlenmiş olacaktır. Sonunda insan emeği, yabancı bir güç halini alıp, sahibine karşı gelecek ve onu köleleştirecektir. Marx, işgücü değişim kıymetinin yaşamın devamı için talep edilen malların, emek maliyeti ile belirleneceğini öne sürmektedir. Ancak burada önemli olan bir başka nokta da Marx'ın işçinin yaşamı için gerekli malların neler olacağını, işçinin içinde yaşadığı toplumun uygarlık derecesine bağlı olarak belirleneceğini vurgulamış olmasıdır. Buna göre geçim seviyesi sadece hayatta kalmak için gerekli en az miktarı ifade etmemekte aynı zamanda toplumun ulaştığı gelişmişlik derecesinin, bir işçinin yaşamı için gerekli sayacağı diğer mal ve hizmetleri de kapsamı gerekmektedir (Savaş, 2007:475-479).

Marx'a göre ekonomide geniş bir yedek işsizler topluluğunun bulunması, ücretlerin geçimlik seviyeye düşmesine yol açacaktır. İşsiz kalma baskısı altında, işsizler aynı ücret karşılığında daha uzun sürelerle çalışmaya razı olmak zorunda kalacaklardır. Bu da sömürü ve kar oranını artıracaktır. Ancak uzun dönemde kar oranları azalma eğilimindedir. Kar oranlarındaki azalma kapitalist üretim sisteminin temel sorunudur. Bir başka temel sorun ise kapitalizmin kriz yaratma eğilimidir. Emek ve sermayeye yapılan artan yatırımlar talebi artırarak ücretlerde artışa neden olur. Artık değer ve kar oranı azalır. Üretim azalır, ekonomik daralma ve kriz ortaya çıkar. Üretimdeki mevcut daralma ve genişlemeler konjonktür dalgaları yaratır ve bu dalgalanmalar her defasında bir öncekinden daha hızlı gerçekleşir. Bu durum sınıf mücadelesinin ve devrimin önünü açar. Sermaye birikimi dinamikleri ve tekrarlayan iktisadi krizler sermaye sahipliğini merkezileştirir ve servetin belirli ellerde toplanmasına yol açar.

Belirli ellerde toplanan servet işçilerin fakirleşmesi ile sefalet, baskı, aşağılanma, sömürü altında kalma duygularıyla birleşerek dayanışma duygularını güçlendirir ve onları isyana teşvik eder.

2.2.2.2. Alman Tarihçi Okulu ve Yoksulluk

19. yüzyıl ortalarındaki (1850'lerdeki) Almanya, sanayi bakımından İngiltere'nin çok gerisinde bulunduğu için Alman iktisatçıları aradaki farkı kapatmak amacıyla devlet müdahalesinin gerekli olduğu düşünce sistemlerini kurmuşlardır. İngiliz Klasik Okulu'nun Almanya'da yaptığı etkiye karşı tepki niteliğinde, bir romantik akım doğmuştur. Bu akımın toplumsal felsefesi, Tabi Kanun Felsefesini ve faydacılığı reddetmektedir. Tarihçi Okul mensupları ise, iktisadi sürecin incelenmesinde teoriden çok tarih araştırmalarına yer verilmesi gerektiğini savunmaktadır (Kazgan, 2011:180-185, Bocutoğlu, 2012:145).

Alman Tarihçi Okulu'nun kuruluşu, Wilhelm Roscher'nin, tarihsel bir yöntemle iktisat politikası ders notlarını (1843) Almanya'da yayınlanmasına kadar gitmektedir. W.Roscher, bir liberaldir; klasik düşüncüyü kabul etse de yöntemini reddetmektedir. Teori soyut kalmamalı, somut tarih örnekleriyle donatılmalıdır düşüncesine sahiptir. W.Roscher (1817-94), Bruno Hildebrand (1812-78) ve Karl Knies (1821-98) Eski Tarihçi Okul diye adlandırılan Alman Tarihçi Okulu'nun kurucuları arasındadır. Yeni Tarihçi Okulun temsilcisi G. Schmoller ile birlikte 1870'den sonra Tarihçi Okul başarısının zirvesine ulaşmıştır (Kazgan, 2011:185).

Alman Tarihçi Okulu, İngiliz görüşünün Almanya'ya uygulanabilirliğini sorgulamak suretiyle Alman hayat tarzını savunarak akli temellerini oluşturmuştur. Kısaca Alman Tarihçi Okulu, Klasik İktisadın İngiliz karakterli bir bilim olduğunu ortaya koyduğu serbest ticaret, rekabet, girişim özgürlüğü ve kamu müdahalesinden kaçınma gibi ilkelerin sanayileşmiş İngiltere'nin çıkarlarını temsil ettiği noktasından hareketle, Alman sanayileşmesinin yollarını arayan Alman karakterli bir milliyetçi/merkantilist iktisadi görüşü temsil etmektedir (Bocutoğlu, 2012:145).

Alman Tarihçi Okulu, bir toplumun incelenmesinde dinamik ve evrimci bir yaklaşımı benimsemektedir. İlgisini zaman içinde üst üste yığılarak biriken kalkınma ve büyüme olgusu üzerine toplamaktadır. Ancak bu şekilde kalkınma ve büyüme süreçleri anlık değil zaman içinde yol alan kazanımlarını yığarak biriktiren süreçler olarak ilerleyebilecektir.

Yaklaşımlarını Darwin'in evrimci biyolojisinden aldıkları bir benzetme ile pekiştirirler. Sosyal organizma doğar, büyür, gelişir, yaşlanır ve ölür. Toplum sürekli olarak değişir. Bu nedenle bir ülke için belirli bir zamanda uygun olan iktisadi görüş, bir başka ülke için başka bir zamanda uygun olmayabilir. Klasik İktisat bireyci ve evrenselci iken, Alman Tarihçi Okulu milliyetçidir. Almanya'da sanayileşme, nakliye ve iktisadi büyümeye hayat veren güç devlettir. Alman Tarihçi Okulu iktisadi işlere devletin müdahale etmesinin gerektiğini kabul etmiş; toplumun, bireyin çıkarlarından son derece farklı çıkarlara sahip olduğunu vurgulamıştır. Alman Tarihçi Okulu, Klasik İktisadın ve Marjinalist yaklaşımın soyut, tümdengelimci, statik, gerçekdışı, tarih dışı yaklaşımını ve varsayımlarını eleştirmektedir. Alman Tarihçi Okulu, birinci el kaynak kullanarak ve toplumsal kurumların değişimini inceleyerek, büyük ölçekli tümevarımcı araştırmalar yapmışlardır. Alman Tarihçi Okulu'nun bazı düşünürleri, neredeyse teori kurmanın her türüne karşıdırlar. İktisadi büyümenin yasaları hariç geçerli hiçbir iktisat yasası yoktur. İktisadi büyümenin genel gidişi tarih içinde izlenip bu genel tarihi gidişten iktisadi büyümenin kanunları çıkarılabilir. Böylece ülke geneli hakkında yorum yapıp gerekli tedbirler alınabilir demişlerdir. Alman Tarihçi Okulu'na göre politik iktisat sadece iktisadi faaliyete yol açan etkenleri incelemekle kalmamalı, iktisadi faaliyetlerin ve sonuçlarının toplum açısından ahlaki üstünlüklerini de göz önüne alıp karşılaştırmalıdır. Bu durumda toplumda muhafazakâr reformlar yapılması gereklidir. Ekonomide, toplumun adalet ve ahlak ile ilgili taleplerini de karşılayan servetin, uygun üretimi ve bölüşümü ile ilgili bir standart belirlemek gerekir. Böylece ekonomi de gelir dağılımının eşit dağılımı sağlanmış olunarak ülke de yoksulluk önlenmiş olur. Alman devleti toplumun iktisadi şartlarını reformlarla iyileştirmelidir (Bocutoğlu,2012:145-146). Roscher, mutlak doğru ekonomik yasalar olacağı görüşünü kabul etmemektedir. Ona göre her ulusal ekonominin kendi insanlarına ve belli zamana has bir yapısı vardır. Bu sebeple iktisatçının bu belli ekonomiye uygulanması mümkün olan kuralları belirleyerek ekonominin kalkınmasının hangi aşamasında olduğuna dikkat etmelidir (Savaş, 2007:501). Böylelikle ülke ekonomisinin eksiklerini önleyecek politikalar uygulanarak ülkenin kalkınması sağlanılacaktır. Ülkenin adaletsiz gelir dağılımını, işsizliğini de ileri seviyelere ulaşmadan önlemine alarak önleyeceği için yoksulluğunda önüne geçilmiş olunacaktır.

2.2.2.3. Kurumcu İktisat ve Yoksulluk

Kurumcu İktisat Okulu, iktisadi düşünceye bir Amerikan katkısı olup, yaklaşık olarak 1900 yılında başlayıp günümüze kadar gelmiştir. Kurucusu Thorstein Bunde Veblen'dir. 19. yüzyılın sonlarında Amerikan siyasi ve ekonomik atmosferi, çoğu iktisatçıyı Neoklasik Okul'un varsayımlarını sorgulatmıştır. Ana akım iktisadın (Klasik, Neoklasik) minimum devlet müdahalesinin maksimum sosyal refah yaratacağı tezini kabul etmeyerek iktisadi düşüncede katı bir ortodoksinin (ana akımın) oluşumuna karşı çıkmışlardır. Yoksulluk, tekeller, depresyon/durgunluk ve israf konularındaki araştırmalara büyük ilgi oluşmuştur (Bocutoğlu, 2012:228). Bu gruptan ilk düşünürler, önemli ölçüde Alman Tarihçi Okulun etkisi altında kalmıştır. Alman Tarihçi Okulu ile Amerikan Kurumcu İktisat Okulu arasında yöntem bakımında bazı benzerlikler bulunmakla beraber, Kurumcu İktisat Okulu milliyetçi özellikler taşıması, daha liberal ve demokratik olması yönünden Alman Tarihçi Okulu'ndan ayrılmıştır (Bocutoğlu, 2012:229, Kazgan, 2011:187).

Kurumcular, çalışmalarında gelenekleri, davranışları, kurumları incelemişlerdir. Alman Tarihçi Okul, tarih araştırmalarıyla iktisat kanunlarının evrensel olmadığını ortaya koymaya çalışırken Kurumcular da gelenekler, davranışlar ve kurumların incelenmesinde benzer amaçları taşımıştır. Amaçları iktisadi olanın altında ki toplumsal güçlerin ortaya konması olmuştur. Fakat bu akım, 1940-50'lerde önemini kaybetmiş, 1960-75 arası canlandıktan sonra tekrar duraklama dönemine girmiştir. Soğuk savaş sonrasında yaşadığı sıçrama günümüzde devam etmektedir (Kazgan, 2011:1889). Kurumcular, Bentham tarafından geliştirilen faydacı zevk-zahmet ilkesini reddederler. Onun yerine bazıları Freud tipi davranış kurallarının benimsenmesini önermiştir. Kurumcular, tümdengelim metot yerine tümevarım metotlarının kullanılmasını istemişlerdir. Teorilerinin istatistiksel verilere dayandırılmasını savunan Kurumcular soyut teorileştirme yöntemlerini ve özellikle marjinalizmi eleştirerek bu tür yaklaşımların gerçekçi olmadığını iddia etmişlerdir.

Kurumcu iktisatçılara göre ekonomi, ekonominin tamamını kapsayan bütüncül bir yaklaşımla ele alınıp incelenmeli, küçük parçaların birbirinden bağımsızmış gibi ele alınması yöntemi terk edilmelidir. Sistemi oluşturan küçük parçaların bütünle ilişkisizmiş gibi ele alınması, karmaşık yapıya sahip bütünün doğru anlaşılmasını engellemektedir. Onlara göre bir kurum; okul, sendika, hapisane, merkez bankası gibi belirli bir amacın gerçekleştirilmesi, iyileştirilmesi, teşvik edilmesi için oluşturulmuş bir örgüt veya kuruluş değildir. Kurum, grup davranışlarının örgütlü yapısını temsil etmekle beraber aynı zamanda

gelenekleri, alışkanlıkları, yasaları, yaşam biçimlerini ve düşünce biçimlerini kapsamaktadır. Kurumculara göre iktisadi hayat, iktisat yasaları tarafından değil iktisat kurumları tarafından düzenlenmektedir. Ekonomik analiz bakımından önemli olan esas unsur Marjinalist teorinin savunduğu gibi bireycilik olmayıp toplumsal düşünce ve davranış biçimi olduğunu kabul etmişlerdir. Bu nedenle birer kurum saydıkları kredi, işçi-işveren ilişkileri, sosyal güvenlik ve gelir bölüşümü üzerinde özellikle durmuşlardır.

Kurumcu İktisada göre ekonomi ve ekonominin kurumları sürekli değiştiği için Darwinci bir gelişim yaklaşımı kullanılmalıdır. Ekonomik yaşamda dengenin değil hareketin esas olduğunu savunurlar. Dolayısıyla mevcut teorinin zaman ve mekândaki farklılıkları, sürekli olarak oluşan değişimleri dikkate almadan evrensel yasalar bulmaya çalışması doğru değildir. Onlara göre iktisatçının sorması gereken soru “Bu nedir?” sorusu değildir. Asıl sorulması gereken “Buraya nasıl geldik? Ve buradan nereye gideceğiz?” sorularıdır.

Kurumcular değişime önem vermeleri nedeniyle normal denge kavramını kabul etmeyerek onun yerine devresel muhakeme (birbirini izleyen sebep-sonuç zinciri şeklinde akıl yürütme) ilkesi veya kümülatif (birikimli) değişim ilkesini benimsemişler. Böyle bir ilke benimsendiği zaman, devletin ekonomik yaşama ne zaman ve hangi kurum aracılığı ile müdahale etmesi gerektiği anlaşılacağı için enflasyon, durgunluk ve ekonomik kalkınma gibi konularda zamanında müdahale edebilecektir.

Kurumcular, servet ve gelir dağılımındaki eşitsizliği giderecek demokratik reformlar savunmuşlar ve iktisadi sistemin etkin işleyişini sağlamak için ve ortak mallarda çıkar çatışmasının üstesinden gelmek için iktisadi hayatta hükümet müdahalesini kabul etmişlerdir. Piyasa fiyatlarının bireysel ve toplumsal refahı gösterdiğini ve kaynakların etkin dağılımını sağladığı görüşünü kabul etmemişlerdir. Toplumsal maliyet ve yarar gibi kavramlara önem vermişlerdir.

2.2.2.4. Post Keynesyen İktisat ve Yoksulluk

Post Keynesyenler Keynes’in düşüncelerini devam ettiren, Hicks-Hansen- Samuelson tarafından oluşturulan Neoklasik sentezi reddeden bir gruptur. Post Keynesyen İktisadın temeli Keynes’in “Genel Teori” kitabında ve Michal Kalecki’nin çalışmalarından kaynaklanan ve 1970lerde ortaya çıkan düşüncelerle Keynesyen Teorinin yeniden yorumlanmasına ve Keynesyen düşüncenin tamamlanmasına dayanır.

Samuelson gibi Ortodoks Keynesçilerin, makroekonominin Keynesçi ilkelerini, mikroekonominin Neoklasik ilkeleri ile uyumlaştırmaya çalışarak, Keynes'in fikirleri ile Neoklasik iktisadın uyumlaştırılmasına Neoklasik sentez denilmektedir. Keynesyen taraftarlarının bir kısmı Neoklasik sentezi kabul etmeyerek, Keynes'in görüşlerinin IS-LM modeli ile yorumunu ve standart mikroekonomiyi reddetmişler. Neoklasik sentezin, Keynes'in fikirlerine ihanet olduğunu savunmuşlar. Bu iktisatçıların oluşturduğu ana akım dışı iktisat okuluna Post Keynesçi iktisat adı verilmektedir (Bocutoğlu, 2012:347).

Post Keynesyen ekonominin temel amacı, Keynes tarafından ortaya koyulan ekonomik modelin geliştirilmesi ve bu şekilde, Keynesyen devrimin tamamlanmasıdır. Bunu yaparken de Post Keynesyenler, ekonomik analizi gerçek dünya sorunlarına uygulayarak, ekonominin nasıl işlediğini ve nasıl işlemesi gerektiğini açıklamaya çalışmaktadırlar. Bir başka ifadeyle, Post Keynesyen ekonominin en önemli özelliklerinden biri gerçekçiliktir. Çünkü bireylerin yaşadığı gerçek dünyada belirsizlik hüküm sürmektedir ve ekonomik olayları açıklamak için oluşturulan ekonomik yaklaşımların da gerçeğe uygun olması ve gerçeklerle çelişmemesi gerekmektedir. Post Keynesyen ekonominin bu özelliği, Post Keynesyenlerin tarihsel sürece önem vermesinin bir sonucudur. Post Keynesyen ekonomi, belirsizliğin hüküm sürdüğü bir dünyada, ekonomideki belirsizliği tam olarak ortadan kaldırırsa bile, oluşturulacak beklentilerin son derece önemli olduğunu ifade etmektedir. Post Keynesyen Teori, Neoklasik Teoriden farklı olarak tüketici zevklerinin ve teknolojinin sürekli olarak değişeceğini ve dolayısıyla ekonominin kurumsal yapısının sabit olarak düşünülmemeyeceğini kabul etmektedir. Ayrıca üretimin sabit verimler haline göre değil değişen verimler haline göre ortaya çıkacağını öne sürmektedir. Ekonominin çeşitli sektörleri arasında önemli teknoloji farkları olabileceğine ve bu fark sonucunda da sektörler arasında hem kar oranının ve hem de ücretlerin büyük farklılıklar göstereceğine vurgu yapmaktadır. Bunlara ek olarak Post Keynesyen Teori, yatırımın önemini vurgular ve yatırım artış hızı arttıkça hem büyüme hızının artacağını ve hem de büyümenin bütün sektörlerle yayılacağını kabul etmektedir. Bunların sonucunda Post Keynesyen Teorinin belirsizlik, yeni ürünler ve yeni teknolojilerle dolu bir gerçek ekonomi dünyası ile ilgilendiği söyleyebilir. Post Keynesyen'in diğer bir özelliği de; kaynakların nasıl dağıtılacağı değil, nasıl genişletilebileceği ve mevcut olan talep yetersizliğinin nasıl giderilebileceğidir. Bu kabul Neoklasik ekonomiye göre ise ekonominin asıl sorunu, kıt kaynakların nasıl dağıtılacağıdır şeklinde açıklanmıştır (Esen, 2007:2-3, Kostakoğlu ve Esen, 2016:103 ve Savaş, 2007:933).

Post Keynesyen Büyüme Teorisi, Neoklasik Büyüme Teorisi'nin temel ilkelerinin çoğunluğunu reddetmektedir. Post Keynesyen makroekonomik teori, kapitalist sistemi zaman içinde büyüyen fakat istikrarsızlıklar gösterip dengeye ulaşamayan bir sistem olarak ele almaktadır. Büyüme, Post Keynesyen Teori'nin uzun dönem analizinin, konjonktürel dalgalanma ise kısa dönem analizinin konusudur. Neoklasik Büyüme Teorisi'nin politik reçeteleri, Post Keynesyenlere göre yetersiz kalmaktadır. Konjonktürel dalgalanmaları dikkate almadığı için durgunluğu önleyici ve işsizliği giderici önlemler üzerinde durmamıştır. Bu durumda ekonomi de gelir dağılımında dengesizliği ortaya çıkararak yoksulluğa neden olmaktadır. Ayrıca büyüme hızları, yeterince açıklanmamış faktörler tarafından belirlendiği için, büyüme hızlarını etkileyecek politikalar da öneremeyecek durumdadır. Neoklasikler, modellerinin matematiksel özelliklerini belirlemeye çalıştıkları için deneycilik içeriği ihmal etmişlerdir. Buna karşılık olarak Post Keynesyen Büyüme Teorisi, gerçek dünya da büyüme hızlarının neden farklı olduğunu araştırmak amacıyla hareket etmektedir. Yatırıma, hem büyüme hızını ve hem de konjonktürel dalgalanmayı belirleyen bir faktör olarak büyük bir önem vermektedirler. Çalıştığı temel alanı istikrar, istihdam ve büyüme politikaları olduğu için de üretimin hızlı ve devamlı bir biçimde artması, istihdam seviyesinin yükselmesi için devamlı ve yüksek oranlı bir yatırım artışı gerekmektedir (Savaş, 2007:933-945). ,

Post Keynesyen'in bu şekilde temel çalışma faaliyetleri, ekonomi de devamlı bir üretimin oluşmasına buna karşılık olarak da talebin ortaya çıkmasını sağlamaktadır. Arz ve talebin sonucunda da piyasada hareketlilik gerçekleşerek ekonomi canlanmaktadır. Bu durum ülkenin refaha ulaşmasını sağlayarak işsizlik sorununu ortadan kaldırıp yoksulluğu da önleyerek ülkenin kalkınmasını sağlamaktadır.

2.2. Yoksullukla Mücadelede Yaklaşımları

Günümüzde yoksullukla mücadele hâkim olan sistem üzerinden yürütülmektedir. Yoksullukla mücadele de genel olarak dolaylı ve dolaysız olmak üzere iki yaklaşım temel alınmaktadır. Bu yaklaşımlar ve oluşturduğu sonuçlar hem uygulanan bölgenin ekonomik durumuna göre hem de uygulayıcıların politikalarına göre değişme göstermektedir.

Dolaylı yaklaşım, kaynakların büyümeyi hızlandırmak için kullanılmasını ve büyüme aracılığı ile yoksul kesimlerin gelirlerinde ve yaşam standartlarında nicel ve nitel artışın sağlanması amacı taşımaktadır. Ayrıca bu yaklaşım, büyümenin yoksulluk üzerindeki

etkileri üzerinde yoğunlaşmakta ve büyüme sürecinde gelir dağılımında ortaya çıkan farklılıkları ön plana çıkarmaktadır (Bhagwati, (1988)'den aktaran Şenses, 2017:219).

Gelir dağılımındaki eşitsizlikleri artıran bir büyüme süreci, büyümenin yoksulluğu azaltıcı etkisini olumsuz etkilemektedir. Bu sebeple hızlı büyüme süreci öncesinde gelir dağılımını düzeltici politikaların uygulanması, büyümeden sağlanacak olumlu etkilerin artmasını sağlama da ön koşul olarak kabul edilmektedir (Şenses, 2017:226).

Yoksulluk sorununun dolaylı yaklaşım çerçevesinde ele alınmasına karşı yapılan eleştirilerin başında, bu yaklaşımın büyüme sürecinin eşit bir biçimde dağılmadığı ve büyümenin faydalarının yoksul kesimlere gerekli hız ve derecede ulaşmadığı konularında yoğunlaşmaktadır. Büyümeye dayalı yoksullukla mücadele stratejisinin ilk olarak dikkat çeken özelliği, genel geçer bir strateji olarak ve ülkelerin koşulları dikkate alınmaksızın her yerde, her zaman ve aynı derecede etkili olacağı düşüncesi olmaktadır. Büyüme, tüm toplum kesimleri tarafından eşit oranda hissedilen homojen bir süreç olmadığı için gelir göstergelerinin türdeş artışını değil, aynı zamanda yeniden bölüşüm mekanizmasının işlediği ve süreçten karlı çıkanlar olduğu kadar gelir kaybına uğrayanların da yer aldığı toplumsal bir süreci kapsamaktadır. Büyümenin yoksul kesimlere fayda sağlayabilmesinin temelinde üretim araçlarının mülkiyet yapısı, yoksulların eğitim ve sağlık hizmetlerine, istihdam ve kredi olanaklarına erişim derecesi ve vergi yapısı gibi etmenlere bağlılığın dikkate alınması gerekmektedir (Şenses, 2017:261-262, Önder ve Şenses, 2006:2).

Dolaysız (doğrudan) yaklaşım ise, beslenme, sağlık, eğitim ve konut gibi temel ihtiyaçlar başta olmak üzere yoksulların yaşam standartlarını ilgilendiren konulara yönelik olarak devletin uygulamaya koyduğu somut program ve politikaları ve bunlar aracılığıyla yoksul kimselere sağladığı transferleri içermektedir (Şenses, 2017:219).

Dolaysız yoksullukla mücadele programlarının etkinliği ve yoksulluğun azaltılmasında başarılı olabilmesi için üç temel koşulun sağlanması gerekmektedir. Birincisi, yoksullukla mücadelenin genel kamuoyu tarafından öncelikli hedef olarak benimsenmesi ve uygulanacak program ve politikaların toplum tarafından desteklenmesini amaçlamasıdır. İkincisi, uygulanacak program ve politikaların hedeflediği yoksul kesimin iyi belirlenmiş olmasıdır. Üçüncüsü ise programların etkinliği için gerekli uygulamanın şeffaf olması ve her aşamada hızlı karar alabilecek bürokratik kadroların gerekliliğinin şart olarak kabul edilmesidir (Şenses, 2017:240).

Dolaylı yaklaşım bölüşüme ilişkin bir müdahaleden çok ulusal gelirin büyütülmesi sonucunda kişi başına düşen miktarın artırılmasını benimserken, dolaysız yaklaşım mevcut ulusal gelirin daha eşitlikçi bir şekilde bölüşülmesini amaçlamaktadır (Önder ve Şenses, 2006:2).

Yoksullukla mücadele de dolaylı ve dolaysız yaklaşım kendi içerisinde önemli katkılar sağlamaktadır. Bu açıdan her iki yaklaşım birbirinin alternatifi olarak değil tamamlayıcısı olarak kabul edilmelidir. Konusu mali finansman olan dolaysız yaklaşım daha fazla tüketimi amaçlarken büyümeyi ön plana çıkaran dolaylı yaklaşım daha fazla gelire sahip olmayı amaçlamaktadır. Dolayısıyla yoksullukla mücadele de başarılı ve kalıcı sonuçlar sağlanabilmesi için bu iki yaklaşımın bir arada yürütülmesi gerekmektedir.

Büyümenin, hızı kadar biçimi ve özellikle gelir dağılımı üzerindeki etkisi dolaylı yaklaşımın, kamu harcamalarının yoksul kesime doğru yönlendirilmesi, istihdam, kredi ve altyapı olanaklarının artırılması ve belki en önemlisi, yoksulların başta toprak olmak üzere üretim araçlarına ulaşımının artırılması da dolaysız yaklaşımın başarılı olmasında anahtar unsur olarak görülmektedir. Ancak yoksullukla mücadele yaklaşım ve önlemleri genel açılardan değerlendirildiğinde tek başlarına yetersiz kaldıkları ve yoksulluğun azaltılmasında başarılı sonuçlar alınabilmesi için farklı yöntemlerin ulusal ve uluslararası düzlemlerde birlikte uygulanabildiği çok yönlü bir yaklaşımın gerekliliği kabul edilmektedir (Şenses, 2017:260).

2.3. Yoksullukla Mücadelede Etkili Olan Uluslararası Kuruluşlar

Yoksulluk dünyanın her bölgesinde ekonomik sistem ne olursa olsun farklı şiddette varlığını sürdürmektedir. Bu durum yoksulluğu herhangi bir ekonomik sisteme, belli bir kesime bağlı olmaktan ve ulusal bir sorun olmaktan çıkarıp uluslararası toplumsal bir soruna dönüştürmektedir. Günümüzde yoksullukla mücadele de ulusal düzeyde önlemler alınmakta eldeki kaynaklar ile müdahaleler yapılmaktadır. Ancak yoksulluğun şiddeti ve etki alanı nedeniyle bu kaynaklar yeterli olmamaktadır. Bu sebeple çözüm arayışında uluslararası yardım gerekmektedir. Yoksulluk sorunu üzerinde çalışan pek çok önemli uluslararası kuruluş bulunmaktadır (Yalçın, 2008:34).

Dünyadaki yoksulluk sorunuyla mücadele de uluslararası kuruluşların politikaları yanında ulusal hükümetler de gerekli önlemleri alıp bu önlemleri uygulamaları gerekmektedir. Yoksullukla mücadele de öne çıkan kuruluşlar arasında Dünya Bankası, Uluslararası Para

Fonu (IMF) ve Birleşmiş Milletler gelmektedir. Bu kuruluşlar iktisadi hayatın gelişimine paralel bir biçimde ortaya çıkan kuruluşlar olduğundan ve aynı zamanda dünya çapında yoksullukla mücadelede özellikle ana akım iktisadın belirleyici roller verdiği etkin kuruluşlar olarak görüldükleri için ele alınmışlardır.

2.3.1.Dünya Bankası ve Yoksulluk

II. Dünya Savaşı'nın ardından Dünya Bankası, 1945 yılında Uluslararası Yeniden Yapılandırma ve Kalkınma Bankası (IBRD) adıyla kurulmuş, 1947 yılında Birleşmiş Milletler'in özerk uzman kuruluşlarından biri olma özelliği kazanmıştır.

Dünya Bankası'nın özellikle 1990'lı yıllardan itibaren uluslararası ekonomik şartlar ve gelişmekte olan ülkelerdeki yoksulluk sorununu gündemine alarak banka, finansal ve diğer çeşitli yardımların esas amacını yoksulluğun azaltılması olarak belirlemeye başlamıştır (Uzun, 2003:159). Dünya Bankası'nın yoksullukla mücadele de izlediği politikalar zaman içinde farklılaşmıştır. Kalkınma iktisatçıları 1960'lı yıllarda yoksulluğun azaltılmasında en iyi yöntemin gelişmekte olan ülkelerin sanayileşmesini hızlandırmak ve altyapı yatırımlarını artırmak olduğunu savunmuştur. 1970'li yıllarda kırsal gelişmeye önem verilmesini, 1980'lerde ise makroekonomik dengenin sağlanması savunulmuştur. Süreç, piyasanın rolünün artırılması ve kamunun ekonomide ağırlığının azaltılması gibi Neoliberal politikalara dayalı reform programlarının aktif bir şekilde desteklenmesiyle devam etmiştir. 1990'lı yıllarda uluslararası ekonomik şartlar Bankayı, yoksullukla mücadele de tekrar ana gündemine almaya itmiştir ve özellikle 1990 yılında yoksullukla mücadeleyi esas alan Dünya Kalkınma Raporu hazırlanmıştır (Uzun, 2003:159-160).

1990 Dünya Kalkınma Raporu, yoksullukla mücadele konusundaki önerileri bakımından 1980 öncesi söylenenlere geri dönüş olarak nitelenebilecek unsurlar içermiştir. 1990 raporunda yoksullukla mücadele için ön planda tutulan önlemler, üretim aracı olarak emeğe dayalı büyüme, eğitim ve sağlığa öncelik verilmesi olmuştur. 1990 Dünya Kalkınma Raporu'nda yoksullukla mücadele de temel konular şu şekilde özetlenmiştir (Ingham, (1995)'ten aktaran Uzun, 2003:160-161):

Büyüme: Dünya Bankası, ülkeler de büyüme olmadan yoksulluğun azaltılamayacağını savunmaktadır. Bu durum doğru bir yaklaşım olarak değerlendirilmiş ancak ekonomik büyümenin ne ölçüde olduğu önem kazanmıştır. Banka, emek yoğun sanayiye ve geniş

tabanlı tarımsal kalkınmaya dayalı büyüme stratejisi önermektedir. Bu öneri, nüfusun büyük ölçüde tarımla uğraştığı ülkeler için savunulabilir gözükmesine karşın ekonomik büyümeye ve yoksulluğun azalmasına yönelik önerilen politikaların (tarım ürünlerinde fiyat sınırlamalarının kaldırılması, sermaye yoğun sektörlerde sübvansiyonların azaltılması, ithalat kısıtlamalarının azaltılması ve kur reformları gibi) gelişmekte olan ülkeler için ne derece uygun olduğu tartışılmaktadır.

İnsana Yatırım Yapmak: Dünya Bankası, ekonomik büyümenin avantajlarından yoksul kesimin yararlanabilmesi için eğitim, sağlık ve aile planlaması gibi sosyal unsurlara önem vermektedir. Özellikle kadınların eğitimi önemsenmektedir.

Ekonomik Denge: Dünya Bankası'nın 1980'li yıllardan beri izlediği yapısal politikaların yoksulları olumsuz etkilemesi üzerine Banka, iktisadi reformlar ve makroekonomik denge konusunda kararlılığının sürdürmesine rağmen, bu politikaların yoksullar üzerindeki olumsuz etkilerini ortadan kaldırmak adına güvenlik ağları oluşturulması, sosyal hizmetlere kamu harcamalarından ayrılan payın artırılması ve sosyal hizmetlerin etkinliğinin artırılması gibi önlemlerin alınması desteklenmektedir.

Katılım ve Çevre: Yoksulluğu azaltmak için yoksul kesimin proje ve uygulamalara katılımları desteklenmeli ve yoksul kesimin yönetime daha etkin ve aktif katılımları yönünde çalışmalar yapılmalıdır. Ayrıca Dünya Bankası, özellikle yoksullar için oluşabilecek olumsuzluklara karşı çevrenin korunmasına da önem vermektedir.

Dünya Bankası 2000/2001 Dünya Kalkınma Raporu'nda yeniden yoksulluğa yer verilmiş olması özellikle 1990 sonrası dönemde yoksulluktan etkilenilmiş olduğunu ortaya koymakta ve yoksullukla mücadele için kapsamlı stratejiler önermektedir. Stratejiler birbirini tamamlayan üç unsurdan oluşmaktadır: Birincisi, yoksul insanlar için kredi, elektrik, yol, iş imkânı ve piyasalara kolaylıkla erişimlerinin sağlanması, su ve sağlık gibi alanlarda yeni fırsatlar yaratılması ve bunları gerçekleştirebilmek için eşitsizliğin azaltılması ve büyümenin sağlanması ifade edilmektedir. İkincisi, yoksul bireylerin karar alma mekanizmalarına katılımlarının artırılarak güçlendirilmeleri, Üçüncüsü, yoksulların ekonomik şoklar, doğal afetler, sağlık problemleri gibi çeşitli olumsuzluklara karşı güvenliğinin artırılması, risklerinin hafifletilmesi ifade edilmektedir. Rapor, bunların yanında serbest piyasa odaklı reformların yerel ve kurumsal koşullarla yapısal şartları dikkate alması, özel yatırımların, özellikle alt yapı ve iş gücünün kapasitesini artırmada kamu yatırımlarıyla desteklenmesi ve

yoksul kimselerin sahip olduğu üretim araçlarının nitelik ve niceliğini kredi, toprağa erişim imkânları ve verilen eğitim desteğiyle artırılmasını içermektedir (Şenses, 2017:43).

Dünya Bankası'nın yoksulluğu azaltmak adına aldığı önlemlere rağmen yoksulluk birçok ülke için önemli bir sorun olarak devam etmektedir. Dünya Bankası'nın yoksulluğu azaltmada etkili olamamasının en önemli sebebi olarak Dünya Bankası'nın yoksulluk için kesin bir politika belirleyememiş olması olarak kabul edilmektedir. Bunun nedeni olarak da Dünya Bankası'nda göreve gelen başkanların yaklaşımlarının değiştiği düşüncesine dayanmaktadır (Gürer, 2010:23).

2.3.2. Uluslararası Para Fonu ve Yoksulluk

Küresel finansal düzeni takip etmek, ödemeler dengesi sorunu olan ülkelere destek sağlamak, bu tür sorunlarla karşılaşan ülkelerde denetim ve organizasyon yapmak, teknik ve finansal destek sağlamak gibi görevleri bulunan uluslararası bir organizasyon olarak IMF etkili bir kurum olarak varlık göstermektedir. 1944 yılında ABD'nin New Hampshire eyaletindeki Bretton Woods'da Dünya Bankası ile birlikte kurulan ve 1947'de fiilen çalışmaya başlayan uluslararası ekonomik sorunlarla uğraşan bir yapılanmadır. IMF'nin kurulmasına sebep olarak 1930'lu yıllar dikkate alınabilir. Büyük Buhran yılları olarak bilinen bu dönemde uluslararası ekonomik ilişkilerin zayıflaması ile birçok ülke buhranın ortaya çıkardığı daraltıcı etkilerden kurtulabilmek ve dünya piyasalarındaki paylarını devam ettirebilmek için devalüasyonlara başvurmuş, döviz sınırlandırmasına gitmiş, kendi pazarını dış rekabetten koruyabilmek için gümrük tarifelerini artırarak miktar kısıtlamaları uygulama yolunu seçmiştir. Bu uygulamalar sonucunda dünya da üretim ve ticaret daha da daralmıştır. Komşuyu fakirleştirme politikası olarak bilinen ithal ikameci politikaları (beggar-thy-neighbor policy) her ülkenin kendi dışındaki ülkelere karşı yürürlüğe koyması ekonomik gelişmeyi olumsuz etkilemiştir (Öztürk, 2002:97). Yaşanan gelişmeler sonucu yeni bir uluslararası para sisteminin kurulması gerekliliğini ortaya çıkmıştır. Uluslararası mali kuruluş olarak IMF'nin amacı, üye ülkelerin dış ödemelerde karşılaştıkları sorunlarda kaynak desteği sağlamak, dünya ticaretinin serbestleştirilmesini gerçekleştirmek, rekabetçi devalüasyonları önleyerek döviz kurlarında istikrar sağlamak, uluslararası rezerv sorununun çözüme kavuşturulması ve uluslararası para sisteminin istikrarını sağlamak olarak belirlenmiştir (Öztürk, 2002:98, Demircan ve Ener, 2003:84).

IMF, uluslararası ekonomik istikrarın, ticaretin ve sıkıntıya düşen ülkelere mali ve yapısal destek sağlamayı amaçlamıştır. Bunları gerçekleştirebilmek için sıkı para ve maliye politikası ile döviz kurunu da devalüasyonlar yoluyla düzenlemeye çalışmıştır.

IMF kredileri, üye ülkelerin ekonomik büyümesini ve istikrarını sağlamak, ödemeler dengesini düzenlemek amacıyla verilmektedir. Ancak IMF'nin sağladığı kredilerin amacı kuruluşundan bu yana büyük değişiklik göstermiştir. Zaman içerisinde IMF'nin yaptığı mali yardımlar kısa dönem ticari sorun yaşayan ülkelere yardımdan çok yoksulluğun azaltılması ve ekonomik gelişme, doğal afetler ve savaş sonrası yeniden borç yapılandırılması, güvenle ilgili bankacılık ve parasal krizler gibi sorunlar yaşayan ülkelere yardımcı olmak ve destekleyici düzenlemeler yapmaya yönelik uygulamaya dönüşmüştür. Bugün IMF kredi hizmetlerinin üç ana nedeni bulunmaktadır. Birincisi, çeşitli şoklara alışma sürecini yumuşatmaktır. IMF bu durumu üye ülkenin, ekonomisinin yükümlülüğünü yerine getirmesinde yardım ederek gerçekleştirir. İkincisi, IMF programları, ülkelere kredi sağlayan kurumlardan finansman akımını sağlamaktır. Bunu ülkenin gerekli politikaları uyguladığını ve yatırımcıların güvenirliliğini kazanmak amaçla gerçekleştirir. Üçüncüsü ise IMF kredileri krizleri engellemektedir. Çünkü ülkelerin yaşadığı ekonomik krizler ülkenin kendisine zarar verdiği gibi diğer ülkelere de zarar verdiği için daha kapsamlı ekonomik krizin önüne geçerek engellemek amaçlı kredi desteği uygulanmıştır (Genç, 2010:106-107).

IMF sistemi, dalgalı kur veya altın standardı sistemlerinde olduğu gibi otomatik denkleştirme mekanizması uygulamadığından etkin dış denge mekanizmasından da yoksun bulunmaktadır. Sistemde ayarlanabilir sabit kur esas alındığından otomatik bir denkleşme gerçekleşmediğinden dış dengeyi sağlayabilmek için kullanılabilecek aracın başında gelen kur ayarlamalarını uygulamaktadır. Kur ayarlamaları uygulamasıyla açık veren ülkenin devalüasyon, fazla veren ülkenin de revalüasyon yapması gerekmektedir. Ancak sabit kur sistemi esas alındığı için çok sık kur ayarlamaları yapılamamaktadır. Dış açıkları kapatmak amacıyla devalüasyona sık başvurulamadığından dolayı da kur ayarlamaları uzun aralıklarla ve çok yüksek oranlarda gerçekleşmektedir. Hükümetler devalüasyonu uygulamayı ekonomik ve mali politikalarının başarısızlığı olarak gördükleri için bu yola başvurmadan kaçınmayı tercih ederler. Bundan dolayı zamanında uygulanamayan küçük oranlı bir devalüasyon sürenin uzaması sonucunda çok yüksek oranlara ulaşarak ekonomiler üzerinde şok etkisi oluşturabilmektedir. Dış dengeyi sağlamak amacıyla uygulanan daraltıcı para ve maliye politikası ülkede işsizlik ve ekonomik kriz yaratabilmektedir. IMF kotalarının kriz

anında ulusal parayı desteklemede yetersiz kaldığı gibi kriz zamanında döviz kurlarındaki düşüşü durdurmakta da başarı sağlanamamıştır. IMF sistemi az gelişmiş ülkelerin kalkınma gereksinimlerini ve yeterli ölçüde reel kaynak transferini karşılayamamaktadır. IMF'nin geliştirmekte olan ülkelere önerdiği istikrar programlarında da ülkelerin yapılarına uygun olmadığı ve sorunlarını çözemediği görülmüştür. Çünkü IMF programlarının esasında iç tüketimin azaltılması ile dış ödemelerde denge sağlamak hedeflenmiştir. Bu durumda geliştirmekte olan ülkelerin ulusal refah, istihdam, üretim ve kalkınma çabalarını olumsuz etkilemiştir (Öztürk, 2002:104-122).

2.3.3. Birleşmiş Milletler ve Yoksulluk

Birleşmiş Milletler (BM), 24 Ekim 1945'te kurulmuş; dünya barışını ve güvenliğini korumak ve uluslararası ekonomik, kültürel ve toplumsal bir iş birliği oluşturmak için kurulan uluslararası bir örgüttür. Birleşmiş Milletler kendisini ekonomik kalkınma ve sosyal eşitliği, adalet ve güvenliği uluslararası tüm ülkelere sağlamayı amaçlamış küresel bir kuruluş olarak tanımlamaktadır. Birleşmiş Milletler fikri ilk olarak, II. Dünya Savaşı'nın sonucunda galip gelen ülkeler tarafından ileride meydana gelebilecek ve kendi güvenliklerini tehdit edebilecek bir savaşı önleyebilmek amacıyla ortaya atılmıştır. Örgüt yapısının halen bu amacı koruduğu ve bu amacı BM Güvenlik Konseyi'nin varlığı ve çalışmalarıyla devam ettirmektedir.

Birleşmiş Milletler, 1996 yılını Yoksullukla Mücadele Yılı, 1997-2006 yılları arasında kalan dönemi de Yoksullukla Mücadele On Yılı ilan etmiştir. 2000 yılında yapılan ve 147 ülkenin devlet ve hükümet başkanlarının katıldığı Binyıl (Milenyum) Zirvesi'nde de mutlak yoksulluk içinde yaşayan insan sayısının 2015 yılına kadar yarıya indirilmesi yönünde ilke kararı alınmıştır (Şenses, 2017:25).

Birleşmiş Milletler'in yaklaşımına göre; yoksulluk sorununun iktisadi bir içeriği olmasının yanı sıra sosyolojik ve ahlaki içeriği de bulunmaktadır. Yoksullukla mücadele daha iyi sosyal destek ve daha etkin bir adalet sisteminin teşvik edilmesiyle birlikte aşılabilmektedir. Yoksullukla mücadele yalnızca iktisadi büyümeyle önleneceği düşünüldüğünde yoksulluğu önleme de başarılı sonuçlar vermeyecektir. Yoksullukla mücadele de istenilen sonuçları alabilmek için kanunların önünde herkesin eşitliği ve vatandaşların yaşamlarını etkileyen konularda da söz sahibi olmasını ve sosyal birleşmeyi dikkate alan bir toplumun gerekli

olduğu kabul edilmiştir. BM yaklaşımın da yoksulluğun kşresel bir problem olduğunu vurgulanmaktadır (Therien, (1999)'dan aktaran Kabaş, 2009:41).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İSLAM'IN YOKSULLUĞA BAKIŞI

3.1. İslami Literatürde Yoksulluk Kavramı ve İslam'ın Yoksulluk Yorumu

Türkçede yardıma muhtaç olan insanlar için yoksulluk kavramı kullanılmaktadır. İslam hukukunda ise Türkçe'deki yoksulluk kavramı yerine “fakirlik” ve “miskinlik” kavramları karşılık gelmektedir.

Büyük Türkçe sözlüğünde fakir; *geçimini sağlayamayan veya çok güç sağlayabilen kimse, muhtaç, düşkün ve yoksul* anlamlarına gelmektedir (Doğan, 1994:364). Bu tanımdan yola çıkarak fakir kavramı, geçimini sağlayamayan sağlıklı insanlarla beraber, yeterince varlıklı olmayan yaşlıları, sakatları, işsizleri ve öğrencileri kapsamaktadır (Ağırman 2003:327).

Fakir (maddi ihtiyaç içinde bulunan kimse, yoksul) kelimesi Arapçada delmek, kazmak, kırmak manalarına gelen *fakr* kökünden gelmekte olup omurgası kırılmış kimse anlamındadır (Râgıb el-İsfahan, (1961)'den aktaran Eskicioğlu 1995:129). Bu özellikteki insan gibi bir işe güç yetirememesi, başkasına muhtaç olması sebebiyle maddî bakımdan sıkıntı içinde bulunan kimseye de fakir denilmektedir (Eskicioğlu 1995:129).

Fakir kelimesi, tasavvuf terimi olarak kişinin zorunlu ihtiyaçlarını karşılayamaması veya kendisinin her an Allah'a muhtaç olduğunu bilmesi anlamını taşımaktadır. Kur'an'da bahsedilen fakirlikle ilgili kelimeler maddi veya manevi ihtiyaç anlamında kullanılmaktadır. Manevi anlamda kullanılan fakirlik, ayette de belirtildiği gibi zengin olanın yalnız Allah olduğu ve bütün insanların fakir olup Allah'a muhtaç olduğu anlamına gelmektedir. “*Ey insanlar! Allah'a muhtaç olan sizlersiniz. Zengin ve övülmeye layık olan ancak O'dur*” (Fatır 35/15). Maddi anlamdaki fakirlik ise, Allah'ın kullarını imtihan ettiği ve sabredenleri müjdelediği anlamındadır. Bu durum ayette şu şekilde belirtilmektedir: “*Andolsun ki sizi biraz korku ve açlık; mallardan, canlardan ve ürünlerden biraz azaltma (fakirlik) ile deneriz. (Ey Peygamber!) Sabredenleri müjdele!*” (Bakara 2/155). Zenginlerin mallarından ihtiyacı olanların isteyebilmesinin ve yoksulun belirli hakkı bulunmasının “*Onlar, mallarında, isteyenler ve (isteyemeyip) mahrum kalanlar için belli bir hak bulunan kimselerdir* (Me'aric 24-25) ve zekâtı hak eden kimselerin başında fakirlerin yer alması

“Sadakalar (zekâtlar), Allah’tan bir farz olarak ancak yoksullara, düşkünlere, (zekât toplayan) memurlara, gönülleri (İslam’a) ısındırılacak olanlara, (hürriyetlerini satın almaya çalışan) kölelere, borçlulara, Allah yolunda olana, yolda kalana mahsustur. Allah pek iyi bilendir, hikmet sahibidir” (Tevbe 9/60) bu imtihanın sadece fakirlere yönelik olmadığını zenginlerinde bu kimselere yardım etmesi konusunda sorumlulukları olduğu ayetlerden anlaşılmaktadır (Canbulut, 2015:169-170).

Fakirlik, muhtaç olunan şeyin yokluğu anlamına gelmektedir. Bu yoksulluk olarak ifade edilmektedir. İnsanın muhtaç olmadığı bir şeyi bulamamasına ve ihtiyaç duyduğu şey mevcut olmasına rağmen kişinin onu almaya gücü yetiyorsa fakirlik denmemektedir. Bu durumda artık Allah’tan başka herkesin fakir olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü her var olan, varlığının ve vücudunun devamına ihtiyaç duymaktadır. Varlığın oluşumunda ve devamında başkasına muhtaç olmayan bir mevcut varsa bu, Ganiyy-i mutlaktır yani başkasına muhtaç olmayan gerçek bir varlık anlamına gelmektedir. Böyle bir varlık ise tek olduğu için var olan her şey varlığını devam ettirebilmek için Allah’a muhtaç durumdadır (İmam Gazali, 1975:352).

Fakir kelimesi omurgası kırık olma anlamında muhtaç olma ve maddi anlamda yokluk içinde olma anlamındadır. İhtiyaçlarını karşılayamayan muhtaç kimselere de omurgası kırık insan gibi çaresiz kaldığı ve başkalarının yardımına muhtaç oldukları için fakir denmektedir. Fakirlik ve miskinlikte de anlam bakımından ittifak sağlanamamış ve farklı görüşler ileri sürülmüştür. Yokluk anlamı maddi ve manevi anlamda kullanıldığında Allah için kullanılmazken Fatır Suresi, 15. ayette de geçtiği gibi insanın muhtaç olduğu bir başkasının yardımı olmadan hayatını devam edebilmesinin mümkün olmadığı ve zenginliğin mutlak varlık sahibi Allah’a ait olduğu ifade edilmektedir.

Büyük Türkçe Sözlükte, miskin “elinden iş gelmez, beceriksiz, aciz, uyuşuk, zayıf, halsiz, zavallı, fakir, yoksul” şeklinde tanımlanmaktadır. Tasavvufta ise, varlıktan, benlikten geçmiş, varlığını Hakk’a adanmış kimse olarak geçmektedir (Doğan, 1994:777). Bu doğrultuda miskin kavramı hastalık, ileri yaş veya savaş sebebiyle çaresiz veya sakat kalmış kişileri ve hiçbir iş yapamayan ya da yaptığı işle kendisinin ve ailesinin geçimini sağlayacak kadar kazanamayan kişileri kapsamaktadır (Ağırman 2003:327).

Miskin, fakir ve düşkün olan kimse anlamına gelmekte ve Kur’an-ı Kerim’in birçok yerinde *yardıma muhtaç, fakir* anlamında geçmektedir. Zekâtın kimlere verileceği ile ilgili olan,

Tevbe Suresinin 60. ayetinde miskin kelimesi fakir ile birlikte kullanılmıştır. Bundan dolayı fakihlerden miskin ile fakirin birbirinden farklı anlamlarda olduğunu kabul edenler olmuştur. Hanefiler ayette geçen fakir kelimesini, ev ve ev eşyası gibi asli ihtiyaçlarını karşılayabilecek durumda olduğu halde gelirleri ihtiyaçlarını karşılamayan, nisap miktarı mala sahip olmayan kimse için, miskini ise hiç geliri olmayan ve malı bulunmayan kimse için kullanmışlardır. Malikiler de buna benzer anlamda düşünmüşlerdir. Hanefilerden Ebu Yusuf ve Muhammed fakir ile miskinın aynı anlamda olduğunu ve aralarında fark bulunmadığını söylemişlerdir. Şafi ve Hanbelilere göre ise, kendisinin ve bakmakla sorumlu olduğu kişilerin ihtiyaçlarını karşılayacak yeterli kazancı ve malı olmayan kimse fakir, kazancı kendisine ve bakmakla sorumlu olduğu kişilerin ihtiyacını karşılayamamakla birlikte, sahip olduğu kazançla kıt kanaat geçinebilen kişiye ise miskin denmektedir. Hanefi ve Malikilere göre miskin fakirden daha muhtaç iken Şafi ve Hanbelilere göre ise fakir miskiniden daha fazla ihtiyaç sahibi olarak kabul edilmiştir (Paçacı, 2015:447).

3.2. Ayetler ve Hadisler Bağlamında Yoksulluk ve Zenginliğin Karşılaştırılması ve Yorumlanması

İslam dini, dünya ve ahiret dengesinin kurulmasını esas almaktadır. Ahiret için dünyanın terk edilmesine karşı olduğu gibi, dünya için de ahiretin terk edilmesine karşıdır. İnsanın, dünya ve ahiret işlerini birlikte ilerletebilmesini, dünyayı ahirete tercih etmemesini ve ahireti unutmamasını istemektedir. Kur'an-ı Kerim'de geçen bazı ayetlerde de dünya ve ahireti dengeleyen mutedil bir yolun izlenmesinin gerekliliği vurgulanmaktadır; *“Ey Rabbimiz! Bize dünyada iyilik ver, ahirette de iyilik ver. Bizi cehennem azabından koru! derler”* (Bakara 2/201) ve *“Allah'ın sana verdiğiinden (O'nun yolunda harcayarak) ahiret yurdunu iste; ama dünyadan da nasibini unutma. Allah sana ihsan ettiği gibi, sen de (insanlara) iyilik et. Yeryüzünde bozgunculuğu arzulama. Şüphesiz ki Allah, bozguncuları sevmez”* (Kasas 28/77). Dünya çalışma ve yorulma yeri olup ahiret ise dünyada yapılanların mükâfatının ve cezasının görüleceği yerdir. Kulun dünyadaki amacı, Allah'ın rızasını kazanmaktan başka bir amaç içerisinde olmamasıdır. Allah Resulü, Müslümanların manevi olarak güçlü olmalarını istediği gibi maddi olarak da güçlü olmalarını istemektedir. İslam dini tembelliği ve uyuşukluğu kabul etmemektedir. Üstelik İslam dünyasının ezilmişliğinin ve geri kalmışlığının sebepleri arasında bazı Müslümanlar tarafından fakirliğin ve zenginliğin yanlış anlaşıldığı düşünülmektedir (Sancaklı, 2001:331-347).

Fakirlik ve zenginlik kavramları Kur'an-ı Kerim'de ve Sünnette birçok yerde geçmektedir. Fakir olmak veya zengin olmak insanın değerini belirleyen özellikler değildir. Fakirlik ve zenginlik Allah'ın belirlemesinin yanında, insanların çalışmaları, bir şeyleri elde etmek için çabalamaları ile bağlantılı olan toplumsal gerçekliklerdir. İnsanlar bir arada yaşamaya başladıkları zamandan itibaren maddi imkânları iyi olanlarla hayatını kıt kanaat geçirenler birlikte yaşamışlardır. Tarih boyunca milletlerin fakirlik dönemleri olduğu gibi bolluk ve refah içerisinde yaşadıkları dönemler de olmuştur (Görmez, Özafşar, Ünal, Erul, 2017: V/47-48). Gınâ kelimesinin Türkçe tam karşılığı zenginliktir. Zenginlik kişinin ihtiyaçlarının tamamını karşılayacak kadar mal ve servete sahip olmasıdır. Temel ihtiyaçlar mekâna, zamana, kişinin statüsüne göre değişkenlik gösterebilmektedir. Kişinin, borçlarını ödeyip kendisinin ve ailesinin temel ihtiyaçlarını karşıladıktan sonra zekât verebilecek düzeyde nisaba sahip olması zenginlik olarak adlandırılmaktadır (Şen, 2008:12).

Zenginlik, özne açısından Allah ve insana göre iki kısma ayrıldığı gibi, insanın zenginliği de kendi içinde maddi ve manevi zenginlik olarak iki kısma ayrılmaktadır. Kur'an-ı Kerim'de Allah'ın zenginliğini ifade eden çok sayıda kelime ve ifade bulunmaktadır. Zengin anlamına gelen Allah'ın isimleri arasında yer alanlardan bazıları şunlardır: **Gani**, zengin, Gani **ise** çok zengin, hiçbir şeye muhtaç olmayan anlamında, **Rezzak**, rızıklandıran anlamında, **Melik**, hiçbir şarta bağlı olmadan sahip olma, yarattıklarına emretme, sakındırma, cezalandırma, istediğini zelil, dilediğini de azîz etme kudretine sâhip olanın yalnız Allah olduğu, O'nun, yarattığı mülkünde ve orada olanların hepsinde yegâne hükümdar ve sonsuz kudretiyle onları idaresi altında tutan tek Allah'tır anlamında, **Kerim**, cömert, kerem sahibi; muktedirken affeden, cömertlik duygusunu veren, va'dini yerine getiren, çok ikram edici, kerim olan anlamında, **Samet**, her şey kendisine muhtaç olan, kendisi ise hiçbir şeye muhtaç olmayan anlamında, **Hamid**, övülen, Hamîd ise çok övülen, övgüyle değer sıfatlarıyla hamd edilendir. Bütün varlığın diliyle övülmeye lâyık ve her an ancak O'na hamd edilen tek yüce varlık anlamında. **Mu'iz**, İzzet ve azizlik veren anlamında geçmektedir. Zengin insanlar, sahip oldukları şeylere muhtaç iken Allah sahibi oldukları varlıklara, kullarının yapmış olduğu ibadetlere muhtaç değildir. Çünkü Allah her şeyin mutlak sahibidir. Kur'an da "*Allah zengindir, siz ise fakirsiniz*" (Muhammed 47/38) ayeti asıl muhtaç sahibi olanların bizler olduğunu ifade etmektedir. Manevî zenginlik, kişinin kanaatkâr olması, sahip olduğu mal ve servetini hayatının her alanında öncelikleri arasında alıp çok değer vermemesi, zenginliğine rağmen zühd hayatını tercih etmesi ve ibadetlerini yerine getirmesi olarak tanımlanabilir. Bu tür zenginlik, gönül zenginliği olarak da ifade edilebilmektedir (Şen, 2008:72-76).

H. Peygamber (sav), “Zenginlik, mal çokluğu değildir; asıl zenginlik, gönül tokluğudur” (Buhari, Rikâk, 15) buyurarak önemli olanın gönül zenginliği olduğunu belirtmektedir. Gönül zenginliği, insanı daha çok kazanıp biriktirme hırsından kurtarıp sahip olduğu maddi imkânlarını muhtaç insanlarla paylaşmasını ve iyi yolda harcamasını sağlayan önemli bir güçtür. Gönül zenginliğine sahip olmayan cimri kişiler, maddi imkânları çok iyi olsa da kendileri için de başkaları için de yeterli harcama yapmamaktadır (Görmez vd., 2017: V/54).

Kâinattaki her şeyin mutlak sahibi, yaratıcısı ve idare edicisi olan Allah’ın kontrolü altında olduğu için insanların zenginliği mecazidir. Maddi zenginlik, birikim yapanlar, mal sahibi olanlar, nimet verilenler, rızıklandırılanlar, altın ve gümüş biriktirenler olarak ifade edilebilmektedir. Kur’an-ı Kerim’de insanların zenginleşmesinin Allah’ın istemesiyle gerçekleştiği bahsedilmektedir. Kullar ile Allah arasındaki zenginlikte üç farklı anlayış bulunmaktadır: Bunlardan ilki, insanların zenginliği sınırlı iken Allah’ın zenginliği sınırsızdır. İkincisi, insanların zenginliği geçici iken Allah’ın zenginliği daimidir. Üçüncüsü ise, insanlar sahip oldukları zenginliğe muhtaç iken Allah, her şeyin sahibi de olsa yarattıklarının hiçbirine muhtaç değildir (Şen, 2008:76-78).

Hadis kaynaklarına bakıldığında Allah Resulü’nün zengin ve varlıklı olmaya, çalışmaya teşvik edici birçok hadisi bulunmaktadır. Bunlardan bazıları şunlardır (Sancaklı, 2001:342-343): “Hiçbir kimse elinin emeğinden daha hayırlı lokma yememiştir. Allah’ın Peygamberi Davud Aleyhisselam da kendi elinin emeğini yedi” (Buhari, Büyû, 15), “Ancak iki kişi gıpta edilmeye değer: Birisi, Allah’ın kendisine Kur’an ihsan ettiği ve gece gündüz onunla meşgul olan (onu okuyan, onunla amel eden) kimsedir. Diğeri de Allah’ın verdiği malı gece gündüz (fakirlere) infak eden kimsedir” (Buhari, Fedailü’l Kur’an, 20; Müslim, Salatü’l Misafirin, 266), “Takva sahibi bir insan için zenginliğin hiçbir mahzuru yoktur” (İbn Mâce Ticaret, 1), “Allah’ım! Acizlikten, tembellikten, korkaklıktan ve ihtiyarlıktan sana sığınırım” (Buhari, Deavât, 38; Müslim, Zikir, 73; Tirmizî, Deavât, 116), “Fakirlikten, kıtlıktan, zilletten ve zulüm (kötülük) etmekten, zulme (kötülüğe) uğramaktan Allah’a sığın” (Nesâî, İstiâze, 14-16; Ahmet b. Hanbel, Müsned, 540).

Kur’an-ı Kerim’de servet ve zenginlik, sahibi olup azgınlık ve aşırılık gösteren kişiler için ibret alınması gereken kötü bir örnek olarak belirtilmiştir (Sancaklı, 2018:127). Bu ayetlerden bazıları şunlardır: “Bu adamın başka geliri de vardı. Bu yüzden arkadaşıyla konuşurken ona şöyle dedi: Ben servetçe senden daha zenginim; insan sayısı bakımından da senden daha güçlüyüm” (Kehf 18/34), “Biz, refahından şırmamış nice memleketi helak

etmişizdir. İşte yerleri! Kendilerinden sonra oralarda pek az oturabilmiştir. Onlara biz varis olmuşuzdur” (Kasas 28/58), “Biz hangi ülkeye bir uyarıcı göndermişsek mutlaka oranın varlıklı ve şımarık kişileri: Biz, size gönderilmiş olan şeyi inkâr ediyoruz, demişlerdir (Sebe 34/34), “Gerçek şu ki, insan kendine yeterli görerek azar. Kuşkusuz dönüş Rabbinedir” (Alak 96/6-8).

Kur'an'da zengin ve varlıklı kişileri eleştiren ayetler incelendiğinde bu kişilerin azgınlık, mal ve servete aşırı düşkünlük içerisinde bulunmasından dolayı ahlaki ve manevi problemleri olduğu kabul edilmektedir. Ahlak ve maneviyatları bozuk olan bu kişiler sahip oldukları maddi güce güvenerek asiliklerini artırmaktadır. Fıtratta var olan mal sevgisi önü alınamaz bir duruma geldiği zaman malın, helal ya da haram olması göz önüne alınmadan biriktirilip ve harcanılmaktadır. Aşırı mal sevgisi, kişinin sahip olduğu malı, hayatının amacı haline getirmesine, kazancı kendisinden bilmesine, mal varlıklarıyla övünüp fakirleri küçümsemesine, Allah'ı, ahireti inkâra ve Peygamberi tanımamaya kadar varabilmektedir. Kişilerin bu duruma gelmesine neden olan malın kendisi değil insanların mal karşısındaki yanlış anlayış, tutum ve davranışlarıdır. Dolayısıyla kötü niyetli insanları maddiyat daha da bozmaktadır. Kur'an'da olması gereken mal sevgisi belirtilerek azgınlık gösteren insanların kötülükleri anlatılarak ibret alınması ve ders çıkarılması gerekli olduğu belirtilmiştir (Şen, 2008:135-140, Sancaklı, 2018:128).

Kur'an'ı Kerim'de bulunan fakirlikle ilgili kelimeler maddi veya manevi ihtiyaç anlamında kullanılmaktadır. Manevi anlamda bütün insanlar fakir ve Allah'a muhtaç olup zengin olan sadece Allah'tır. Bu anlamdaki fakirin insanın temel özelliklerinden biri olduğu konusunda görüş birliği vardır. Söz konusu ayetlerin çoğunluğunda ise maddi anlamdaki fakirlik üzerinde durulup ve bununla ilgili açıklamalar yapılmaktadır. Kur'an, her durumda temel ihtiyaçtan yoksun insanların doyurulmasını istemektedir (Uludağ, 1995:132-134).

Hadis kaynaklarında fakirlikle ilgili, fakirliği övücü ve özendirici anlamlarında bazı hadislerde bulunmaktadır. Bu tür sahih hadislerin arka planında anlatılmak istenen gerçek mesajları ve anlamları doğru anlamak gerekmektedir. Allah Resulü'nün, ümmetinin fakir olmasını istediği ve fakirliğe yönlendirdiği kabul edilmemektedir. Fakirlikle ilgili çokça hadis bulunmaktadır. Bu hadisler arasında mevzu hadisleri bulup bunlara yer verilmemelidir. Toplum hayatı için önemli olduğundan bu konuda nakledilen zayıf hadislerle amel bile edilmemesi daha doğru kabul edilmektedir. Hadislerin güvenilirliğinin araştırılmaması ve

gereken önemin verilmemesi fakirlik konusunda olduğu gibi her konu da ilmi açıdan önemli bir hata ve eksiklik olarak görülmektedir (Sancaklı, 2018:138-139).

Fakirlik yokluk demektir, yokluk ise menfi anlama gelmektedir. Zenginlik yerilecek bir şey olmadığı gibi fakirlikte övülecek bir şey değildir. Kur'an'da mal kavramı fadl, nimet, hayır, bereket ifadeleriyle kullanılarak aslında malın kötü olmadığı aktarılmaktadır (Beşer, 2016:85-88).

Hız. Peygamber'in hadislerini değerlendirirken hangi ortamda, şartlarda ve niçin söylediğini göz önünde bulundurarak anlamak gerekmektedir. Hız. Peygamber, ahlaki gereğı fakirleri, yetimleri, dulları, öksüzleri ve ihtiyaç sahibi kişileri koruyarak onların ihtiyaçlarını gidermeye çalışmıştır. Hız. Peygamber çevresinde fakir ve muhtaç sahibi kişiler oldukça fazla olduğundan varlıklı olduğu zamanlar elindekilerini etrafındaki muhtaç kimselerle paylaşmıştır. Allah Resulü böyle bir ortamda mal, mülk, servet, altın ve gümüş biriktirmiştir. Yaşamı boyunca mal varlığını ashabıyla paylaşarak cömertlik ve fedakârlık göstererek onların sıkıntılarına ortak olmuştur. Hız. Peygamber, insanın maddeye, para ve servete karşı hırslı olduğunu bundan dolayı eğitilmesi ve infaka engel olmamasının gerektiğini şöyle belirtmiştir *“İnsanoğlunun bir dere altın dolusu altını olsa, bir kere daha ister, onun ağızını topraktan başka bir şey doldurmaz. Ama Allah, tevbe edenin tevbesini kabul eder”* (Buhari, Rikâk, 10; Müslim Zekât, 116-118; Tirmizî, Zühd, 27; İbn Mâce, Zühd, 27), *“İnsan ihtiyarlasa bile, onun iki duygusu hep genç kalır: Çok kazanma hırsı ile çok yaşama arzusu”* (Buhari, Rikâk, 5; Müslim Zekât, 115) ve şöyle duada da bulunmuştur *“Allah'im! Senden hidayet, takva, iffet ve zenginlik (gönül zenginliği) dilerim”* (Müslim, Zikir, 72; Tirmizî, Deavât, 72; İbn Mâce, Dua, 2). İslam dini, insanlar arasında ayırım yapılmasını kabul etmeyerek herkesi eşit kabul etmektedir. Zengin-fakir, genç-ihtiyar, güzel- çirkin, beyaz-siyah her statüde ve meslekteki insan eşit sayılarak bu sayılan özellikleri birbirlerine karşı üstünlük olarak kabul edilmemektedir. Fakirlik veya zenginlik kişinin cennete veya cehenneme gitmesinde tek başına unsur değildir. Maddiyatı iyi olan kişiler cennete gidebileceğı gibi fakir olanlarda cehenneme gidebilmektedir. Bunun tam tersi de olabildiğı gibi her ikisi de cennet veya cehenneme gidebilmektedir. Sonuç olarak fakirlik veya zenginlik cennet veya cehenneme gitmekte ölçü ve unsur olarak kabul edilmemektedir (Sancaklı, 2001:339-356, Sancaklı, 2018:134).

Hız. Peygamber, insanlara inzivaya çekilin, dünyayı terk edin, çalışmayın, fakir veya yoksul olarak hayatınızı sürdürün dememektedir. Günümüzde Peygamber'in hakkında düşülen

yanlışlardan birisi, O'nun yaşamı boyunca fakir, muhtaç bir kişi olarak sürekli maddi sıkıntı içerisinde yaşamış, zenginlik yüzü görmemiş bir kişi olarak aktarılmış olmasıdır ki bu anlayış tarihi gerçeklerle uyuşmamaktadır. Kendisi isteyerek a ve susuz kalmayarak, insanları da uyarmış fıtrata uygun davranmalarını istemiştir. Kazancından hem kendisi kullanarak hem de fakir Müslümanlara tasaddukta bulunmuştur (şen, 2008:82, Sancaklı, 2001:331-359).

Hız. Peygamber'in dualarında zenginliğin öncelikli olarak gönül tokluğu anlayışında olmakla maddi anlamda da istendiği, fakirliğin ise istenmediği görülmektedir. Hız. Peygamber, başkalarına muhtaç olup el-avuç amayı istemeyerek ve Allah'a sığınarak şöyle dua etmiştir *“Allah'ım! Muhammed ailesinin rızkını kendilerine yetecek kadar ihsan eyle”* (Buhari, Rikāk, 17; Müslim, Zühd, 18-19). Hız. Peygamber'in perişanlık, ızdırıp, sefalet ve sıkıntı olan fakirliği savunduğunu iddia etmek gerçek dinin ilkelerine, akıl ve mantık kurallarına uymamaktadır. Hadisler, arka planlarından ve aktarılmak istenen anlamlarından koparılarak yorumlanacak olursa yanlış anlaşılmalar ve sonuçlar ortaya çıkacaktır. Fakirlerin övülmesi ile ilgili hadislerin bulunması onların karşılaştıkları sıkıntılara sabretmeleri, isyan etmemeleri, şükretmeleri sebebiyledir. Dolayısıyla sabrı, şükrü, ihlası ve takvası olmayan bir fakirin Allah katında bir değeri olmamaktadır. Mutlak manada fakirlik ve zenginlik tek başına bir anlam ifade etmemektedir (Sancaklı, 2001:353; Sancaklı, 2018:152-153).

Allah'ı Teāla, insanları yarattığı gibi, kullarının hangisinin daha güzel bir amel gerçekleştireceğini imtihan etmek için zenginliği ve fakirliği yaratmıştır. *“Her canlı, ölümü tadar. Bir deneme olarak sizi hayırla da şerle de imtihan ederiz. Ve siz, ancak bize döndürüleceksiniz”* (Enbiya 21/35) ayetini İbn Abbas “şer ve hayırdan darlık ile bolluk, sıhhat ile hastalık, zenginlik ile fakirlik ve helal ile haram murat edilmiştir ve bunların hepsi imtihandır” diyerek açıklamıştır. İbn Yezid ise şöyle tefsir etmiştir: “Sizi sevdiklerinizle ve sevmediklerinizle imtihan edeceğiz. Bakalım, sevdiklerinizde ve sevmediklerinizde sabrınız ve şkrnz nasıl olacaktır”. Allah zenginliğin ve fakirliğin imtihan olduğunu belirterek *“İnsan var ya, Rabbi kendisini imtihan edip de ikramda bulunduğunda ve bol nimet verdiğinde “Rabbim bana ikram etti” der. Onu imtihan edip rızkını daralttığında ise “Rabbim beni önemsemedi” der”* (Fecr 89/15-16) buyurmuştur. Ayette, Allah kulunun rızkını daraltmak ile imtihan ettiği gibi ona nimet vererek, ikramda bulunarak, rızkını genişleterek de imtihan ettiği bildirilmektedir. Çünkü fakirlik ve zenginlikten her ikisi de Allah'ın kulları için birer imtihandır (İbn Kayyim el-Cevziyye, 2017:189-190).

Allah'ın imkânı varken, verebilecekken neden insanlar fakirlik çekmektedir? Allah çok mu fakir ki insanların büyük bir kısmı fakirlikle uğraşmaktadır? Allah'ın isimlerinden birisi Ganî ve insanlara zenginliği verebilecek imkâna sahip iken neden Afrika gibi ülkeler fakirlik çekmektedir ve neden bazı toplumlar ve kişiler çok zengindir? Bu ve benzeri birçok sorular insanların aklına gelmektedir. Allah'ı Teâla Mülk Suresinde diyor ki “*O ki, hanginizin daha güzel davranacağını sınamak için ölümü ve hayatı yaratmıştır. O, mutlak galiptir, çok bağışlayıcıdır*” (Mülk 67/2). Allah, kimin daha güzel amel edeceğini test etmek için âlemi ve ölümü yaratmıştır. İslam düşüncesine göre âlemin yaratılma şifresi imtihandır. İmtihan da neden kötülük göz ardı edilemez bir şeydir? Kötülük, olumsuz durumlar olmadan imtihan olmaz mı? gibi sorularda akla gelmektedir? İyi ve kötü bir durumun ayırt edilebilmesi ancak iyi ve kötü durumun bir arada olmasıyla gerçekleşmektedir. Kötü bir davranış daha iyi bir davranış olduğunda anlaşılmaktadır. Fakirlik, zenginlik, acı, keder vb. şeyler bizim gerçek hayatı anlamamızı sağlamaktadır. Mesela olumsuz hiçbir şey yaşamamış başına hiçbir olumsuz bir şey gelmemiş bir çocuk düşünelim. Bu çocuğun ahlaklı olması mümkün görünmemektedir. Çünkü onun ahlaklı olmasını sağlayacak hiçbir şey yoktur. Çok lüks, konforlu bir hayat imtihanı anlamsız hale getirerek gerçek imtihanın ortaya çıkmasını önlemektedir. Zenginlik ile imtihan da insanlar fakir, muhtaç durumda olanlara yardımda bulunma gereği duymayabiliyorlar. O kimselerin zorluklarını idrak edemeyip empati kuramıyorlar ve herkesin kendileri gibi lüks hayatı olabileceği düşüncesi içerisinde olabiliyorlar. Bazen hayat zorlaştıkça Allah'a olan bağlılık artmaktadır. Batı'da İskandinav ülkeleri olan Norveç, İsveç, İsviçre vb. ülkeleri yeryüzünün en refah ülkeleri arasındandır. Ancak en çok intihar oranı da oralarda gerçekleşmektedir. İmkânları çok lüks ancak insanlar iç huzuru bulamadıkları için mutlu olamamaktadır. İnsanlar bazen bazı şeylerin eksikliğini görmeli ki hakikati bulabilsin. Allah cennete ve cehenneme gidecek kişiyi bu dünyada imtihana tutarak uyarmaktadır. Sınırsız, iktisatsız bir dünya ahlaksız, keyifçi, hayatta her şeyin kolayına kaçan boş insanlar meydana getirebilmektedir. Dolayısıyla Allah yeryüzünü kapsayacak ilkeleri koymuş, insanlara bunlara uyması konusunda uyarmıştır. Allah, insanların iradesi dışında onlara imtihan uygularken aynı zamanda onların tavır ve davranışlarıyla da imtihanlarını belirlemektedir. Aynı zamanda insanların başına gelen kusur, eksiklik insanın kendisini toparlamasına vesile olarak ahlaki olarak kişinin kendisini, zihnini ve hayatını yeniden sorgulamasına ve eski dünya anlayışından uzaklaşıp yerine daha anlamlı bir anlayışa kavuşmasını sağlamaktadır. Bundan dolayı Allah'ın bize verdiği musibetleri bile aslında gizli bir nimet olarak görmemiz gerekmektedir. Dünya da kötülüğün

olmamasını beklemek yanlış bir beklentidir. Basit bir sınav yapılırken bile A, B, C, D, E şıklarından birisi doğru diğerleri yanlış şıklardır. Sınav örneği gibi hayatta yanlışlarda olacak ki yanlışlardan yola çıkarak doğruları bulabilmeliyiz. Dolayısıyla imtihan ortamı bazı yanlışların, doğruların, eksikliklerin, fazlalıkların, iyilerin, kötülerin olduğu bir ortamda anlamlı hale gelmektedir (Kahraman, 2019 Röportaj).

Hayatın var olduğu zamandan bu yana toplumda birçok özelliklere sahip insanlar yaşamıştır. Bunların bir kısmı maddiyat konusunda sıkıntı çekmezken bir kısmı da fakir, miskin, yetim, kimsesiz kişilerden oluşmaktadır. İnsanların maddi ve manevi yönden aynı olmamalarının sebebi birbirlerinin sahip oldukları imkânlarla sahip olmamalarından kaynaklanmaktadır. İslam dini bu farklılığı dikkate alarak insanlara adaletli davranılması gerektiğini ayet ve hadislerde açıklamıştır. Allah Resulü de bu özellikteki insanlara yardımda bulunmuş isyan etmeden rızıklarını kazanmaları gerektiğini vurgulamıştır. İnsan fitratı gereği bir şeyleri elde etme, rahat, konforlu bir hayat sürdürme ve bunun içinde maddi imkânlar yönünden iyi bir kazanca ihtiyaç duymaktadır. Bunun içinde insanlar gelir elde etmek için çalışacaktır. Maddi anlamda varlık ve yokluk insanlar üzerinde zenginlik ve fakirliği meydana getirmektedir. Zenginlik ve fakirlik kavramı insanların çalışıp çabaladığı halde istedikleri konuma gelemedikleri zaman imtihan aşaması ortaya çıkmaktadır. Çünkü Allah, kulunu zengin iken malının hakkını veriyor mu, şükrediyor mu fakir ise sabredebiliyor mu, rızıkını kazanmak için bir çaba harcıyor mu diye imtihana tabi tutabilmektedir. Fakirlik ve zenginlik kavramları birbirlerine üstünlüğü tek başına anlam ifade etmeyerek içi doldurularak anlam kazandırılmalıdır.

Fakirliğin ve zenginliğin birbirine üstünlüğü açısından genel görüş olarak üç görüş kabul edilmektedir. Bunlardan birincisi, fakirliğin zenginlikten üstün olduğunu savunanlar ikincisi, zenginliğin fakirlikten üstün olduğunu savunanlar üçüncüsü, üstünlüğün ancak takva ve amellerde olduğunu savunanlar olarak ayrılmaktadır (Sancaklı, 2018:241).

Allah, Kur'an da zenginlik ve malı birçok yönden zikretmiştir. Bunlar arasında birincisi, zenginlik ve malı yerdiği. *“Allah kullarına rızkı bol bol verseydi, yeryüzünde azarlardı. Fakat O, (rızkı) dilediği ölçüde indirir. Çünkü O, kullarının haberini alandır, onları görendir”*(Şura 42/27), *“Şayet insanların küfürde birleşmiş bir tek ümmet olması (tehlikesi) bulunmasaydı, Rahman'ı inkâr edenlerin evlerinin tavanlarını ve çıkacakları merdivenleri gümüşten yapardık. Evlerinin kapılarını ve üzerine yaslanacakları koltukları da (hep gümüşten yapardık). Ve onları zinetlere boğardık. Bütün bunlar sadece dünya hayatının*

geçimlidir. Ahiret ise, Rabbinin katında, Allah'ın azabından sakınıp rahmetine sığınanlara mahsustur" (Zuhruf 43/33-35). İkincisi, Allah zenginlikle malı imtihan olarak zikretmiştir. "Sanıyorlar mı ki, onlara verdiğimiz servet ve oğullar ile kendilerine faydalar sağlamak için can atıyoruz? Hayır, onlar işin farkına varamıyorlar"(Mü'minun 40/55-56), "İnsan var ya, Rabbi kendisini imtihan edip de ikramda bulunduğunda ve bol nimet verdiğinde "Rabbim bana ikram etti" der. Onu imtihan edip rızkını daralttığına ise "Rabbim beni önemsemedi" der" (Fecr 89/15-16). Allah fakirlikle imtihan ettiği gibi zenginlikle de imtihan edeceğini belirtmiştir. Üçüncüsü, Allah refah, bolluk içinde olanları ve servet sahiplerini yererek belirtmiştir. "Çünkü onlar bundan önce varlık içinde sefahete dalmışlardır. Büyük günahı işlemekte direnir dururlardı" (Vakıa 56/45-46). Dördüncüsü, Allah, çocuklardan ve mallardan hiçbirinin kendisine yaklaştıramayacağını ancak salih amelin ve imanın kendisine yaklaştıracığını buyurmuştur. "Sizi huzurumuza yaklaştıracak olan ne mallarınızdır ne de evlatlarınız. İman edip iyi amelde bulunanlar müstesna; onlara yaptıklarının kat kat fazlası mükâfat vardır. Onlar (cennet) odalarında güven içindedirler" (Sebe 34/37). Beşincisi, Allah dünyayı, zenginliği ve malı ancak ahirette nasibi olmayanlara bir geçimlik olarak verdiğini ve ahireti ise ancak takva sahibi kimselere vereceğini belirtmiştir. "Sakın, kendilerini denemek için onlardan bir kesimi faydalandırdığımız dünya hayatının çekiciliğine gözlerini dikme! Rabbinin nimeti daha hayırlı, hem de daha sürekli" (Taha 20/131). Altıncısı olarak Allah malla ve diğer varlıklarla öğünmenin insanları ahiretten ve ahiret için hazırlanmaktan geri koyduğunu bildirmiş ve bunlarla ilgilenenleri uyarmıştır. "Çokluk kuruntusu sizi o derece oyaladı ki, nihayet kabirleri ziyaret ettiniz. Hayır! Yakında bileceksiniz! Elbette yakında bileceksiniz! Gerçek öyle değil! Kesin bilgi ile bilmiş olsaydınız, (orada) mutlaka cehennem ateşini görürdünüz. Sonra ahirette onu çıplak gözle göreceksiniz. Nihayet o gün (dünyadan yararlandığınız) nimetlerden elbette ve elbette hesaba çekileceksiniz" (Tekasür 102/1-8) (Cevziyye, 2017:214-217).

Fakirliğin üstünlüğünü savunan âlimler arasında yer alan Serahsi fakirliğin, zenginliğin neden olacağı şımarma, azgınlık ve haddi aşma açısından kişiyi sınırlandırdığını, zenginliğin ise her an günaha ve tehlikeli yollara götürebileceği düşüncesinden dolayı riskli olarak kabul etmektedir. Serahsi, sabreden fakirin, şükreden zenginden üstün olduğunu fakirliği öven bazı ayet ve hadisi de delil olarak göstererek savunmaktadır (Sancaklı, 2018:243-244).

Sabreden fakirlerin şükreden zenginlerden üstün olduğunu kabul edenlere göre; Allah, dostlarını dünyadan uzak tutmuş, dünyanın kendi katında kıymetsiz olduğunu, zenginliğin

bir imtihan olduğunu, yeryüzünde bozgunculuğa neden olarak aldatıcı ve geçici olduğunu bildirmektedir. Yine sabreden fakirlerin şükreden zenginlerden üstün olduğunu kabul edenler, dünyayı, dünyanın süsünü, servetini isteyip dünyayı ahirete tercih edenleri yermiş, dünyalığın Allah’a yaklaştırmadığını böyle kimselerin ahirette nasibi olmadığını söylemişlerdir. Allah, dünyayı sevenleri, çoklukla övünenleri, şeref ve faziletin zenginlikte olduğunu sananları yererek, gerçeğin onların düşündükleri gibi olmadığını ve dünyanın hakikatini kullarına bildirdiğini kabul etmişlerdir. Bu kabul ettikleri üstünlüğü; sahip oldukları hiçbir şeyin önemi olmadığını, zenginliğin sahip olduklarıyla tanımlanamayacağını sahip olduklarının kendilerine emanet olarak verildiğini ve geçici olduğunu Allah isterse alabileceğini şu ayetlerle savunmuşlardır: *“Dünya hayatının durumu, gökten indirdiğimiz bir su gibidir ki, insanların ve hayvanların yiyeceklerinden olan yeryüzü bitkileri o su sayesinde gürleşip birbirine girer. Nihayet yeryüzü zinetini takınp (rengarenk) süslendiği ve sahipleri de onun üzerinde kudret sahibi olduklarını sandıkları bir sırada, bir gece veya gündüz ona emrimiz (afetimiz) gelir de onu sanki dün yerinde yokmuş gibi kökünden koparılarak biçilmiş bir hale getiririz. İşte iyi düşünecek kavimler için ayetlerimizi böyle açıklıyoruz”* (Yunus 10/24), *“Onlara şunu da misal göster: Dünya hayatı, gökten indirdiğimiz bir su gibidir ki, bu su sayesinde yeryüzünün bitkisi (önce gelişip) birbirine karışmış; arkasından rüzgârın savurduğu çerçöp haline gelmiştir. Allah, her şey üzerinde iktidar sahibidir”* (Kehf 18/45). Hz. Peygamber de hadislerde dünya hayatının geçici olduğuna değinmiştir. *“Dünya müminin zindanı, kâfirin cennetidir”* (Müslim, Zühd, 1; Tirmizî, Zühd, 6; İbn Mâce, Zühd, 3), *“Dünya mel’undur, içindekiler de mel’undur, ancak zikrullah ve zikrullahı yardımcı olanlarla âlim veya müteallim hariç”* (Tirmizî, Zühd, 14; İbn Mâce, Zühd, 3). Ayetlerde ve hadisler de buyrulduğu gibi dünya hayatının geçici olduğu, dünya hayatına aldanmamamızın, sahip olduklarımızın bize emanet olarak verildiği ve gerçek sahibinin Allah olduğunu unutmamamız gerektiği belirtilmiştir. Sabreden fakirlerin üstün olduğunu iddia edenler; eğer zenginlik fakirlikten üstün olsaydı Allah, Hz. Peygamber’i dünya da zühde ve dünyaya düşkün olanları da bu durumdan uzaklaştırmak için emirler ve yasaklar koymazdı. Allah’ın, dünya da zühde ve kişinin dünyalıklardan sadece ihtiyacı kadar yararlanmasını istemesi durumunu, dünyada zahid olanların ve dünyalıklardan kâfi miktarla yetinenlerin üstün olduğu şeklinde savunmuşlardır (Cevziyye, 2017:252-253).

Fakirliğin zenginliğe karşı üstün olduğunu savunanlar konuyu toplumsal açıdan değil de bireysel açıdan ele aldıkları için önemli bir konuda yanlış ve hatalı görüşler ortaya

koyabilmektedirler. Çünkü zengin olup da toplum yararına katkıda bulunan ile bulunmayanlar karşılaştırıldığında tercihin hangi taraftan yapılmasının gerekliliği anlaşılmaktadır. Fakirliğin toplumda neden olduğu sefalet ve felaketleri bilindiğinde fakirliğin savunulmasının toplumun geleceği açısından riskli ve tehlikeli olduğu ortaya çıkmaktadır (Sancaklı, 2018:250).

Şükreden zenginlerin, sabreden fakirlerden üstün olduğunu iddia edenlere göre; Allah, Kur'an-ı Kerim de mala hayır ismiyle de yer vermektedir. “*Şüphesiz buna kendisi de şahittir ve o, mal (hayır) sevgisine de aşırı derece düşkündür*” (Adiyat 100/8). Malın kendisi kötü değildir ancak malın Allah rızası dışında harcanması ve Allah’a isyan edilmesi sorun oluşturmaktadır. Allah, insanların hayatlarını devam ettirebilmesi için yaratmıştır ve malın birçok faydası bulunmaktadır. İbadetler, farz olan hac ve zekât görevi, sadaka verme, vakf etme, mescit ve köprü yaptırma gibi hayır işleri, mala bağlı olmaktadır. Mal, cennetin en yüksek mertebesine yükselmesine aracı olabildiği gibi cehennemin en aşağı tabakasına da inmesine neden olabilmektedir (Cevziyye, 2017:302-304).

Allah yeryüzündeki varlıkları imtihan ve denemek için yaratmıştır. Bu imtihan kulların hayırda, şerde, bollukta, darlıkta sabır ve şükür imtihanlarıdır. Allah nimetleriyle imtihan etmekte bela ve musibetlerin karşılığında da nimet vermektedir. Şükreden zengin ile sabreden fakir hakkında âlimlerden bazıları üç görüş sonucunda şükreden zengin ile sabreden fakirden hangisi daha çok takva sahibi ise o efdaldır demişlerdir. Çünkü Allah, insanları musibet ve afiyet ile üstün kılmadığı gibi fakirlik ve zenginlik ile de üstün kılmamıştır. Allah insanları ancak takva ile üstün kılmıştır (Cevziyye, 2017:181).

İslam dini, insanların doğuştan eşit olduğunu kabul etmektedir. Maddi, biyolojik, siyasi ve iktisadi farklılıklar üstünlük sebebi olarak kabul edilmemektedir. İnsanlar arasında üstünlüğün ölçüsü takva “*Ey insanlar! Doğrusu biz sizi bir erkekle bir dişiden yarattık. Ve birbirinizle tanışmanız için sizi kavimlere ayırdık. Muhakkak ki Allah yanında en değerli olanınız, O’ndan en çok korkanızdır. Şüphesiz Allah bilendir, her şeyden haberdardır*” (Hucurat 49/13) ve ilim “*Yoksa geceleyin secde ederek ve kıyamda durarak ibadet eden, ahiretten çekinen ve Rabbinin rahmetini dileyen kimse (o inkârcı gibi) midir? (Resulüm!) De ki: Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu? Doğrusu ancak akıl sahipleri bunları hakkıyla düşünür*” (Zümer 39/9) gibi hususları kapsamaktadır (Fatiş, 2019:130).

Hız. Peygamber üstünlüğün iman ve takvada olduğunu belirterek fakir, yetim, köle ve muhtaç kimselerin, yanında yer alarak onlara insanca muamele de bulunmuştur. Onları iman ve takvalarından dolayı övmüş, üstün görmüş ve değer vermiştir (Sancaklı, 2001:333).

Fakirliği esas alan, fakirliği öven ve fakirliğin zenginliğe karşı üstün olduğunu kabul eden din ve ideolojilerden etkilenen bir toplum ekonomik, siyasi, askeri ve kültürel bağımsızlığını koruyamadığı gibi diğer toplumların sömürgesi altına girmektedir. Bağımsızlığı, eşitliği, özgürlüğü savunan evrensel ve fitrat dini olan İslam dininin böyle bir olumsuz görüşü kabul etmesi düşünülememektedir. İslam dinini yanlış anlayan bazı kesimler fakirliğin övülmesi, zenginliğin yerilmesi konusunda gerçeklerle uyuşmayan görüşler ortaya çıkarmışlardır. Bu ve benzeri görüşlerin İslam dininde yeri olmadığı fakirlik ve zenginlik konusunda da birbirlerine üstün olmadığı kabul edilmektedir. Fakirliğin ve zenginliğin sadece kader kapsamına alınarak düşünülmesi kabul edilmemektedir. Çünkü fakir kişinin iyi bir çalışma metodu seçerek zengin olması, zengin kişinin de tembellik gösterip mevcut sermayesini tüketerek kazanç elde etme girişiminde bulunmayarak fakir düşmesi mümkündür (Fatiş, 2019:130-133).

3.3. Kur'an ve Yoksulluk

Kur'an ve Hız. Peygamber'in sünnetine bakıldığında yoksullukla mücadelede İslami bir zeminin hazır olduğu görülmektedir. Kişileri, her türlü zulüm, ekonomik sömürden kurtarma, haksızlığı önleme düşüncesi hem Kur'an'ın hem de Hız. Peygamber'in temel hedefidir. Kur'an-ı Kerim'de, toplumun fakirleştirilen sınıfları ve alt tabakaları için arazil (marjinal) (Hud 11/27; Şuara 26/111), fukara (fakir/yoksul) (Bakara 2/271; Tevbe 9/60), mesakin (yoksul) (Bakara 2/83 ve 177; Nisa 4/8), ve duafa (zayıf ve fakir) (Tevbe 9/91; İbrahim 14/21; Mü'min 40/47) terimleri kullanılmaktadır (Aydın, 2003:239-244).

Fakr kelimesi Kur'an-ı Kerim'de bir ayette fakir (Bakara 2/268) ve bunun çoğulu olan fukara ile birlikte on üç yerde geçmektedir. Bunlardan on bir tanesi Medeni surelerde iki tanesi de Mekki surelerde geçmektedir (Yıldız, 2017:265).

3.3.1. Medeni Surelerde Geçen Ayetlerin Anlam ve Tefsirleri

“Şeytan sizi fakirlikle korkutur ve size cimriliği telkin eder. Allah ise size katından bir mağfiret ve bir lütuף vadeder. Allah her şeyi ihata eden ve her şeyi bilendir” (Bakara 2/268).

Allah’u Teâlâ, insanların sahip oldukları helal ve güzel mallarını infaka teşvik ederek şeytanın vesvesesinden uzak durmaları gerektiği konusunda uyarmıştır. Çünkü şeytan, insanlara fakir düşmemesi için Allah yolunda da olsa malını infak etme diyerek vesvese verebilmektedir. Bu vesveseye uyan insanlar malının iyisini ve kötüsünü cimrilik yaparak infak etmediği gibi üstelik üzerine farz olanları bile yerine getirmemektedir. Kamil ve mükemmel olan durum ise, insanın sahip olduğu bütün mal ve servetini Allah yolunda harcaması gerektiğidir (Fahrettin er-Razi, 1989: V/511-512).

“Eğer sadakaları (zekât ve benzeri hayırları) açıktan vererseniz ne ala! Eğer onu fakirlere gizlice vererseniz, işte bu sizin için daha hayırlıdır. Allah da bu sebeple sizin günahlarınızı örter. Allah, yapmakta olduklarınızı bilir” (Bakara 2/271).

Zekâta aynı zamanda sadaka denmesinin iki nedeni bulunmaktadır. Birincisi, malın temizlenip artması ikincisi de imanda sadakat ve kemale delalet etmesidir. Zekât olsun sadaka olsun, hayırların gizli yapılması, aşikâr yapılmasından üstün sayılmıştır, ancak gizlice yapılan hayırlar riya ve gösterişten uzak olması nedeniyle hem Allah’ın rızasına daha uygundur hem de insan şahsiyet ve şerefini muhafaza bakımından da daha faydalı olmaktadır (Karaman, Özek, Dönmez, Çağrı, Gümüş ve Turgut, 2012:45).

Sadakayı açıktan vermek sadakayı alan kişiler için bazı zararlara yol açmaktadır. Bunlar arasında fakir kişinin utanması, onurunun zedelenmesi, aldığı malın ne kadar olduğunun ortaya çıkması yer almaktadır. Mümin kişiyi zor durumda bırakmak, küçük düşürmek caiz olmadığı için yardımların gizli yapılmasının daha faziletli olduğu kabul edilmektedir (Razi, 1989: V/527-530).

Kişinin amellerini, hikmet ve samimiyeti göz önünde bulundurarak gizlice işlerse karakterinin şekillenmesine ve günahları bağışlayan Allah’ın istediği gibi seçkin kulları arasına girmesine vesile olabilmektedir (Mevdudi, 1986: I/187).

“(Yapacağınız hayırlar,) kendilerini Allah yoluna adanmış, bu sebeple yeryüzünde kazanç için dolaşamayan fakirler için olsun. Bilmeyen kimseler, iffetlerinden dolayı zengin zanneder. Sen onları simalarından tanırsın. Çünkü onlar yüzüzlük ederek istemezler. Yaptığınız her hayrı muhakkak olarak Allah bilir” (Bakara 2/273).

Ayet, Suffa Ashabı adı verilen muhacirlerin fakirleri hakkında inmiştir. Bu kişilerin sayıları 400’u bulmakta idi. Medine’de kendilerine ait evleri, akrabaları, aşiretleri olmak üzere hiçbir şeye sahip değillerdi. Daima peygamber mescidinde gidip gelirler, Kur’an ilmi tahsil ederler,

Hız. Peygamber'in (sav) vaaz ve öğretilerinden yararlanırlardı. Zamanlarını ilim ve ibadet ile geçirirler ve ne zaman bir gaza olursa giderlerdi. Bu kişiler ilim tahsil eden, ibadet ve din uğrunda her türlü zorluğa katlanan, gerektiğinde cihat hizmetini yerine getiren kendilerini Allah yoluna adanmış kimselerdi. Bu ayet aynı zamanda genel bir hüküm içermektedir. Ayette anılan fakirler, Allah rızası için düşmana karşı nöbet tutan veya Allah rızası için medreselerde dirsek çürüten veya Allah rızası için kamu hizmetine kendini adayan bu meşguliyetleri dolayısıyla kazanca yönelme, mal mülk elde etme, nafaka kazanmaya imkânı olmayan veya vakit bulamayanları kapsamaktadır. Maddi yardımların özellikle bu kimselere yapılması, cihadı ve ilmi teşvik ederek en güzel harcama yerini oluşturmaktadır (Elmalılı, 1971: II/939-942, Karaman vd. 2012:45).

“Gerçekten Allah fakir, biz ise zenginiz” diyenlerin sözünü andolsun ki Allah işitmiştir. Onların (bu) dediklerini, haksız yere peygamberleri öldürmeleri ile birlikte yazacağız ve diyeceğiz ki: Tadın o yakıcı azabı!” (Al-i İmran 3/181).

Bakara Suresinin “Kim Allah’a güzel bir borç verirse Allah da bunu kat kat fazlasıyla öder” anlamındaki 245. ayeti indiğinde Yahudilerin “Allah servetini kaybetti kullarından borç istiyor” diye alay ettiğini bunun üzerine bu ayetin indiğı hakkında rivayet bulunmaktadır. Bir diğeri rivayet ise Bakara Suresindeki 61. ayet inince Yahudiler Hz. Peygamber’e gelerek: Ey Muhammed! Rabbin fakir mi kullarından borç istiyor? demişler ve bu ayet inmiştir. Bu sözü söyleyenler hakkında açıkça ayette belirtilmemiş ancak peygamberlerin öldürölmesi olayı Yahudiler hakkında olduğı için bu sözlerinde Yahudiler tarafından söylendiğı kabul edilmektedir. Allah ayette “Hem bu dediklerini hem de haksız yere peygamberleri öldürmeleri ile birlikte yazacağız” şeklinde buyurması Yahudilerin yaptıkları bu aşırılıklarını affetmeyeceğı ve şiddetli bir şekilde cezalandırılacaklarını belirtmektedir (Gümüş, Kahraman, Çağrııcı ve Dönmez, 2017: I/726-727).

“Yetimleri deneyin. Evlenme çağına (buluğa) erdiklerinde, eğer reşit olduklarını görürseniz, mallarını kendilerine verin. Büyüyecekler (ve mallarını geri alacaklar) diye israf ederek ve aceleye getirerek mallarını yemeyin. (Velilerden) kim zengin ise (yetim malından yemeğe) tenezzül etmesin. Kim de fakir ise, aklın ve dinin gereklerine uygun bir biçimde (hizmetinin karşılığı kadar) yesin. Mallarını kendilerine geri verdiğiniz zaman da yanlarında şahit bulundurun. Hesap görücü olarak Allah yeter” (Nisa 4/6).

Allah, yetimleri evlenme çağına gelinceye kadar deneyin buyurmuştur. Yetimlerin mallarını zorunlu bir ihtiyaç olmadan büyüyecekler de geri alacaklar diye israf ve acele ederek

yenilmesini yasaklamaktadır. Zengin olanların da yetimin malından uzak durmasını istemiştir. Allah, yetim velilerine yetimlerin buluğa erip mallarını teslim edeceklerinde teslim aldıklarını inkâr etmelerini önlemek için yanlarında şahit bulundurmalarını emretmiştir (İbn Kesir, 1984: II/1572-1574).

“Ey iman edenler! Kendiniz, ana babanız ve en yakınlarınızın aleyhine de olsa, Allah için şahitlik yaparak adaleti titizlikle ayakta tutan kimseler olun. Şahitlik ettikleriniz zengin ve fakir de olsalar adaletten ayrılmayın. Çünkü Allah ikisine de daha yakındır. (Onları sizden çok kayırır.) Öyle ise adaleti yerine getirmede nefsinize uymayın. Eğer (şahitlik ederken gerçeği) çarpıtırsanız veya (şahitlikten) çekinirseniz (bilin ki) şüphesiz Allah, yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır” (Nisa 4/135).

Allah, ayette Müslümanların hak ve adalete uymalarını emretmiş ve haksızlık yapmalarını yasaklamıştır (Bilmen, 1993: II/684).

İnanan müminin tek amacı, hiçbir korku, kişisel çıkar ve taraf tutma olmaksızın Allah’ın rızasını kazanmak olmalıdır (Mevdudi, 1986:I/368).

“İşte sizler, Allah yolunda harcamaya çağrılıyorsunuz. Ama içinizden cimrilik yapanlar var. Kim cimrilik yaparsa ancak kendi zararına cimrilik yapmış olur. Allah, her bakımdan sınırsız zengindir, siz ise fakirsiniz. Eğer O’ndan yüz çevirecek olursanız, yerinize başka bir toplum getirir de onlar sizin gibi olamazlar” (Muhammed 47/38).

Ayette maddi olarak Allah yolunda cihada ve hizmete davet edilme anlamı bulunmaktadır. Bu durum davete icabet edenlerin kendileri için faydalı olacaktır. Çünkü savaşta ve barışta Allah’ın rızasını kazanmak için yapılan harcamalar, insanların ihtiyacı olan topluluğun bağımsızlığını, sosyal düzenin korunmasını ve güvenliğini sağlayacaktır. Bu harcamaların yapılmaması durumunda topluluğun kendini koruması ve varlığını devam ettirmesi gerçekleşmeyecektir. Allah’ın emir ve yasaklarını yerine getirmeyen cimriler, korkaklar, tembeller servetleriyle beraber yok olup ortadan kalkacaklardır ve onların yerini Allah’ın emir ve yasaklarını dikkate alan topluluklar alacaktır (Gümüş vd.,2017:V/60-61).

“(Allah’ın verdiği bu ganimet malları) yurtlarından ve mallarından uzaklaştırılmış olan, Allah’tan bir lütuf ve rıza dileyen, Allah’ın dinine ve Peygamberine yardım eden fakir muhacirlerindir. İşte doğru olanlar bunlardı” (Haşr 59/8).

Muhacirler, eşsiz iman destekleriyle ve içten davranışlarıyla İslam’ın yayılmasında önemli ve seçkin bir konumdadırlar. Dolayısıyla ayette bütün zamanlarda yaşayan Müslümanların

muhacirlere değer vererek hayatta oldukları sürece elde ettikleri maddi imkânları bu gruptaki fakirlerle paylaşmaları gerektiği açıklanmıştır (Gümüş vd., 2017: V/291).

“Aranızdaki bekârları, kölelerinizden ve cariyelerinizden elverişli olanları evlendirin. Eğer bunlar fakir iseler, Allah kendi lütfu ile onları zenginleştirir. Allah, (lütfu) geniş olan ve (her şeyi) bilendir” (Nur 24/32).

Zenginlik ve fakirlik Allah’ın kudreti dâhilindedir. Allah, kişileri bekârken rızıklandığı gibi evlendiği zamanda rızıklandırmaktadır. Ayrıca evlenmek zengin olmanın yolunu açabilmektedir. Çünkü evlenenler evin geçimini ve çocukların ihtiyacını karşılamak ve gelir elde edebilmek için çalışmaya yöneleceklerdir. Allah, lütfu geniş olan, her şeyi bilen ve dilediği gibi rızık verendir. Bir kimsenin evlenmenin kesinlikle zenginleştirdiği düşüncesinde de olmaması gerekmektedir. Ayet, zengin olma ümidinde olunması gerektiği ve fakir oldukları için evlenmek istemeyenlerin gerekçelerinin geçersiz olduğunu vurgulamaktadır (Hicazi, 1993: IV/259-260).

“Gelsinler ki, kendilerine ait birtakım menfaatlere şahit olsunlar ve Allah’ın kendilerine rızık olarak verdiği (kurbanlık) hayvanlar üzerine belli günlerde (onları kurban ederken) Allah’ın adını ansınlar. Artık onlardan siz de yiyin, yoksula fakire de yediniz” (Hac 22/28).

Allah rızası için kesilecek kurbanlıkların Allah tarafından hem kurban sahiplerinin yemesi hem de zor durumdaki fakirlerin gıda gereksinimlerinin karşılanması amacıyla insanlara rızık olarak verildiği belirtilmektedir (Gümüş vd., 2017: III/728).

İmam Şafi ve İmam Malik hayvanın etinden yemenin iyi, fakirlere vermenin de vacip olduğunu kabul etmişlerdir. İmam Ebu Hanife’ye göre her ikisine de izin verilmiş fakat bunlar vacip sayılmamıştır. Hz. Peygamber’in (sav) ashabı, kurban etinden zengin olsun fakir olsun komşularına, akrabalarına, dostlarına vermekteydi (Mevdudi, 1986: III/327).

“Sadakalar (zekâtlar), Allah’tan bir farz olarak ancak, yoksullara, düşkünlere, (zekât toplayan) memurlara, gönülleri (İslam’a) ısındırılacak olanlara, (hürriyetlerini satın almaya çalışan) kölelere, borçlulara, Allah yolunda olana, yolda kalana mahsustur. Allah pek iyi bilendir, hikmet sahibidir” (Tevbe 9/60).

Zekâtın harcandığı yerlerin başında yoksullar yer almaktadır. Bu iki grubu ifade etmek için kullanılan fakir ve miskin kavramlarının anlamı ve burada kastedilenlerin kimler olduğu konusunda İslam âlimlerin farklı görüşleri olmuştur. Çoğunluğu bu iki kavram için hiç malı veya geliri olmama durumu ve geçinecek seviyede malı ve geliri olmama durumunu

birbirlerinden ayırt etmeye çalışmışlar ancak bir kısmı fakiri miskinden diğer bir kısmı ise miskini fakirden daha muhtaç anlamında kullanmışlardır. Ayrıca bu iki kavramın iki ayrı sınıfı ifade etmediği görüşünde olan fakihlerde bulunmaktadır. Zekâtın fakir ve miskin de dâhil diğer gruptaki kimselere verileceği hususunda âlimler arasında görüş birliği mevcuttur. Hanefî ve Maliki mezhebine ve Ahmed b. Hanbel'den nakledilen diğer bir görüşe göre, zekât vermekle yükümlü kişi zekâtını bunlardan her birine verebileceği gibi sadece bir gruptaki kişi veya kişilere de verebilmektedir. Şafi mezhebi ve Ahmed B. Hanbel'den nakledilen görüşe göre ise zekât vermekle yükümlü kişi zekâtını kendisi veya vekili vasıtasıyla dağıtıyorsa zekât toplamakla görevli olanlar grubu dışındaki yedi gruba eşit olarak dağıtmalı ve her gruptan da en az üç kişiye verilmelidir. Zekâtın dağıtımını hangi sebeple olursa olsun asıl amaç fakirlik problemine çözüm bulmak, bireyler arasında dayanışmayı, yardımlaşmayı, sosyal güvenliğini ve Müslümanların güçlü olmasını sağlamak olmaktadır (Gümüş vd., 2017: III/23-27).

3.3.2.Mekki Surelerde Geçen Ayetlerin Anlam ve Tefsirleri

“Bunun üzerine Musa, onların yerine (davarlarını) sulayıverdi. Sonra gölgeye çekildi ve: Rabbim! Doğrusu bana indireceğin her hayra (lütfuna) muhtacım, dedi” (Kasas 28/24).

Hiz. Musa, yedi gündür aç ve ne verilse yiyecek haldeydi. Bu sözleriyle Rabbine herhangi bir azık ihsan etmesi için yalvarmaktaydı. Ayetin son tarafına, *“Doğrusu bana indirdiğin hayırdan dolayı muhtacım”* manası da verilmektedir. Bu manaya göre, Hiz. Musa, kendisine verilen görevine ve bu sebeple dünyada fakir düşüşüne işaret etmektedir. Zira O, Firavun'un yanında bolluk içindeydi. Elbette bu sözlerin, şikâyet için değil, şükür maksadıyla olduğu anlaşılmalıdır (Karaman vd.,2012:387).

“Ey insanlar! Allah'a muhtaç olan sizlersiniz. Zengin ve övülmeye layık olan ancak O'dur” (Fatır 35/15).

İnsanı yaratan, onun isteklerini ve ihtiyaçlarını çok iyi bilen Allah, bütün beşeriyete yönelik bir uyarıda bulunmaktadır. Allah'a ihtiyacı olan insanlardır, Allah'ın hiç kimseye ve hiçbir şeye ihtiyacı yoktur. Verdiği nimetlerinden dolayı hamdedilmeye ve övülmeye layık olan Allah'tır. Bu uyarıdan anlaşılan, insanın ibadetlerini yerine getirmesinin emredildiği, din duygusunun ve Allah'a ibadet etme eğiliminin fitri olduğu ve baskı yoluyla yok edilmesinin imkânsız olduğu anlaşılmaktadır (Gümüş vd., 2017: IV/458-459).

Fakr kelimesi Kur'an'da dört farklı anlama gelmektedir: (Yıldız,2017:264).

1. Zaruri ihtiyacın olmasıdır. Bu, dünyada yaşandığı sürece bütün yaratılmışlar için söz konusudur: *Ey insanlar! Allah'a muhtaç olan sizlersiniz. Zengin ve övülmeye layık olan ancak O'dur* (Fatır 35/15).
2. Bazı yiyecek ve eşyanın bulunmaması durumudur: *(Yapacağınız hayırlar,) kendilerini Allah yoluna adanmış, bu sebeple yeryüzünde kazanç için dolaşamayan fakirler için olsun. Bilmeyen kimseler, iffetlerinden dolayı zengin zanneder. Sen onları simalarından tanırsın. Çünkü onlar yüzsüzlük ederek istemezler. Yaptığınız her hayrı muhakkak olarak Allah bilir* (Bakara 2/273).
3. Nefsin, kalbin fakirlik durumudur. Hz. Peygamberimizin şu sözleri bu durumu açıklar: *“Asıl zenginlik gönül zenginliğidir* (Buhari; Rikâk, 15. Müslim; Zekât, 120).
4. Kişinin kendisini Allah'a muhtaç hissetmesi durumudur: *“Bunun üzerine Musa, onların yerine (davarlarını) sulayıverdi. Sonra gölgeye çekildi ve: Rabbim! Doğrusu bana indireceğin her hayra (lütfunu) muhtacım, dedi”* (Kasas 28/24).

3.4. Homo Economicus (İktisadi İnsan)'dan Homo Islamicus (İslami İnsan)'a

İslam dini açısından yoksulluğu incelemek söz konusu edildiğinde yoksulluğun iktisadi bağlamda ele alınışından farklı bir yaklaşıma gerek duyulduğunu söylemek mümkündür. Bu yaklaşım farklılığı literatürde iktisat teorisinin temelini oluşturan Homo Economicus varsayımının karşısına/yanına Homo Islamicus varsayımını çıkarmıştır.

İktisat teorisinin temel varsayımlarında biri olan Homo Economicus, 1848'de John Stuart Mill'in çalışması sonucu ortaya çıkmıştır. Klasik ve Neoklasik iktisadın temel varsayımını oluşturmaktadır. Homo Economicus, üretici olarak kar maksimizasyonu; tüketici olarak fayda maksimizasyonu amaçlayan insanı rasyonel, iktisadi varlık olarak ele alan görüştür.

Mill'in ifadesiyle; insan yaratılığının, davranışı takriben neticelerin öngörülerinden ve safi hayvan içgüdülerinden üstün olan dürtülerden etkilenmektedir. Toplam olarak Mill'in iktisadi insanının, sermaye birikimi/sermaye yığılma, boş zaman/aylaklık, lüks ve üreme olmak üzere dört tane belirgin ilgisi bulunmaktadır (Mill, 1885 ve Persky, (1995)'ten aktaran Madi; 2014:108).

Homo Economicus’u doğuran felsefi, toplumsal ve teolojik ortamı, akıl, özgürlük ve eleştiri olarak temelde üç kavrama indirgeyip okumak mümkün olmaktadır. Akıl, en önemli değer ve en yüce otorite olarak bütün kişi, kurum ve inançları yargılayabilecek bir konum elde etmiş ancak kendisinin eleştirilmesi söz konusu olmamıştır. Ayrıca akli eleştirebilecek ya da onu yargılayabilecek her hangi bir ölçütte kabul edilmemiştir. Özgürlük, kişilerin her türlü değeri, geleneği, kutsalı, otoriteyi düşünce olarak arka plana almasına neden olmuştur. Akıl ve özgürlük gibi güçleri arkasına alan kişi, doğal olarak eleştiriye davranış haline getirmiştir. Bu olgular, sonraları inanç ve geleneklere karşı önyargılı, mesafeli ve şüpheli bir varlığın ortaya çıkmasına neden olmuştur. Tanrıya inanmayan ya da inandığı tanrıyı, bütün kudretinden soyutlayarak ona sınırlı bir alan tanıyan bu varlık, maneviyattan yoksun bir şekilde hayatını bu dünya ile sınırlandırmıştır. Bütün enerjisini ise sadece bu dünyada nasıl daha mutlu olabileceğine, sınırsız kazanç sağlayabilmeye ve istediği kadar tüketebilmeye harcamıştır (Bilgin; 2017:529). Yani aslında insan marjinal faydası var diye tüketmeye devam etmemelidir. Ancak Homo Economicus da tüketim konusunda bir sınırlama olmamaktadır. Bütçesi elverdiği ve tüketmenin kendisine fayda sağladığına inandığı sürece tüketmeye devam etmektedir (Eren; 2013: 378).

Homo Economicus, ahlak felsefesinde; fayda peşinde koşan egoist ve hedonist varlık anlamına gelmektedir. Toplumsal fayda kapsamında bakıldığında anlamsal gücünü kaybetmektedir. Ayrıca “laissez faire, laissez passer” (bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler) ve minimal devlet anlayışını temel alan klasik liberal teorilere kaynaklık etmektedir (Akyıldız; 2008:38). Geleneksel iktisat teorisinde insan; Tam bilgiye sahip, seçici, dolayısıyla optimize edici, tercihleri arasında tutarlı, bencil, kendi çıkarını azamileştirme çabası içerisinde, açgözlü (çoğu aza tercih eden ya da doyumsuz) ve rasyonel/akılcı olarak tanımlanmıştır (Madi; 2014:143).

Kapitalizm ve Sosyalizm; materyalist, maddeci bir anlayışa sahiptir. Bu dünyayı düzenleme konusunda birbirlerinden ayrılımlarına rağmen mevzu olarak ele aldıkları ve düşündükleri insan tipi, maddi sebeplerle davranışlarını düzenleyen Homo Economicus (iktisadi insan)’tur (Zaim; 1978:227).

Bireyler, tek tip davranış üzerinden değerlendirilecek varlıklar değildir. Kendine özgü kişilikleri, davranışlarını belirleyen yaşantıları ve önyargıları olan subjektif varlıklardır. Bireyler, hem kendi hayatlarında hem de kendi aralarında sabit kişilikte olmayıp sezgi, düşünce ve duygu işlevlerinin değişik kombinasyonlarını içeren farklı kişiliklere sahiptirler.

Bu nedenle aynı olguya farklı tepkiler verebilmektedirler. Davranışlarını belirleyen arasında akıl, taklit, alışkanlık ve sosyal norm gibi faktörler bulunmaktadır. Liberal ve Neoklasik teoriye bağlı kalan bir kısım düşünür de Homo Economicus'un insan davranışını tanımlamakta yetersiz kaldığı görüşünde birleşmektedir. Böylelikle Homo Economicus ve alternatif olarak sunulan rasyonel davranış modelleri insan davranışını tanımlayamamaktadır. Çünkü insan ekonomik varlıktan ziyade psikolojik bir varlıktır. Bundan dolayı gerçek hayatta davranışın belirli bir kalıp içerisinde açıklanması mümkün olmamaktadır (Akyıldız; 2008:38-39). Yoksul insan, maddi ihtiyaçlarını karşılamakla doymuş, ihtiyaçları giderilmiş anlamına gelmemektedir. İnsan, maddi ve manevi ihtiyaçlarıyla bir bütün olarak ele alınarak değerlendirilmelidir.

İslam'a göre insan, Allah'ın emir ve yasaklarına, Kur'an-ı Kerim'e, sünnete, âlimlerin ortak kararları olan İcma-ı Ümmet'e, İslam devletinin İslam'a uygun emirlerine göre davranışını ve yaşantısını düzenleyendir. Bu insan, iktisadî hayatta bir iktisadî adam (Homo Economicus) gibi davranmamalıdır. İktisadi insan yerine, Allah'ın ipine sınımsız sarılıp ayrılmayan bir Müslüman insan (Homo Islamicus) modeli esas alınması gerekmektedir. Müslüman insan, iktisadî hayattaki davranışlarında, yaratılıştan itibaren kendisinde var olan menfaat ve nefis gibi duygularını, Allah'ın emir ve yasaklarına uygun bir ölçüde düzenlemeye çalışmaktadır. İnsanın, kendi menfaatini düşünen bir fitratta yaratıldığı kabul edilmektedir. Bu durumda da benlik duygusu ağır basacağından insanda cimrilik duygusu ortaya çıkacaktır. Bu sebeple İslam iktisadi, ahlaki bir teori olarak insanın fitri ve nefsanî duygularını Allah'ın emir ve yasaklarına göre eğittikten sonra iktisadi hayatta serbest bir şekilde faaliyette bulunmasına imkân tanımaktadır. İslâm dini, insanın maddi ihtiyaçlarıyla beraber Allah'a ve ahirete inanmaya sevk eden manevî ihtiyaçlarının birbirlerini dengeleyici ve tamamlayıcı olarak düşünüp kurallar koymuştur. Bu dengeyi sağlayıp hareketlerini düzenleyebilen insan iktisadi insan yerine Müslüman insanı oluşturmaktadır. Allah, Kur'an-ı Kerim'de "*O kitap (Kur'an); onda asla şüphe yoktur. O, muttakiler (sakınanlar ve arınmak isteyenler) için bir yol göstericidir*" (Bakara 2/3) buyurup insanlara kılavuzluk yaparak doğruya nasıl ulaşacaklarını açıklamaktadır. İnsan böyle bir yönlendirilmeye tabi tutulup eğitilmezse yaratılışında var olan nefse düşkünlük, cimrilik, mal isteği, egoistlik gibi özellikleri nedeniyle iktisadi hayatta başarılı olmak için iktisadi insan gibi davranacaktır. Ancak Kur'an, kılavuz alınarak eğitilen iktisadi insan yerine İslam iktisadının kurallarını uygulayan Müslüman adam ortaya çıkacaktır (Zaim; 1986:17-18, Zaim; 1978:227-228).

Allah, Kur'an-ı Kerim'de insanın maddi ihtiyaçlarına öncelik vermeleri sonucu onların durumlarını ayetlerle belirtmiştir. Bu ayetlerden bazıları şunlardır:

1. *Nefsani arzulara, (zellikle) kadınlara, oğullara, yığın yığın biriktirilmiş altın ve gümüşe, salma atlara, sağmal hayvanlara ve ekinlere karşı düşkünlük insanlara çekici kılındı. Bunlar, dünya hayatının geçici menfaatleridir. Hâlbuki varılacak güzel yer, Allah'ın katındadır (Al-i İmran 3/14).*

2. *İnsan Rabbine karşı pek nankördür. şüphesiz buna kendisi de şahittir ve o, mal sevgisine de aşırı derece düşkündür. Kabirlerde bulunanlar diriltilip dışarı atıldığı ve kalplerde gizlenenler ortaya konduğu zaman insan (halinin ne olacağını) düşünmez mi? şüphesiz Rableri o gün onlardan tamamıyla haberdardır (Adiyat 100/6-11).*

3. *Hani siz (verilen nimetlere karşılık): Ey Musa! Bir tek yemekle yetinemeyiz; bizim için Rabbine dua et de yerin bitirdiği şeylerden; sebzesinden, hıyarından, sarımsağından, mercimeğinden, soğanından bize çıkarsın, dediniz. Musa ise: Daha iyiye daha kötü ile değiştirmek mi istiyorsunuz? O halde şehre inin. Zira istedikleriniz sizin için orada var, dedi. İşte (bu hadiseden sonra) zerlerine aşağılık ve yoksulluk damgası vuruldu. Allah'ın gazabına uğradılar. Bu musibetler (onların başına), Allah'ın ayetlerini inkâra devam etmeleri, haksız olarak peygamberleri öldürmeleri sebebiyle geldi. Bunların hepsi, sadece isyanları ve taşkınlıkları sebebiyledir (Bakara 2/61).*

4. *Ey iman edenler! Kendisinde artık alışveriş, dostluk ve kayırma bulunmayan gün (kıyamet) gelmeden önce, size verdiğimiz rızıktan hayır yolunda harcayın. Gerçekleri inkâr edenler elbette zalimlerdir (Bakara 2/254).*

5. *Mallarını Allah yolunda harcayıp da arkasından başa kalkmayan, fakirlerin gönlünü kırmayan kimseler var ya, onların Allah katında has mkfatları vardır. Onlar için korku yoktur, üzüntü de çekmeyecektir (Bakara 2/262).*

6. *Yaptığınız her harcamayı ve adadığınız her adağı muhakkak Allah bilir. Zalimler için hiç yardımcı yoktur (Bakara 2/270).*

7. *Allah'a ve ahiret gününe inanmadıkları halde mallarını, insanlara gösteriş için sarf edenler de (ahirette azaba duçar olurlar). şeytan bir kimseye arkadaş olursa, ne kötü bir arkadaştır o! Allah'a ve ahiret gününe iman edip de Allah'ın kendilerine verdiğinden (O'nun yolunda) harcasalardı ne olurdu sanki! Allah onların durumunu hakkıyla bilmektedir. şüphe yok ki Allah zerre kadar haksızlık etmez. (Kulun yaptığı iş, eğer bir*

kötülük ise, onun cezasını adaletle verir.) İyilik olursa onu katlar (kat kat artırır), kendinden de büyük mükâfat verir (Nisa 4/38-40).

8. *Bilin ki, dünya hayatı ancak bir oyun, eğlence, bir süs, aranızda bir övünme ve daha çok mal ve evlat sahibi olma isteğinden ibarettir. Tıpkı bir yağmur gibidir ki, bitirdiği ziraatçıların hoşuna gider. Sonra kurur da sen onun sapsarı olduğunu görürsün; sonra da çer çöp olur. Ahirette ise çetin bir azap vardır. Yine orada Allah'ın mağfireti ve rızası vardır. Dünya hayatı aldatıcı bir geçimlikten bir şey değildir (Hadid 57/20).*

9. *Allah'a ve Resulüne inanır, mallarınızla ve canlarınızla Allah yolunda cihad edersiniz. Eğer bilerseniz, bu sizin için daha hayırlıdır (Saff 61/11).*

10. *Biz hangi ülkeye bir uyarıcı göndermişsek mutlaka oranın varlıklı ve şımarık kişileri: Biz, size gönderilmiş olan şeyi inkâr ediyoruz, demişlerdir. Ve dediler ki: Biz malca ve evlatça daha çoğuz, biz azaba uğratılacak da değiliz. Dedi ki: Rabbim, dilediğine bol rızık verir ve (dilediğinden) kısar; fakat insanların çoğu bilmezler. Sizi huzurumuza yaklaştıracak olan ne mallarınızdır ne de evlatlarınız. İman edip iyi amelde bulunanlar müstesna; onlara yaptıklarının kat kat fazlası mükâfat vardır. Onlar (cennet) odalarında güven içindedirler. Ayetlerimizi boşa çıkarmaya çalışanlara gelince, onlar da azapla yüz yüze bırakılacaklardır. Dedi ki: Rabbim, kullarından dilediğine bol rızık verir ve (dilediğinden de) kısar. Siz hayra ne harcarsanız, Allah onun yerine başkasını verir. O, rızık verenlerin en hayırlısıdır (Sebe 34/34-39).*

İslam dininde refah toplumu anlayışı; dünyanın bir imtihan yeri olduğunun asıl önemli olanın ahireti kaybetmemek için Allah'ın rızasını kazanmak amaçlı çalışmanın gerekliliğini kabul etmesidir. Allah yolunda çalışmak bilinçli iman sahibi bir Müslüman için sadece dua veya ibadet etmek ile sınırlandırılmayıp güzel olan her iş, hareket ve uygulama ibadet ve dua anlamını taşımaktadır. Bu durumda ahlaklı bir insanın yapabileceği en güzel davranıştır. İktisadi hayatta Homo Economicus modeli uygulanarak maksimum kar ve fayda peşinde koşturulup ahlak değerler yok sayıldığı zaman birçok sorun ortaya çıkarak iktisadi yapının unsurları durumundaki sosyal dayanışma ve toplumsal güvenlik ortadan kalkmaktadır. Toplumdaki bu düzensizlikte gelir dağılımında bozulmaya yol açarak adaletsizliğe yol açar. Bu sebepler sonucunda, ahlaki ve manevi değerlerin kaynağı olan din kavramını, toplumların iktisadi problemlere yön veren bir sosyal dayanışma ve istikrar unsuru olarak kabul etmek gerekmektedir (Efe, 2017:46).

Hız. Peygamber “Bir koyun sürüsünün içine salıverilmiş iki aç kurdun o sürüye verdiği zarar, mala ve mevkiye (aşırı) düşkün bir adamın dinine verdiği zarardan daha büyük değildir” (Tirmizî, Zühed, 43) diyerek mal ve mevki düşkünü kişilerin sadece kendilerine zarar vermeyerek dinde de büyük hasarlara neden olduğunu örnekle vurgulamıştır.

Kur’an-ı Kerim’de “Gerçek şu ki, insan kendini kendine yeterli görerek azar. Kuşkusuz dönüş Rabbindir” (Alak 96/6-8), “Ey iman edenler! Mallarınız ve çocuklarınız sizi Allah’ı anmaktan alıkoymasın. Kim bunu yaparsa işte onlar ziyana uğrayacaktır” (Münafikun 63/9) ve “Onlar, ne ticaret ne de alışverişin kendilerini Allah’ı anmaktan namaz kılmaktan ve zekât vermekten alıkoyamadığı insanlardır. Onlar, kalplerin ve gözlerin allak bullak olduğu bir günden korkarlar” (Nur 24/37) şeklinde buyrulmaktadır. Ayetlerin geneline baktığımızda ideal insan tipi açıklanmaktadır. Ticaret ve malın, kişi ile Allah arasında bir engel olmaması ve Allah yolundan hiçbir şekilde alıkoymaması gerektiği ifade edilmektedir. Allah’a karşı ve ticaretinde sorumluluklarını aksatmayıp ideal düzeyde olan bir kişi Allah’ın övdüğü ve örnek insan olabilmektedir (Sancaklı, 2001:339).

Allah, emir ve yasaklarına uyan ve inanan kimseleri ahirette korku, üzüntü, dert, kaygı beklemeyeceğini ve sabırlarının sonucunda en güzel şekilde mükâfatlandıracağını ancak bu ayetleri dikkate almayıp dilediği gibi yaşayanları da büyük bir azap beklediğini birçok ayette belirtmiştir. Yoksulluk veya fakirlik, düşkünlük, muhtaç durumda olma kavramlarına sahip olan kimseler bulundukları bu konumdan dolayı ayette de belirtildiği gibi “Andolsun ki sizi biraz korku ve açlık; mallardan, canlardan ve ürünlerden biraz azaltma (fakirlik) ile deneriz. (Ey Peygamber!) Sabredenleri müjdele!” (Bakara 2/155) imtihan içerisinde olduklarıdır. Bu kimselere “O sabredenler, kendilerine bir bela geldiği zaman: Biz Allah’ın kullarıyız ve biz O’na döneceğiz, derler. İşte Rablerinden bağışlamalar ve rahmet hep onlarıdır ve doğru yolu bulanlar da onlardır” (Bakara 2/156-157) denilerek sabretmeleri gerektiği ve sabrın sonunda da Allah’ın yardımıyla doğru yolu bulacakları belirtilmiştir. Ayette bahsedilen kimseler, iktisadi insan (Homo Economicus) modelindeki gibi kendi faydasını ve refahını düşünüp yalnızca kendi maddiyatına önem veren, cimri, ihtiyaç düzeyini aşan harcamalar gerçekleştirenler değil bunun yerine İslami insan (Homo Islamicus) modeli olan birliğe, beraberliğe, paylaşıma ve toplum menfaatine öncelik verenlerdir. İslam insanı, kişileri zarara uğratan şeylerin üretim ve ticaretinden uzak, israf, faiz yasağına uyan, emir ve yasakları kabul ederek başkalarının durumlarını dikkate alan görüşü savunmaktadır. İslam insanı modeli zihniyetinde problemlere çözüm odaklı olarak yaklaştığımızda Allah

ayette “İman edip iyi davranışlarda bulunanlara, içinden ırmaklar akan cennetler olduğunu müjdele! O cennetlerdeki bir meyveden kendilerine rızık olarak yedirildikçe: Bundan önce dünyada bize verilenlerdendir bu, derler. Bu rızıklar onlara (bazı yönlerden dünyadakine) benzer olarak verilmiştir. Onlar için cennette tertemiz eşler de vardır ve onlar orada ebedi kalıcıdırlar.” (Bakara 2/26) belirterek bu anlayışın sonucunda Müslüman sıfatıyla hayırlı, güzel davranışlarda bulunup mümin olarak ahirete giden kimseleri mükâfatlandıracağını belirtmiştir.

Yoksul veya fakir, düşkün kimselerin içinde bulundukları durum onlar için imtihan olsa da bu kimselere davranışlarda bulunanların yaklaşımları da onlar için imtihan olmaktadır. Kişiler, bu kimselere nasıl davranacaklarını kendi hür irade ve tercihlerine bağlı olarak belirlemektedir. Allah’ın, bu kimselerin nasıl davranacağını ezeli bilgisiyle bilmesi sonucunda makro düzeyden, kişilerin tercih yapıp uygulamasıyla mikro düzeye geçiş yapılmaktadır. Aslında bu davranışlar sonucunda elde edilen ahirete yönelik olarak karımız ve zararımız olmaktadır. Dünya da maddi ve manevi problemlerimizi beşeri imkânlarla çözmek her zaman yeterli olmamaktadır. Allah, dileyeni dilediği gibi zorluklara tabi tutabilmektedir. Kur’an-ı Kerim ve sünneti anlayarak kendimize kılavuz olarak alıp Allah’a dayanarak inanç, sabır, güven ve teslimiyet çerçevesinde problemlere yaklaştığımızda içinden çıkılmaz gibi görünen problemleri çözmek ve hayatı düzene koymak kolaylaşacaktır. İslam insanının, maddi ve manevi gücünü Allah’a ibadet ve kulluk yolunda kullanması ve Allah’ın rızasını kazanması gerektiğini bildiği zaman ayette de belirtilen “Ey iman edenler! Kazandıklarınızın iyilerinden ve rızık olarak yerden size çıkardıklarımızdan hayra harcayın. Size verilse, gözünüzü yummadan alamayacağınız kötü malı, hayır diye vermeye kalkışmayın. Biliniz ki Allah zengindir, övgüye layıktır.” (Bakara 2/267) şekilde yoksula veya fakire, düşküne yardımda bulunacaktır. Hz. Peygamber de hadislerinde, her durumda Allah’ın rızasının gözetmesi gerektiğini ve Allah’a güvenmenin gerekli olduğunu buyurmuştur: “Allah ancak samimiyetle ve kendi rızası gözetilerek yapılan işleri kabul eder” (Nesaî, Cihad, 24), “Kim Allah için sever, Allah için verir, Allah için (kötülüklerle) engel olursa, imanını kemale erdirmiş olur” (Ebu Davud, Sünne, 15). İktisadi insan zihniyetinde düşünenler, dünya menfaati isteyen, Allah’ın kendilerine verdiği nimetlerine karşı şükürsüz, cimri, mala düşkün bir anlayışta olabilmektedir. Aslında insanların, yaşanan her şeyin Allah’tan geldiği inancında olması gerekmektedir. Allah Resulü (sav), “Birinizin başına bir musibet/acı bir şey geldiği zaman, “Biz Allah’a aidiz ve biz O’na döneceğiz. Allah’ım! Başıma gelen musibetin/acının mükâfatını senden bekliyorum, bundan dolayı ecir

ihsan et, benim için onu daha hayırlısıyla değiştir” desin” (Ebu Davud, Cenaiz,17-18; Müslim, Cenaiz, 3) buyurarak Allah’a teslim olanlardan ve her şeyin hayırlısını isteyenlerden olmamızın gerektiğine değinmiştir. Ayetlerde de belirtilerek “(Ey müminler!) Yoksa siz, sizden önce gelip geçenlerin başına gelenler size de gelmeden cennete gireceğinizi mi sandınız? Yoksulluk ve sıkıntı onlara öylesine dokunmuş ve öylesine sarsılmışlardı ki, nihayet Peygamber ve beraberindeki müminler: Allah’ın yardımı ne zaman! Dediler. Bilesiniz ki Allah’ın yardımı yakındır (Bakara 2/214), “Andolsun ki, mallarınız ve canlarınız konusunda imtihana çekileceksiniz; sizden önce kendilerine kitap verilenlerden ve müşriklerden birçok üzücü sözler işiteceksiniz. Eğer sabreder ve takva gösterirseniz, muhakkak ki bu, (yapılacak) işlerin en değerlisidir” (Al-i İmran 3/186), “İnsanlar, imtihandan geçirilmeden, sadece “İman ettik” demeleriyle bırakılacaklarını mı sandılar? Andolsun ki, biz onlardan öncekileri de imtihandan geçirmiştir. Elbette Allah, doğruları ortaya çıkaracak, yalancıları da mutlaka ortaya koyacaktır. Yoksa kötülükleri yapanlar bizden kaçabileceklerini mi sandılar? Ne kadar kötü (ne yanlış) hüküm veriyorlar! Kim Allah’a kavuşmayı umuyorsa, bilsin ki Allah’ın tayin ettiği o vakit elbet gelecektir. O, her şeyi işiten ve bilendir” (Ankebut 29/2-5), birey, dünya da her ne yaşıyorsa Allah tarafından gerçekleştiğini bilerek önemli olanın dünya hayatı değil ahiret hayatı olduğunu kabul etmesi ona göre hayatını ve davranışlarını şekillendirmesi gerekmektedir.

Tablo 2, İslami insan ve İktisadi insan arasındaki farkları göstermektedir. İslami düşüncede İslami insanın sahip olduğu bir takım nitelikler bulunmaktadır. Bu nitelikler kişinin sahip olduğu duruma yaklaşımını, bakışını, yaşantısını etkilemektedir. İslam insanının, sahip olduğu özelliklerden bazıları ise tevekkül, kanaat ve zühttür.

3.4.1. Tevekkül

Dini kavramlar sözlüğünde; dayanmak, güvenmek, vekil tutmak anlamlarına gelen tevekkül, din dilinde her hususta Allah’a güvenmek, dayanmak, teslim olmak işlerini Allah’a havale etmek demektir. Tevekkül kavramı Kur’an’da türevleriyle beraber 69 yerde geçmektedir. Ayetlerde Allah, ısrarla tevekkül edilmesini emretmiş “*Ey iman edenler! Allah’ın size olan nimetini unutmayın; hani bir topluluk size el uzatmaya yeltenmişti de Allah, onların ellerini sizden çekmişti. Allah’tan korkun ve müminler yalnızca Allah’a güvensinler*” (Maide 5/11), “*Kim Allah’tan korkarsa, Allah ona çıkış yolu ihsan eder. Ve ona beklemediği yerden rızık verir, kim Allah’a güvenirse O, ona yeter. Şüphesiz Allah,*

emrini yerine getirendir. Allah her şey için bir ölçü koymuştur” (Talak 65/3) Allah’ın kendisinden korkan kimseleri hiç beklemedikleri anda rızıklandıracağını,“(Ey Muhammed!) Yüz çevirirlerse de ki: Allah bana yeter. O’ndan başka ilah yoktur. Ben sadece O’na güvenip dayanırım. O yüce Arş’in sahibidir” (Tevbe 9/129) ve “Müminler ancak, Allah anıldığı zaman yürekleri titreyen, kendilerine Allah’ın ayetleri okunduğunda imanlarını arttıran ve yalnız Rablerine dayanıp güvenen kimselerdir” (Enfal 8/2) ayetlerinde Allah Resulü’nün ve müminlerin Allah’a tevekkül ettiklerini belirtmiştir (Karagöz, 2015:656).

Tablo 2. İktisadi İnsan Modeli ile İslam İnsanı Modelinin Karşılaştırılması

	İktisadi İnsan Modeli (Homo Economicus)	İslami İnsan Modeli (Homo Islamicus)
Dünya-Ahiret Görüşü	Sadece dünyadaki hayatı dikkate alır, ahireti hesaba katmaz.	Ahireti hesaba katarak yaşar.
Madde-Mana	Maddiyata önem verir.	Maddiyat kadar maneviyata da önem verir.
Ahlaki Değerler	Ahlaki ve manevi değerleri yoktur.	Ahlaki ve manevi değerlere sahiptir.
Bencilik/Diğergamlık	Bencil	Bencil ve Diğergam
Menfaat Görüşü	Refahı kendi durumuna göre ele alır.	Refahı toplumun tümündeki duruma göre ele alır.
Topluma Bakış Açısı/Sosyal Sorumluluk	Kararlarının topluma etkisini göz önünde bulundurmaz.	Kararlarının topluma olan etkilerini dikkate alır. Sosyal sorumluluğa sahiptir.
Harcama	Sınırsız harcama yapabilir.	Aşırıya kaçmayacak biçimde harcama yapar, saçıp-savurmaz.
Cimrilik/Cömertlik	Cimri	Cömert
Tüketim	Sınırsız tüketme eğilimindedir.	İhtiyacı kadar tüketir.
Üretim	Kar sağladığı sürece her alanda üretim yapar.	Dinin yasak koyduğu alanlarda üretim yapmaz.
Çevreye Karşı Tutum	Üretim ve tüketime yönelik aldığı kararların çevreye olan etkilerini dikkate almaz.	Çevreye zarar vermeyecek biçimde üretip ve tüketmeye çalışır.
Güven	İşlemlerinde güven unsuruna göre hareket etmeyen, güvenmeyen ve güven vermeyenler	Yaptığı işlemlerde güven unsuruna göre hareket eden, güven beklediği gibi güvenenler
Rasyonellik	Akılcı rasyonelliğe sahiptir. (sadece bu dünyayı hesaba katar, olayları dar bir bakış açısıyla değerlendirir, faaliyetlerinin dış dünyaya olan etkisini hesap etmez) .	Mutlak rasyonelliğe sahiptir. (dünyayla ahireti birlikte kapsamlı bir biçimde değerlendirir, faaliyetlerinin kendi dışındaki dünyaya olan etkilerini de hesaba katar).

Kaynak: Eren, 2013:63 ve Eren, 2013:380 de yer alan tablodan yararlanılmıştır.

Kur'an'da insanlar, Allah'a tevekküle çağrılmaktadır. Tarih boyunca diğer bazı kavramları yanlış anlayanlar ve yorumlayanlar olmuştur. Günümüzde de bu yanlış yorumlamaları sürdürerek dine mal ederek İslam'ı tenkid edenler de yer almaktadır. Tevekkül, insanların çalışmasına, üretim faaliyetlerinde bulunmalarına ve dolayısıyla toplumun gelişip yükselmesine engel gibi gösterilerek tevekkülü tavsiye eden İslam dininin toplumun gelişmesine karşı çıktığı ileri sürülmüştür (Yeniçeri (1980)'den aktaran Sancaklı, 2018:69).

Tevekkül, iman ve Müslümanlığın olgunluğunu gösteren alametlerindendir. Maddi ve manevi sebeplerin hepsine başvurduktan ve alınması gereken bütün tedbirleri alıp yapacak bir şey kalmadıktan sonra, Allah'a güvenip dayanmak ve gerisini Allah'a bırakmak anlamına gelmektedir. Sebeplere başvurmadan, "Kader ne derse o olur" tarzında bir anlayış ise tembellikten, tedbirsizlikten başka bir şey olmayarak İslam'ın tevekkül anlayışıyla ilgisi yoktur. Tevekkül, çalışma ve ilerlemeye engel değildir. Tevekkül ile çalışma arasındaki bağı anlamamak, İslam dünyasında zaman zaman problem haline gelmiştir. Çalışmayı ve sebebe sarılmayı terk edip "Allah'ın dediği olur" diyerek kenara çekilmek, kendi yapması gereken şeyleri Allah'tan beklemek şeklindeki anlayış dinimizin tasvip etmediği yanlış bir tevekkül anlayışı olmaktadır (Görmez, 2017:III/309-312).

Allah'a tevekkül; Allah'ın çalışıp çabalayan kimsenin emeklerinin karşılığını vereceğine, dualarının hayırlı bir şekilde kabul olacağına ve Allah'ın adil ve haksızlık yapmayacağına inanması ve güvenmesidir. Tevekkül çalışmadan ortaya bir şeyler çıkarmaya uğraşmadan Allah'tan sonuç beklemek değildir. Bireyin yaptığı iş ne olursa olsun işini kurallara uygun olarak yerine getirecek, çalışacak, sabredecek, Allah'tan başarısı ve güzel sonuçlanması için yardım isteyecek ve Allah'ın kendisini muvaffak kılacağına inanması gerekecektir. Bir çiftçiye düşündüğümüzde ürün elde edebilmesi için yapması gereken aşamaları bulunmaktadır. Öncelikle toprağı sürececek, işleyecek, zamanında ve kurallarına uygun olarak tohumu ekecek, gerektiği zaman sulayacak, gübreleyecek, bakımını yapacak, koruyacak, kendine düşen görevleri yaptıktan sonra sonucunu Allah'a havale ederek iyi ürün alabilmeyi Allah'tan bekleyecek, Allah'ın emeğini zayi etmeyeceğine inanması gerekecektir. Bu aşamaları yapmadan Allah'a tevekkül etmek tevekkül olmayacağı gibi ben gerekeni yaptım, iyi ürün alırım Allah ne yapacak şeklinde düşünmek de Allah'ı tanımamaktır. Allah yağmur yağdırmazsa, bir afetle mahsulü yok ediverirse kim engel olabilir ki? Kişinin üzerine düşeni yaptıktan sonra Allah'a bırakması gerektiği yeri bilmesi gerekmektedir (Karagöz, 2015:656-657).

Rızık verenin ve dağıtanın yalnızca Allah olduğuna inanan mümin, sahip olamadığı nimetlerden dolayı başkalarına kıskançlık duymayarak elindekilerle yetinmeyi bilmelidir. Mümin kimse, yeryüzündeki nimetlerden yararlanmak ve rızık elde edebilmek için her şeyin sahibi olan Allah'ın helal kıldığı yollarda çalışması gerektiğini ve sonrasında da elde ettiği nimetler karşılığında Allah'a tevekkül etmesini bilmelidir (Görmez, 2017:I/645-646). Hz. Peygamber (sav) de tevekkül konusunda şöyle buyurmuştur: *“Eğer siz Allah'a gerçekten güvenip tevekkül edebilseydiniz, kuşları rızıklandırırdı gibi sizi de mutlaka rızıklandırırdu: Kuşlar sabah karınları açlıktan çökmüş olarak yuvalarından çıkarlar, akşam karınları doyup şişmiş olarak evlerine dönerler”* (İbn Mâce, Zühd, 14; Tirmizî, Zühd, 33) ve Allah'a inananlar için sahip oldukları nimetin önemini şu hadisiyle açıklamıştır: *“Sizden aşağıda olanlara bakın; yukarı da olanlar bakmayın. Bu, Allah'ın (size verdiği) nimetleri küçümsememeniz bakımından daha uygun olur.”* (Müslim, Zühd, 9).

3.4.2. Kanaat

Dini kavramlar sözlüğünde verilene razı olmak anlamına gelen kanaat, dini bir kavram olarak kişinin elinde bulunanla yetinmesi, dünya nimetlerinden kısmetine düşene razı olması demektir. Kur'an-ı Kerim'de insanların dünya hayatının cazibesi ve süsüne aldanarak ahireti unutmamaları gerektiği konusunda uyarılmış dünya hayatının geçici önemli olanın ahiret olduğu ve bu yönde davranışlarda bulunulması istenmektedir *“Bu dünya hayatı sadece bir eğlenceden, bir oyundan ibarettir. Ahiret yurduna (oradaki hayata) gelince, işte asıl yaşama odur. Keşke bilmiş olsalardı”* (Ankebut 29/64) (Canbulut, 2015:357-358).

Kur'an-ı Kerim'de kanaat kelimesi geçmemektedir. Ancak birçok ayette kanaatkârlığın önemi üzerinde durulmuş, dünyaya ve mala karşı aşırı düşkünlük yerilmiştir. Nahl Suresinin 97. ayetinde *“Erkek ve kadın, mümin olarak kim iyi amel işlerse, onu mutlaka güzel bir hayat ile yaşatırız. Ve mükâfatlarını, elbette yapmakta olduklarının en güzeli ile veririz”* geçen güzel bir hayat kanaatkârlıkla yorumlanmıştır (Çağrı, 2001: XX/289-290).

Kanaatkârlık, İslam insanında ahlak haline getirilmesi gereken önemli bir kavramdır. Kanaatkârlığın sonuçlarından birisi cömertliğin ortaya çıkmasıdır. İhtiyacını karşılayacak miktarla yetinmesini bilen kanaatkâr zahid ve ahlak sahibi birisi olarak ihtiyaçları dışında arta kalanları erdemli bir davranış sergileyerek ihtiyaç sahiplerine dağıtmaktadır. Geliri giderini karşılayan kişinin kanaatkâr olması kolay olmaktadır. Bu kişi mümin ise bulunduğu

duruma isyan etmeyerek kanaatkârlığa razı olması beklenmektedir. Ancak geliri giderini aşan kişinin kanaatkârlığı, ihtiyacı kadarını kullanıp ihtiyaç fazlası mal ve imkâna sahip olduğu zaman ortaya çıkmaktadır. Bu şekildeki bir kanaatkârlığın toplumsal yardımlaşmayı gerçekleştirmesi açısından önemli bir yeri vardır. Fakir birisinin kanaatkâr olması ise, ahlaki tutum ve güzel bir davranış olarak kabul edilmekte ancak toplumsal fayda sağlama konusunda yeterli etkiye sahip olamamaktadır (Bilgin, 2017:524).

Hız. Peygamber, sahip olduğu mal ve servetini biriktirmemiş, çevresinde muhtaç olan insanlara dağıtmıştır. Allah Resulü'nün en önemli özelliklerinden birkaçı başkasını düşünüp elindeki imkânları onlar için kullanması, tokgözlü ve cömert olması olarak sayılmaktadır (Sancaklı, 2018:204).

Kanaat kavramı ile kanaat kavramının kapsadığı tok gözlülük ve aza kanaat kavramlarıyla ilgili Peygamber Efendimizin (sav) hadisleri bulunmaktadır. Bu hadislerden bazıları şunlardır: Allah Resulü (sav) buyuruyor ki:

1. *“Sizden kim nefsinden emin, bedeni sıhhatli ve günlük yiyeceği de mevcut ise sanki dünyalar onun olmuştur”* (Tirmizî, Zühd 34; İbn Mâce, Zühd 9).

Resulullah (sav) hadisinde yaşamın gün denen bölümlerden oluştuğunu, ölümün ne zaman geleceği bilinmediğinden ömrü bir günlük kesit içinde şu üç şartlar dâhilinde değerlendirmek gerektiğini açıklamıştır: Birincisi, can emniyeti ikincisi, sağlık üçüncüsü günlük gıda. Bunlardan birisinin eksikliğini, diğerinin fazlalığı ile telafi edilemeyeceği hadiste belirtilmiştir (Canan, 1991: XIV/44).

2. *“İslam hidayeti nasip edilen ve yeterli miktarda maişeti olup, buna kanaat edene ne mutlu!”* (Tirmizî, Zühd 35).

Hadiste; İslam hidayeti nasip olan kişilerin kimseye muhtaç olmayacak kadar ihtiyaçlarını karşılayabilmesi sonucunda ne mutlu ona diyerekten övgü yapılmaktadır. Fazla malın kişinin harama kaçmasına, şımarmasına ve malın hakkını verememe durumu olabileceği anlaşılabilmektedir (Canan, 1991: XIV/45).

3. *“Ey Ademoğlu! Eğer fazla malını Allah yolunda harcarsan bu senin için daha hayırlıdır, kendine saklarsan senin için zararlıdır. Kefaf (yeterli miktar) sebebiyle levh edilmezsin. (Harcamaya), bakımları üzerinde olanlardan başla. Üstteki el (yani veren), alttaki elden (yani alandan) daha hayırlıdır”* (Müslim, Zekât 97; Tirmizî, Zühd, 32).

Resulullah (sav), İslam'ın istediği ahlak sahibi insanın özelliklerini açıklamaktadır. Bu kimseler ihtiyacını giderecek kadar yeterli miktarı kullanıp fazlasını Allah'ın rızasını kazanmak için harcamaktadır. Kefaf miktar ile yetinen kimse levm edilmeyip hayatını devam ettirebilmesi için gerekli olan yiyecek ve içeceklerden hesaba çekilmeyecektir. Kişi malını harcarken sorumluluğunda bulunan kişilere öncelik vermeyip sevap kazanma niyetiyle yabancı kişilere tasadduk ve harcama da bulunmak caiz değildir. Allah Resülü (sav), kişinin ailesi için harcadıklarının sadaka olduğunu buyurmuştur. Hadisin sonunda olan “veren el alan elden hayırlıdır” kısmını zenginliğin fakirlikten üstün kabul edenler delil olarak kullanmaktadır (Canan, 1991: XIV/47-48).

4. *“Zenginlik mal çokluğuyla değildir. Bilakis zenginlik göz tokluğuylaadır”* (Buhari, Rikâk 15; Müslim, Zekât 120; Tirmizî, Zühd 40).

Hadis ile ilgili İbnu Battal diyor ki: Asıl zenginlik mal çokluğu değildir. Çünkü Allah'ın çok mal verdiği kimseler, verilene kanaat etmeyip helal mi haram mı dikkat etmeden daha da kazanmak isterler. Bu kimselere bakınca fakir zannedilir. Ancak asıl zenginlik nefis zenginliği, göz tokluluğudur. Göz tokluğu olan kimse de kendisine verilene kanaat eden, kazancını artırmak için hırsa girmeden helal yollardan çalışıp kazancını sağlayandır. Kurtubi de diyor ki: Maddi ve manevi zenginlikleri verenin Allah olduğunun bilincinde olup nefis ve kalp zenginliğiyle Allah'a karşı fakirliğini kabul eden kimse, tok gözlü davranarak kendisine verilen nimetlere şükreder, Allah'ın kazasına razı olur (Canan, 1991: XIV/49-50).

5. *“Sizden biri, mal ve yaratılışça kendisinden üstün olana bakınca, nazarını bir de kendisinden aşağıda olana çevirsin. Böyle yapmak, Allah'ın üzerinizdeki nimetini küçük görmemiz için gereklidir”* (Buhari, Rikâk, 30; Müslim, Zühd, 8; Tirmizî, Kıyamet, 59).

İslami insan için kendisinden aşağıda olanlara bakmalı denilince sadece mal mülk olarak değil dünya hayatını kapsayan her şey anlaşılmalıdır (Canan, 1991:XIV/53-54).

3.4.3. Zühd

Zühd, sözlükte bir şeye rağbet etmemek, ona karşı ilgisiz davranmak, ondan yüz çevirmek gibi anlamlara gelmektedir. Malı az olan kişiye müzhid, az yemek yiyene zahid, az olan şeye zehîd, dünyaya karşı perhiz hayatı yaşamaya zehâdet denir. Zühd, rağbet kelimesinin zıttıdır. Kur'an'da zühd kelimesi tekil olarak geçmemektedir. Ancak Hz. Yusuf kıssasında Hz. Yûsuf'u kuyudan çıkaranların ona fazla değer vermemeleri nedeniyle onlar hakkında

zahid kelimesinin çoğulu olan zahidîn kullanılmaktadır “(Kafîle Mısır’a vardığında) onu değersiz bir pahaya, sayılı birkaç dirheme sattılar. Onlar zaten ona değer vermemişlerdi” (Yusuf 12/20). Gazzâlî zühdü, herhangi bir şeyden vazgeçip, onun yerine daha iyi ve güzeline rağbet etmektir diyerek açıklamıştır. O’na göre gerçek zahid Allah’a yönelip hiçbir şeye itibar etmeyen kimsedir (Ceylan, 2013: XLIV/530, Canan, 1991: VII/432).

Tasavvufta zühd ise, ahirete yönelmek, dünya hayatına kapılmamak, elinde mevcut olsa bile mal ve mülk sevgisine düşmemek, dünyayı tamamen terk ederek çalışmayı bırakmak değildir. Zühd kelimesi terim anlamıyla Kur’an’da geçmese de, dünya hayatının bir oyun ve eğlenceden ibaret olduğunu, malların ve çocukların birer imtihan vesilesi olduğunu belirten ayetler “Dünya hayatı bir oyun ve eğlenceden başka bir şey değildir. Müttaki olanlar için ahiret yurdu muhakkak ki daha hayırlıdır. Hala akıl erdiremiyor musunuz?” (En’am 6/32), “Biliniz ki, mallarınız ve çocuklarınız birer imtihan sebebidir ve büyük mükâfat Allah’ın katındadır” (Enfal 8/28) zühd hayatını açıklamaktadır (Canbulut, 2015:720).

Zühd, İslam’ın övdüğü güzel ahlaklardan birisidir. Hz. Peygamber’in ve ashabının hayatlarında azla yetinmenin ve zahidine yaşamın örnekleri çokça bulunmaktadır. Yaptıkları işlerde Allah rızası düşüncesine sahip olarak Hz. Peygamber’in ve ashabının hayat tarzını örnek alarak, dünyaya gereğinden fazla değer vermeyerek, Kur’an ve sünneti kendimize rehber alarak zahidine yaşama ulaşılabilir. Hz. Peygamber, İslam’ın Arap yarımadasına yayıldığı zamanlarda mal ve servet biriktirmemiş, ihtiyacı kadarıyla yetinmiş, eline geçen malları fakirlere dağıtarak özellikle Ashab-ı Suffe’yi bu şekilde yetiştirmiştir. Allah Resulü zenginliği ve serveti zararlı görmeyerek “Doğru sözlü, dürüst ve güvenilir tacir; nebiler, sıddıklar ve şehitlerle beraberdir” (Tirmizî, Büyû 4) buyurmuştur. Ayette de belirtildiği gibi “İnsanlardan öyleleri de vardır ki: Ey Rabbimiz! Bize bu dünyada da iyilik ver, öteki dünyada da iyilik ver; bizi cehennem azabından koru derler” (Bakara 2/201) insanın Allah’ı ve ahiret gününü unutacak kadar dünya hayatına bağlanmaması, dünyadan da tamamıyla el etek çekmemesi, dünya nimetlerinden helal yollarla yararlanması, nefsinin sıkıntıya sokmaması, ruhban hayatı yaşamak istememesi, yaratılış amacının ne olduğunu bilmesi gerektiği şeklinde açıklanabilir. Gerçek zühd hayatının örneği en güzel şekilde Hz. Peygamber’in hayatında görülmektedir. Doğru zühd anlayış ve yaşayışını hayatında uygulamak isteyen kişiler Hz. Peygamber’in zühd hayatını sahih hadislerden incelemesi

gerekmektedir (Ceylan, 2013: XLIV/530, Canan, 1991: VII/432, Özafşar, 2013: XLIV/535 ve Sancaklı, 2001:359-360).

Hız. Peygamber “*Dünyada zahidlik, helal olanı haram etmek veya malı ziyan etmekle olmaz. Gerçek zahitlik, Allah’ın elinde olana, kendi eline olandan daha çok güvenmen ve bir musibete düştüğün zaman getireceğİ sevabı sebebiyle, onun devamına rağbet göstermendir*” (Tirmizî, Zühd, 29; İbn Mâce, Zühd, 1) buyurmuştur. Hadis, kişinin helali haram saymak, malını mülkünü öylece bırakıp zarara girmesine neden olmanın zahidlikle alakası olmadığını belirtiyor. Gerçek zühd ise, kişinin Allah’ın rızkı vereceğİ va’adine güvenmesi, beklemediğİ yerden rızık verdiğİne inanması, Allah’a olan teslimiyeti, güveni sahip olduğİ mal, sanat, makam gibi şeylere olan güvenden daha fazladır. Çünkü Allah’ın sahip oldukları bakidir ancak kendisinin sahip olduklarının yok olması mümkündür olarak açıklanabilmektedir (Canan, 1991: VII/441). Tasavvuf kaynaklarında yer alan zühd ile ilgili tanımların çoğunun naslara aykırı olduğİ görölmektedir. Bu tür tanım ve anlayışlar, kişileri tembelliğİ süröklemede, dünyadan el etek çekmede etkili olmaktadır. Tasavvuf kaynaklarında tanımları yapılan zühd kavramını Kur’an, hadis ve Hız. Peygamber’in hayatıyla bağdaştırmak mümkün değildir. Zühd, hiçbir şekilde dünyadan el etek çekmek, dünya ile ilişkiyi kesmek, dünyayı ve nimetlerini makul ölçüde sevmemek, nefisini sıkıntıya sokmak ve ruhban hayatı yaşamak olmamalıdır. Doğru zühd anlayış ve yaşayışını müşahade etmek isteyen kendisine örnek almak isteyen kişinin, Hız. Peygamber’in zühd hayatını sahih hadislerden incelemesi ve tetkik etmesi gerekmektedir (Sancaklı, 2018:211-234).

3.5. Yoksullukla Mücadelede Geleneksel Bir Referans Olarak İşlam Dininin Çözüm Önerileri

İşlam kültüründe yoksullukla mücadelenin ve yoksullukla mücadeleye yönelik uygulamalarının en önemli referans kaynağının İşlam dini olduğİ kabul edilmektedir. İşlam dininin yoksullukla mücadele için oluşturduğİ teorik alt yapı bugüne kadar etkili olduğİ gibi günümüzde de etkili olmakla birlikte ayrıca yardımlaşmaya yönelik uygulamaların referansı olarak kimi zaman da vicdani bir duyarlılık ve sorumluluk bilinci oluşturmanın aracı olarak kullanılmaktadır (Macit, 2012:605). Dinin temel kaynakları olan Kur’an ve hadislerde, yoksullara, düşkünlere yardım edilmesi teşvik edilmektedir. İşlam’ın temelinde insanlara karşı duyarlı olmak ve kazancını yoksullarla paylaşmak vardır. İşlam bireyler arasında paylaşım zihniyetini oluşturmayı böylelikle yardımlaşmanın ve sosyal iletişimin

en yüksek seviyelere ulaşabileceği bir toplum oluşturmayı amaçlamaktadır (Özdemir, 2003:95).

İslam’a göre temel amaçları oluşturan sosyal düzen ve dengenin sağlanabilmesi için iman, ibadet, ahlaki değerleri dikkate alan toplumun değerlerine saygılı, dünya ve ahiret hayatını dikkate alan, ilim sahibi, bilinçli, anlayışlı, empati kurabilen, güçlü ve sağlıklı bireyler yetiştirmek yoluyla gerçekleştirilebilir.

Allah’ın kuluna sağladığı her türlü maddi ve manevi yardım, nimet olarak adlandırılmaktadır. Rızık ise, nimete göre daha özeldir. Rızık, dünya da mevcut olan nimetlerden kişinin payına düşen ve Allah’ın kişiye özel olarak sunduğu her türlü nimettir. Kişinin çalışıp kazandığı maddi kaynaktır. Nimet ya da rızık adı her ne olursa olsun, Allah’ın kulu için verdiği her şey bir iyiliktir. Allah, ayetlerde de iyilik konusunu açıklamıştır (Görmez vd.,2017:I/646-650). *“Nimet olarak size ulaşan ne varsa, Allah’tandır. Sonra size bir zarar dokunduğu zaman da yalnız O’na yalvarırsınız”* (Nahl 16/53) ve *“Sana gelen iyilik Allah’tandır. Başına gelen kötülük ise nefsendendir. Seni insanlara elçi gönderdik; şahit olarak da Allah yeter”* (Nisa 4/79).

Allah sadece iman eden insanlara ve yeryüzündeki canlılara değil kendisini inkâr eden insanlara da rızık vermiştir. Peygamberimiz bunu şöyle ifade etmiştir: *“Duyduğu incitici sözlerle karşı Allah’tan daha sabırlı davranabilen kimse yoktur. O’na ortak koşarlar, çocuğu olduğunu söylerler. Ama Allah onlara afiyet vermeye ve onları rızıklandırmaya devam eder”* (Müslim, Sıfâtü’l-Münafikîn, 49) diğer bir hadisinde de Allah’ın hazinesinin sonsuz olduğu ne kadar dağınık olsa da bitmeyeceği açıklanmıştır: *“Allah’ın eli doludur. Gece gündüz yaptığı cömertçe lütuflar, O’nun elindekileri tüketmez. Gökleri ve yeri yarattığı günden beri neler verdiğini görmüyor musunuz? (Bütün bu verdikleri) Allah’ın elindeki hiçbir şeyi eksiltmemiştir. O’nun arşı, suyun üzerindedir. Diğer elinde de terazi vardır (adildir). O, kimine az verir, kimine de çok verir.”* (Buhari, Tevhid, 19).

Kur’an-ı Kerim’de *“Eli sıkı olma; büsbütün eli açık da olma. Sonra kınanır, (kaybettiklerinin) hasretini çeker durursun. Rabbin rızkı dilediğine verir, dilediğine daraltır. Şüphesiz ki O, kullarından haberdardır, (onları) çok iyi görür”* (İsra 17/29-30) denmiştir. İslam’da cimrilikten ve israftan sakınmamız gerektiğini aşırılık olmasından dolayı haram olduğu ve ikisinin ortası olan cömertliği bulmamız gerektiği söylenmektedir. *“Mutlak hükümler elinde olan Allah, yüceler yücesidir ve O’nun her şeye gücü yeter* (Mülk 67/1) ayetinde de elimizdeki her şeyin asıl sahibinin Allah olduğu belirtilmiştir.

Allah, her kulunun durumunu görür, bilir kiminin rızkını bollastırır kimininkini de daraltır. Genellikle herkes fakirlikten kurtulup zengin olmak istemektedir ancak Allah'ın vermesinde mutlak anlamda hayır ve şer aranmaksızın hikmeti gereğince kimi kullarına çok kimi kullarına az vermektedir. *“Allah kiminize kiminizden daha bol rızık verdi. Bol rızık verilenler, rızıklarını ellerinin altındakilere verip de bu hususta kendilerini onlara eşit kılmazlar. Durum böyle iken Allah'ın nimetlerini inkâr mı ediyorlar?”* (Nahl 16/71). Hz. Peygamber de hadisinde *“Kime bir nimet verilir ve o da o nimeti dile getirirse, onun şükrünü yerine getirmiş olur. Eğer onu gizlerse, nimete nankörlük etmiş olur”* (Ebu Davud, Edeb, 11) buyurmuştur. Zenginlik yüzünden maddi veya manevi birçok şeyini kaybedenler olduğu gibi fakirlikten dolayı birçok manevi kazanç elde edenlerde olmaktadır. Ayrıca ayetlerde Allah'tan fakirlik isteyin denilmediği gibi bu anlama gelebilecek ifadeler de yoktur. Allah'tan mal, nimet, rızık, servet isteyin denilmiş bunun da gereklerinin yerine getirilmesi gerektiği belirtilmiştir (Gümüş vd., 2012: III/479). Hz. İbrahim rızık konusunda şöyle dua etmiş: *“Ey Rabbimiz! Ben zürriyetimden bir kısmını, senin kutsal evinin (Kâbe) yanında tarıma elverişli olmayan bir vadiye yerleştirdim. Bunu yaptım ki Rabbim, namazı kılsınlar! İnsanların gönüllerini onlara meylettir ve çeşitli ürünlerden onlara rızık ver ki şükretsinsinler!”* (İbrahim 14/37). Allah Resulü de şöyle dua edermiş. *“Allah'ım! Günahlarımı bağışla, rızkımı genişlet ve bana verdiğin rızıkları bereketli kıl!”* (Tirmizî, Deavât, 78).

“Allah'ın sizi, birbirinizden üstün kıldığı şeyleri (başkasında olup da sizde olmayanı) hasretle arzu etmeyin, erkeklerin de kazandıklarından nasipleri var, kadınların da kazandıklarından nasipleri var. Allah'tan lütfunu isteyin; şüphesiz Allah her şeyi bilmektedir” (Nisa 4/32). *“Ey iman edenler! Cuma günü namaza çağrıldığı (ezan okunduğu) zaman, hemen Allah'ı anmaya koşun ve alışverişi bırakın. Eğer bilmiş olsanız, elbette bu, sizin için daha hayırlıdır. Namaz kılınca artık yeryüzüne dağılın ve Allah'ın lütfundan isteyin. Allah'ı çok zikredin; umulur ki kurtuluşa erersiniz* (Cuma, 9-10). Ayetlerde Allah, her kuluna yeteneğine, çalışmasına göre nimetlerini ve nasiplerini vereceğini başkasında olana göz dikmeyip elindekilerinin kıymetini bilmesini ve isteyeceğini Allah'ın lütfundan istemesi gerektiğini söylemiştir (Karaman vd., 2012:82)

Allah, ayetler de nimetlerinden az veya çok vermesini ya da verdiklerini geri almasını da kulları için imtihan sebebi olduğunu belirterek bunları şöyle açıklamaktadır: *“Biliniz ki, mallarınız ve çocuklarınız birer imtihan sebebidir ve büyük mükâfat Allah'ın katındadır”* (Enfal 8/28), *“Biz, insanların hangisinin daha güzel amel edeceğini deneyelim diye*

yeryüzündeki her şeyi dünyanın kendine mahsus bir zinet yaptık” (Kehf 18/7), “Her canlı, ölümü tadar. Bir deneme olarak sizi hayırla da, şerle de imtihan ederiz. Ve siz, ancak bize döndürüleceksiniz” (Enbiya 21/35). Hz. Peygamber (sav) hadisinde “Her ümmet için bir fitne vardır, benim ümmetimin fitnesi de maldır” (Tirmizî, Zühd, 26) demiştir. Hadiste geçen fitne kelimesi de imtihan anlamında kullanılmaktadır. Allah, dünya nimetlerini sadece imtihan amaçlı ve değersiz görüp uzak durulmasını da istememiştir. Bilakis nimetlerini dine uygun şekilde kullanmaya teşvik etmiştir. Allah ayetlerde “Ey iman edenler! Allah’ın size helal kıldığı iyi ve temiz şeyleri (siz kendinize) haram kılmayın ve sınırı aşmayın. Allah sınırı aşanları sevmez. Allah’ın size helal ve temiz olarak verdiği rızıklardan yeyin ve kendisine iman etmiş olduğunuz Allah’tan korkun” (Maide 5/87-88), “Dedi ki: Allah’ın kulları için yarattığı süsü ve temiz rızıkları kim haram kıldı? De ki: Onlar, dünya hayatında, özellikle kıyamet gününde müminlerindir. İşte bilen bir topluluk için ayetleri böyle açıklıyoruz” (A’raf 7/32) ve “Artık, Allah’ın size verdiği rızıktan helal ve temiz olarak yeyin, eğer (gerçekten) yalnız Allah’a ibadet ediyorsanız, onun nimetine şükredin” (Nahl 16/114) kullarına yarattığı nimetlerden Allah’ın emir ve yasaklarını gözeterek kullanmalarını buyurmuştur.

İnsanlar sahip oldukları mallarını, servetlerini kaybetmek istememektedir. Aynı zamanda elindekilerini kaybetme kaygısı ve korkusu vardır. Bu sebeple insanlara cömert davranmayarak kendilerine bile cimri davranabilirler. Bu kişilerin sahip oldukları servetin bereketlenebilmesi için şükür, infak ve tasaddukun gerekliliğine inanmaları gerekmektedir. Allah, insanların kendisine kulluk görevlerini yerine getirdikleri zaman dünya nimetlerini ve imkânlarını onlara bahşedeceğini ayetlerinde vurgulamıştır. Bu ayetlerden olanlar “Kim Allah’tan korkarsa, Allah ona çıkış yolu ihsan eder. Ve ona beklemediği yerden rızık verir. Kim Allah’a güvenirse O, ona yeter. Şüphesiz Allah, emrini yerine getirendir. Allah her şey için bir ölçü koymuştur” (Talak 65/3) ve “Biz, hakikaten insanoğlunu şan ve şeref sahibi kıldık. Onları, (çeşitli nakil vasıtaları ile) karada ve denizde taşıdık; kendilerine güzel güzel rızıklar verdik; yine onları, yarattıklarımızın birçoğundan ciddi üstün kıldık” (İsra 17/70). Bazı ayetlerde de servetinin kıymetini, şükürünü yerine getirmeyen, taşkınlık, şımarıklık ve nankörlük yapanların sahip oldukları zenginliklerinin kendilerinden alınacağı belirtilmiştir. “Allah, (ibret için) bir ülkeyi örnek verdi: bu ülke güvenli, huzurlu idi; ona rızık her yerden bol bol gelirdi. Sonra onlar Allah’ın nimetlerine karşı nankörlük ettiler. Allah da onlara, yaptıklarından ötürü açlık ve korku sıkıntısını tattırdı” (Nahl 16/112) ve “Bir ülkeyi helak etmek istediğimizde, o ülkenin zenginlik sebebiyle şımarmış elebaşlarına (iyilikleri)

emrederiz; buna rağmen onlar orada kötülük işlerler. Böylece o ülke, helake müstehak olur, biz de orayı darmadağın ederiz (İsra 17/16). Kur'an-ı Kerim'e bakıldığında mal ve servet sahibi olunması kötülenmeyerek aksine yerinde kullanıldığında faydaları açıklanıyor. Mal ve servetin kötü olarak kabul edilen kısmı ise nimetlerin kıymetinin bilinmeyerek emanet olduğunun unutulması ve nankörlük edilerek şükrünü yerine getirmemektir (Sancaklı, 2018:132-133).

Kur'an-ı Kerim'de mal kavramı birçok farklı anlamda geçmektedir. Kur'an da çoğu yerde tayyibât anlamında kullanılmaktadır. Tayyibât; hoş, helal, temiz ve güzel olan şeyler demektir. *“Ve sizi bulutla gölgeledik, size kudret helvası ve buldıcın gönderdik ve verdiğimiz güzel nimetlerden yeyiniz (dedik). Hakikatta onlar bize değil sadece kendilerine kötülük ediyorlardı”* (Bakara 2/57 ayrıca Bakara 2/172-267 ve A'raf 7/32. ayette de geçmektedir). Kur'an'da mal kavramı biden çok ayette hayır diye ifade edilmektedir. Bu kavramında malın esasının hayır olduğunu, meşru yoldan kazanılıp tüketildiği ve şerre alet olmuşsa aslına yanlış ve aykırı olduğu anlamına gelmektedir. *“İnsan hayır istemekten usanmaz. Fakat kendisine bir kötülük dokunursa hemen ümitsizliğe düşer, üzülüverir”* (Fussilet 41/49 ve ayrıca Bakara 2/180-215-272; Adiyat 100/8; Ahzab 33/19 ve Hac 22/11 surelerinde de yer almaktadır). Maldan fadl (lütuf) olarak da bahsedilir *“Onlardan kimi de, eğer Allah lütuf ve kereminden bize verirse, mutlaka sadaka vereceğiz ve elbette biz Salihlerden olacağız diye Allah'a and içti. Fakat Allah lütfundan onlara (zenginlik) verince, onda cimrilik edip (Allah'ın emrinden) yüz çevirerek sözlerinden döndüler”* (Tevbe 9/75-76). Bir başka ayette de mal kavramı süs anlamında kullanılmaktadır *“ Servet ve oğullar, dünya hayatının süsüdür; ölümsüz olan iyi işler ise Rabbinin nezdinde hem sevapça ve daha hayırlı, hem de ümit bağlamaya daha layıktır”* (Kehf 18/46) (Beşer, 2016:14-15).

Mal ve servet ile ilgili öven ve yeren ayetler ve hadisler bulunmaktadır. Bunları bir araya getirilip genel anlamda değerlendirildiğinde şu sonuçlar ortaya çıkabilir: İnsan maldan kaynaklanabilecek fayda ve zararları bilip ona göre davranırsa maddi açıdan güzel sonuçlar elde edebilir. Ancak helal ve haram ayrımı gözetmeden nereden ve nasıl kazandığını, nereye harcadığını dikkate almadan bütün çabasını mal elde etmeye harcarsa bu durum kişi için maddi açıdan zarar verdiği gibi manevi açıdan da büyük sorunlara neden olabilmektedir (Küçükkalay, 1995:153).

Allah Resulü (sav), *“Sevininiz sizi sevindirecek şeyler ümit ediniz. Allah'a yemin ederim ki, sizden öncekilerin önüne serildiği gibi dünyanın sizin önünüze serilmesinden, onların dünya*

için yarıştıkları gibi sizin de yarışa girmenizden, dünyanın onları helak ettiği gibi sizi de helak etmesinden korkuyorum” (Buhari, Rikâk 7; Müslim, Zühd 6) diyerek aslında insanın fitratında fakirliğe karşı bir eğilimin olmamasından dolayı ümmetinin fakirliğe düşeceğinden korkmadığını ancak insanın fitratında dünya ve nimetlerine karşı bir eğilimin olması sebebiyle insanında daha fazlasını isteyebileceği düşüncesi dünya ve nimetlerine karşı endişeli yaklaşmasına sebebiyet vermektedir (Sancaklı, 2001:338).

Hız. Peygamber (sav), insanların fitratında var olan mal edinme isteğinin ve sevgisinin hırsla dönüşmemesi için kişilerin eğitilmesi gerektiğine dair önemli açıklamalarda bulunmuştur. Sevgisiz bir dünya var olamayacağı için canlı ve cansız varlıklara karşı sevgi de yasaklanmamıştır. İnsanın hayatında çok önemli bir yeri olan sevginin, öncelik olarak Allah ve Peygamber sevgisi olduktan sonra diğer varlıklara yönelmesi gerekmektedir (Sancaklı, 2001:339).

“Nerede ise fakirlik, küfre denk olacaktı” (Beyhaki Şuab; Taberani, el-Evsat) hadisinde Allah Resulü diyor ki: Fakirlik insanı dinden edebilir. Fakir bir kişi bir süre sonra onurunu, gururunu, kişiliğini kaybedip bazı şeylere karşı çıkarak, isyan edebilir. Çünkü açlık, aç kalma korkusu, açlıktan ölme korkusu insanın zihnine girince insan biyolojik olarak sadece kendi varlığını sürdürme refleksleri devreye girmektedir. Fakirlik insan düşüncesi üzerinde olumsuz etki yapmaktadır. Din dediğimiz anlayış iyilik, fedakârlık, merhamet, ikramda bulunma, davet etme vb. gibi güzel düşünceler üzerine kuruludur. Hız. Peygamber fakirlik tehlikeli insanı dinden eder diyerekten uyarmaktadır. Bu kişi Allah'ı inkâr etmiyor ama açlık korkusu kişinin dünyasına girince kişinin İslami erdemleri düşünecek gücü kalmamaktadır. Fakirlik bu yönüyle de sıkıntılı bir durum olduğu ve önlenmesi için gerekli önlemlerin alınmasının gerekliliği anlaşılmaktadır (Kahraman, 2019 Röportaj).

İslam anlayışında yoksulluğun önlenmesi müminler için her zaman önemli bir konu olmuştur. İslam'a göre yoksulluk sadece sosyal bir problem olarak değil kendisini Müslüman olarak kabul eden her bir bireyinde üzerine düşen bir sorumluluk olarak kabul edilmiştir. Hız. Peygamber de yoksulluğun küfre sebebiyet verebileceğini açıklamıştır. Toplumda yoksulluğun ortaya çıkması İslami kurallara uyulmadığını gösterebilmektedir. Bu durum zenginlerin sahip oldukları mal ve servetlerini toplumda bu imkânlardan yoksun kesimlere ait paylarını ödememekten de kaynaklanmaktadır. İslam dininin temel referans kaynakları olan Kur'an-ı Kerim ve Sünnet ile İslam iktisadi sistemler oluşturarak bu sorunlar çözülmek istenmektedir. İslam dini insanların hayatının her aşamasında düzenleyici kurallar

koymaktadır. Böylelikle İslam dini insan fitratını zorlamayarak ne zaman bir zorluk olsa kolay yolunu bulmaya çalışmıştır. İnsan fitratında mala, servete karşı her zaman bir ilgi olmuştur. İslam dini insanın bu yönünü kontrol altında tutmak için zekât, sadaka gibi ibadetler uygulamışlardır. İslam insanların bireysel yaşantısını şekillendirdiği gibi toplumsal yaşantısını da şekillendirmektedir. Böylelikle İslam dininin temel amacı bireysel ve toplumsal yaşamda zulüm ve haksızlıklardan uzak erdemli toplum (Medinetü'l-Fâzıla) inşa etmektir (Yıldırım, 2017:83-85).

3.6. Yoksulluğu Ortadan Kaldırmaya Yönelik Gelir Kaynakları ve Uygulamalar

Tarih boyunca her toplumda varlıklı kişilerin olmasının yanında fakir, yetim, muhtaç kimselerde bulunmaktadır. İslam dini, sosyal dengeyi ve adaleti sağlamak amacıyla fakir insanları dışlamayı yasaklayarak onları da hayata tutundurmak için maddi ve manevi yardımların yapılmasını emretmektedir (Sancaklı, 2018:129). Bu başlık altında fakirlerin ihtiyaçlarını karşılamada önemli bir yeri olan zekât ve sadakanın önemi, çalışmanın önemi ve faizin haram kılınmasından ve verdiği zararlardan dolayı yasaklığı konularına değinilecektir.

3.6.1. Zekâtın ve Sadakanın Önemi

Sözlükte artma, arıtma, övgü, bereket gibi anlamlara gelen zekât, dinî bir kavram olarak en sadeleştirilmiş anlamıyla zengin Müslümanların malından alınıp, Kur'an'da sayılan belirli hak sahiplerine ödenmesi gereken belli payı ifade etmektedir. *“Sadakalar (zekâtlar) Allah'tan bir farz olarak ancak, yoksullara, düşkünlere, (zekât toplayan) memurlara, gönülleri (İslam'a) ısındırılacak olanlara, (hürriyetlerini satın almaya çalışan) kölelere, borçlulara, Allah yolunda olana, yolda kalana mahsustur. Allah pek iyi bilendir, hikmet sahibidir”* (Tevbe 9/60) (Günay, 2016:9).

Zekât, hicretin ikinci yılında Medine'de farz kılınmıştır. Zekâtın farz olması ayet ve hadislerle sabit olup, bu konuda İslâm bilginleri görüş birliği etmiştir. Hz. Peygamber zekâtı, İslam'ın beş temel esaslarından biri olarak değerlendirerek şöyle buyurmuştur: *“İslam beş esas üzerine kurulmuştur: Allah'tan başka ilah olmadığına ve Muhammed'in Allah'ın Resulü olduğuna şahitlik etmek, namazı dosdoğru kılmak, zekât vermek, Kabe'yi hacetmek ve Ramazan orucunu tutmak”* (Müslim, İman, 21). Kur'an'da da zekât ile ilgili yapılması

gerekeni Allah şöyle belirtmiştir: *“Çardaklı ve çardaksız (üzüm) bahçeleri, ürünleri çeşit çeşit hurmaları, ekinleri, birbirine benzer ve benzemez biçimde zeytin ve narları yaratan O’dur. Herbiri meyve verdiği zaman meyvesinden yeyin. Devşirilip toplandığı gün de hakkını (zekât ve sadakasını) verin, fakat israf etmeyin; Çünkü Allah israf edenleri sevmez”* (En’am 6/141) (Görmez vd., 2017: II/455, Paçacı, 2015:17).

Zekât kelimesi Kur’an’da otuz iki yerde geçmektedir. Bunlardan on iki tanesi Mekki sureler, yirmi tanesi de Medeni surelerdir. İki yerde temiz manasında kullanılmaktadır. Diğer yerlerde ise zekât anlamında yer almaktadır. Mekki sureler: Müzzemmil 73/20, Lokman31/4, Mü’minûn40/4, Neml 27/3, Enbiya21/73, Meryem 19/31-35, A’raf 7/156, Rum 30/39, Fussilet 41/7 ayetleridir. Temiz manasında olan sureler, Kehf 18/81, Meryem19/13 ayetleridir. Medeni sureler ise Bakara, 2/43-83-110-177-277, Ahzab 33/33, Nisa 4/77-162, Beyyine 98/5, Nur, 24/37-56, Hac, 22/41-78, Mücadele 58/13, Maide 5/12-55, Tevbe, 9/5-11-18-71. ayetler olarak sınıflandırılabilir (Yıldız, 2017:120).

Kur’an-ı Kerim’de ve Hz. Peygamber’in sünnetinde zekât kavramı genellikle namaz ile birlikte yer almaktadır. Bu durumda zekât ile namaz arasında güçlü bir bağ olduğu anlamına gelmektedir. Zekât, mali ibadet maksadıyla kişinin yardıma muhtaç kimselere karşı görevini yerine getirmesini, namaz ise kişinin bedeni ile Allah’a karşı görevine yerine getirmesi olarak ayrılmaktadır. Ancak ikisinde de Allah’ın rızasını kazanmak ve sorumluluklarını yerine getirmek amaçlanmaktadır (Günay, 2016:9). Zekât ve namazın birlikte geçtiği ayetlerden bazıları şunlardır: *“Namaz kılın, zekâtı verin, önceden kendiniz için yaptığınız her iyiliği Allah’ın katında bulacaksınız. Şüphesiz Allah, yapmakta olduklarınızı noksansız görür”* (Bakara 2/110), *İyilik, yüzlerinizi doğu ve batı tarafına çevirmeniz değildir. Asıl iyilik, o kimsenin yaptığıdır ki, Allah’a, ahiret gününe, meleklerle, kitaplara, peygamberlere inanır. (Allah’ın rızasını gözeterek) yakınlarla, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışlara, dilenenlere ve kölelere sevdiği maldan harcar, namaz kılar, zekât verir. Antlaşma yaptığı zaman sözlerini yerine getirir. Sıkıntı, hastalık ve savaş zamanlarında sabreder. İşte doğru olanlar, bu vasıfları taşıyanlardır. Müttakiler ancak onlardır!* (Bakara 2/177), *“Onlar (o müminler) ki, eğer kendilerine yeryüzünde iktidar verirsek namazı kılar, zekâtı verirler, iyiliği emreder ve kötülükten nehyederler. İşlerin sonu Allah’a varır”* (Hac 22/41), *“(Resulüm!) Senin, gecenin üçte ikisine yakın kısmını, (bazen) yarısını, (bazen de) üçte birini yatmadan (ibadetle) geçirdiğini ve beraberinde bulunanlardan bir topluluğun da (böyle yaptığını) Rabbin elbette biliyor. Gece ve gündüzü (içinde olup bitenleri iyiden iyiye)*

ölçüp biçen Allah'tır. O sizin, bunu sayamayacağınızı bildiği için, sizi bağışladı. Artık, Kur'an'dan kolayınıza geleni okuyun. Allah bilmektedir ki, içinde hastalar bulunacak, bir kısmınız Allah'ın lütfundan (rızık) aramak üzere yeryüzünde yol tepecekler, diğer bir kısmınız da Allah yolunda çarpışacaklardır. O halde Kur'an'dan kolayınıza geleni okuyun. Namazı kılın, zekâtı verin, Allah'a gönül hoşluğuyla ödünç verin. Kendiniz için önden (dünyada iken) ne iyilik hazırlarsanız Allah katında da onu bulursunuz; hem de daha üstün ve mükâfatça daha büyük olmak üzere. Allah'tan marifet dileyin, şüphesiz Allah çok bağışlayıcı, çok esirgeyicidir” (Müzzemmil 73/20).

Zekât, İslam dininin beş temel sütunundan birini oluşturmasıyla beraber kişiyi manen arındırmakta, mal ve servetinin artmasına aracı olmakta ve sosyal yapıda meydana gelen farklılıkların olması gereken bir düzeye gelmesini sağlamaktadır. Bu bağlamda zekât, serveti zenginlerin elinde bir güç olmaktan çıkarıp, fakir ve muhtaçların ihtiyaçlarının karşılanmasını sağlayarak zengin ile fakir arasında bir olumlu bir bağ kurmaktadır. Zekâtın, İslam dininin önemli ibadetleri arasında yer alması yanında ahlaki, sosyal, ekonomik ve hukuki özellikleri de bulunmaktadır. Zekât vermek, ihtiyaç sahibi kişileri sıkıntılarından kurtarmaya ve ibadete de yönelmelerine zemin hazırlayan dini görevlerden birisidir. İslam dini, bireysel çıkarları korumak yerine toplumun çıkarlarını korumayı önceleyen bir din olup fakirliğe çözüm bulma amaçları arasında yer almaktadır. Zekât, geçici olan malı kalıcı yapmanın en güzel yollarından birisidir. Bireyin sahip olduğu malları ya harcanıp yok olur ya da mirasçılara kalmaktadır. Ancak bireyin Allah için harcadıkları sevap olarak kendisine dönerek ebedi olarak kalmaktadır Bu sebeple Allah şöyle buyurmuştur: *“Allah'a ve Resulü'ne iman edin. Sizi, üzerinde tasarrufa yetkili kıldığı şeylerden harcayın. Sizden iman edip de (Allah rızası için) harcayan kimselere büyük mükâfat vardır”* (Hadid 57/7). Zekât ibadetini lâıykıyla yerine getiren mümin hem nefsin ve ruhunu, hem de mal ve servetini manevî kirlilerden temizlemiş olmaktadır. Zekât, kişisel arınmanın yanında toplumsal arınmaya, sosyal ilişkilerin sağlıklı bir şekilde gelişmesine de aracı olmaktadır. Hz. Muhammed şöyle buyurmuştur: *“Allah, zekâtı ancak mallarınızın kalan kısmını temizlemek için farz kıldı...”* (Ebu Davud, Zekât, 32). Zekât insanı cimrilik, kalp katılığı, bencillik, dünyaya ve dünya malına aşırı düşkünlükten, maddecilikten, paranın esiri olmaktan kurtararak gönül zenginliği, fedakârlık, cömertlik, başkalarını düşünme, acıma, yardımseverlik duygularını kazandırmaktadır. Zekât, zorunlu bir ibadet olarak fakir, kimsesiz, yetim, yolda kalmış ve borçlu gibi yardıma ve korunmaya muhtaç bütün sınıfları dikkate alması, fakir ile zengin arasındaki farkı en az seviyeye düşürmeyi hedeflemesi, İslâm

dininin toplumsal bütünleşme, kaynaşma, dayanışma güvenli ve huzurlu bir toplum oluşmasını sağlamayı amaçlaması önemini ortaya koymaktadır (Fatiş, 2019:142,Günay, 2016:8-11 ve Paçacı, 2015:19-22).

Zenginlik, zekât verebilmenin şartı olduğu için daha çok fıkıhî bir terim olarak ele alınmaktadır. Âlimler zenginlik meselesine zekât verebilmek ve alabilmek açısından bakmışlardır. Zekâtın farz olmasının ölçüsü nisaptır (yeterli zenginliktir). Nisabın hesaplanmasında, kişinin üretken olmayan zaruri geçim malları mesela oturduğu evi, ev eşyası, giyim eşyası, özel arabası, mesleki aletleri hesaba katılmamaktadır. Nisab miktarı malın, kişinin elinde bir yıl süre ile durmuş olması gerekmektedir. Hanefiler'e göre, şer'an zengin sayılmanın ölçüsü de nisabdır. Temel ihtiyaçlardan fazla nisab miktarı mala sahip olanlar zengin kabul edilmiştir. Şafi, Malikî ve Hanbelîler'e göre ise zenginlik ölçüsü kifâye yani kişiye ve bakmakla yükümlü olduğu kimselere yetecek kadar mala sahip olmaktır. Dolayısıyla her iki guruba göre belirledikleri ölçülerin altında kalanlar fakir kabul edilmektedir.

Zenginliğin asgari sınırı kabul edilen nisab ikiye ayrılmaktadır:

1.Nisab-ı ğınâ: Temel ihtiyaçların dışında zekâta tabi malların herhangi birinden belirli miktardaki mala sahip olmaktır. Zekât vermesi farz olan bu durumdaki kişilere zekât verilmemektedir.

2.Nisab-ı istiğnâ: Nisab miktarına ulaşamayan zekâta tabi mallara sahip olmaktır. Zarurî ihtiyaçları karşılayan, ancak refah seviyesine ulaşamayan bir geçim standardı diye de tabir edilmiştir. Yeterlilik sınırı da denilen bu durumda olanlara zekât farz değildir. Ancak kendilerine zekât verilmemektedir.

Zenginliğin alt sınırı, kişinin bakmakla yükümlü olduğu kimselerin ihtiyacını karşılayabilecek maddî varlığa ve imkâna sahip olmasıdır şeklinde tanımlamak mümkündür. Zenginlik ve fakirlik temel ihtiyaçlara göre belirlenmektedir. Temel ihtiyaçlar da zamana, mekâna ve kişinin konumuna göre değişebilmektedir. Dolayısıyla zenginlik ve fakirlik ölçüleri de buna bağlı olarak değişiklik göstermektedir. İslam dini, meşru yollardan olmak şartıyla mal kazanmaya, biriktirmeye yani fitrata uygun olan bütün alanlarda insanları serbest bırakmıştır. Bu yüzden zenginliğe alt sınır çizilmekle birlikte bir üst sınır çizilmemiştir. İslam, zenginliğe bir sınır çizmemekle beraber zekât, sadaka ve infakla ilgili emir ve tavsiyeleriyle zenginlerin mallarında fakirlerin de hakkı olduğunu bildirerek mal ve

servetin sadece zenginler arasında dolaşmasını engellemek istemiştir (Şen, 2008:85-90, Zaim, 1992:47).

Zekât kavramı Kur'an ve hadislerde bazen sadaka kavramıyla eş anlamlı olarak kullanılmaktadır. İslam kültüründe sadaka kavramı daha çok mecburi olmayan gönüllü ödemeler için; zekât ise sadakanın zorunlu ödenmesi gereken malî kısmını ifade etmek için kullanılmaktadır (Günay, 2016:8-9).

Kur'an-ı Kerim'de sadaka kelimesi değişik anlamlarda olmak üzere beş yerde tekil (Bakara 2/196-263, Nisa 4/114, Tevbe 9/103, Mücadele 58/12) sekiz yerde çoğul (Bakara 2/264-271-276, Tevbe 9/58-60-79-104, Mücadele 58/13) şeklinde yer almaktadır. Ayrıca sadaka verenleri öven üç ayette (Yusuf 12/88, Ahzab 33/35, Hadid 57/18) bulunmaktadır (Duman, 2008:XXXV/383).

Sadakanın amacı da müminlerin üzerine farz olan zekât dışında fakirlere yapacakları yardımdır. Zekâtta da olduğu gibi sadakada da yardım yapılırken niyet önem kazanmaktadır. İbadet niyetiyle sadaka veren kimseler, Rabbine ve ihtiyaç sahiplerine karşı sadakatını, yardımseverliğini, sorumluluğunu, iyi niyetini yerine getirmektedir (Küçükkalay, 1995:166, Görmez vd., 2017: II/488).

Kur'an-ı Kerim'de Allah, *“Allah yolunda mallarını harcayanların örneği, yedi başak bitiren bir dane gibidir ki, her başakta yüz dane vardır. Allah dilediğine kat kat fazlasını verir. Allah'ın lütfü geniştir, her şeyi bilir”* (Bakara 2/261) belirttiği gibi kendi rızasını kazanmak için verilenlerin mükâfatını vereceğini söylemektedir. Allah Resulü de *“İnsan öldüğü zaman, şu üç şey dışında amelleri kesilir: Sadaka-i cariye (faydası kesintisiz devam eden sadaka), kendisinden yararlanan ilim ve kendisine dua eden salih evlat”* (Müslim, Vasiyye, 14; Ebu Davud, Vesayâ, 14) diyerek sadakanın önemini belirtmektedir. Verilen sadakanın azlığı ve çokluğundan önce helalinden kazanılıp kazanılmadığı ve veren kişinin samimiyeti önemli olmaktadır. Hz. Peygamber kendisine sorulan *“Hangi sadaka en faziletlidir?”* sorusuna *“Malı az olanın gücüne göre verdiği (sadaka)”* (Darimî, Salat, 135; Ebu Davud, Vitir, 12) diyerek önemli olanın az da olsa herkesin gücü nisbetinde vermesinin gerekliliğini vurgulamıştır. *“Bir hırsıza verdiği sadaka var ya, umulur ki (bu sadaka sayesinde) o, hırsızlığından vazgeçer. Zinakar kadına gelince, umulur ki o da zinasından vazgeçer. Zengine gelince, umulur ki o da ibret alır, Allah'ın kendisine verdiği maldan infakta bulunur”* (Buhari, Zekât, 14) hadisinde verilen sadakanın ahiretteki mükâfatı karşısında dünyadaki faydasına da değinilmiştir. Fakirlerin, ihtiyaçlarının karşılanması, maddi

sorunlarının giderilmesiyle beraber bazı kimselerinde yanlışlarının farkına varıp düzeltmesini sağlamaktadır. Sadaka vermenin temelinde Allah’a şükür yer almaktadır. Birey kendisine verilen nimeti ihtiyaç sahipleriyle paylaşarak şükrünü gerçekleştirmektedir. Kur’an’da “Allah’ın sana verdiğinden (O’nun yolunda harcayarak) ahiret yurdunu iste; ama dünyadan da nasibini unutma. Allah sana ihsan ettiği gibi, sen de (insanlara) iyilik et. Yeryüzünde bozgunculuğu arzulama. Şüphesiz ki Allah, bozguncuları sevmez” (Kasas 28/77) ayette belirttiği gibi nimet sahibi kimselerin başkalarıyla da sahip olduğu nimetleri paylaşımları emredilmektedir (Görmez vd.,2017: II/487-492).

Sadaka vermenin önemi, nasıl verilmesi gerektiği gibi özellikleri geçtiği ayetlerde belirtilmiştir. “Mallarını Allah yolunda harcıyıp da arkasından başa kakmayan, fakirlerin gönlünü kırmayan kimseler var ya, onların katında has mükâfatlar vardır. Onlar için korku yoktur, üzüntü de çekmeyeceklerdir. Güzel söz ve bağışlama, arkasından incitme gelen sadakadan daha iyidir. Allah zengindir, acelesi de yoktur” (Bakara 2/262-263), “Eğer sadakaları (zekât ve benzeri hayırları) açıktan verirsiniz ne ala! Eğer onu fakirlere gizlice verirsiniz, işte bu sizin için daha hayırlıdır. Allah da bu sebeple sizin günahlarınızı örter. Allah, yapmakta olduklarınızı bilir” (Bakara 2/271), “Onların fısıldaşmalarının çoğunda hayır yoktur. Ancak bir sadaka yahut bir iyilik yahut da insanların arasını düzeltmeyi isteyen (in fısıldaşması) müstesna. Kim Allah’ın rızasını elde etmek için bunu yaparsa, biz ona yakında büyük bir mükâfat vereceğiz” (Nisa 4/114), “Herhangi birinize ölüm gelip de: Rabbim! Beni yakın bir süreye kadar geciktirsen de sadaka verip iyilerden olsam! Demesinden önce, size verdiğimiz rızıktan harcayın” (Münafikun 63/10).

3.6.2. Çalışmanın Önemi

Türkçe’de kullanılan çalışma kavramı Arapça’da sa’y, cehd, kesb, amel gibi kavramlarla kullanılmaktadır. Kur’an-ı Kerim’de de çalışma kavramı bu şekilde kullanılmaktadır (Sancaklı, 2018:31).

Fakirliğin önlenmesi için güçlü tedbirlerden biri de çalışmaktır. İslam dini, bireylerin hayatlarını devam ettirebilmeleri için çalışmaları ve belli bir gelire sahip olmaları gerektiğini belirtmiştir. Gelir sahibi olmak, mal ve mülk elde etmek için emek değerli bulunmuş ve ibadet olarak kabul edilmiştir (Güner, 2002:104 ve Küçükkalay, 1995:44).

Allah yeryüzünde insanların geçimlerini sağlayacak fakirlikten kurtaracak birçok imkân vermiştir. İnsanların bu imkânlarla başvurmaları gerektiğini şöyle buyurmuştur: “*Doğrusu biz sizi yeryüzüne yerleştirdik ve orada size geçim vasıtaları verdik. Ne kadar da az şükrediyorsunuz!*” (A’raf 7/10). Allah rızkı takdir etmekle beraber rızka ulaşmak için çeşitli yollar ortaya koymuştur. Bu durumu ayette şöyle belirtmiştir “*Yeryüzünü size boyun eğdiren O’dur. Şu halde yerin omuzlarında (üzerinde) dolaşın ve Allah’ın rızkından yeyin. Dönüş ancak O’nadır*” (Mülk 67/15) (Fatiş, 2019:137-138).

İnsanın hem bu dünya hem de ahiret için çalışması, rızkını kazanıp kimseye muhtaç olmaması dini bir görevidir. Kişi gelir elde etmek için çalışıp, çabaladığı halde fakirlikten kurtulamıyorsa veya kendi iradesi dışında fakirlik gelmişse (yetim ve dul kalma, sakatlık gibi) isyan etmeden fakirliğe sabretmesi ve Allah’tan geldiğini idrak ederek rıza göstermesi gerekmektedir. Zenginlik her zaman çalışarak kazanılan nimet olmadığı gibi fakirlik de her zaman çalışarak üstesinden gelinip aşılacak bir durum değildir. Kişinin aşılamayan zorluklar karşısında şükreden, sabır ve tahammül gösteren, gayri meşru yollara girmeyerek Allah’ın rızasını gözetken fakir, bunların mükâfatını alacağını bilmektedir. Ayet ve hadislerde çeşitli zorluklara ve sıkıntılara karşı sabredenlerin mükâfatlandırılacağı bildirilmektedir. “*Andolsun ki sizi biraz korku ve açlık; mallardan, canlardan ve ürünlerden biraz azaltma (fakirlik) ile deneriz. (Ey Peygamber!) Sabredenleri müjdele*” (Bakara 2/155). Allah, vermiş olduğu bolluğa ve nimetlerine karşılıklı şükredilmesini istemektedir. Yoklukta veya bollukta olsun her zaman Allah’a karşı şükretmek gerektiği unutulmamalıdır (Sancaklı, 2018:173-174).

Kur’an-ı Kerim’de “*Bilsin ki insan için kendi çalışmasından başka bir şey yoktur. Ve çalışması da ileride görülecektir. Sonra ona karşılığı tastamam verilecektir*” (Necm 53/39-41) denilmiştir. Böylece fakirliğin ve zenginliğin önceden yazılmış kader kapsamında düşünülmesi İslam ile tutarlı olmamaktadır. Çünkü fakir kişinin iyi bir çalışma performansı ile zengin olabilmesi mümkün iken, zengin kişinin de tembellik gösterip mevcut sermayesini tüketerek fakir düşmesi mümkündür (Fatiş, 2019:133).

Hiz. Peygamber, hayatı boyunca hiç boş vakit geçirmemiş sürekli çalışarak ve faaliyetlerde bulunarak ömrünü geçirmiştir. Fakirliğin en büyük sebebi olarak çalışmamak ve tembellik olduğunu kabul etmektedir. Yaptığı savaşlarda çalışmayı ve tedbiri elden bırakmamıştır. Mescid-i Nebevi’nin inşa edilmesinde, Hendek Savaşı öncesinde hendeklerin kazımında işçi gibi çalışmıştır. Hiçbir şekilde tembelliği ve boş durmayı sevmeyen Hiz. Peygamber, ev

işlerinde de ailesine yardım da bulunmuştur. Hz. Peygamber'in hayatı, çalışma konusunda en güzel örnektir. Fakirlikten kurtulmak için çalışmayı öngören pek çok ayette bulunmaktadır (Sancaklı, 2001:341-342). *“Allah, gökleri ve yeri yerli yerince yaratmıştır. Böylece herkes kazancına göre karşılık görür. Onlara haksızlık edilmez”* (Casiye 45/22), *“İman eden ve soylarından gelenlerde, imanda kendilerine tabi olanlar (var ya)! İşte biz, onların nesillerini de kendilerine kattık. Onların amellerinden de bir şey eksiltmedik. Herkes kazandıklarına karşı bir rehindir”* (Tur 52/21).

Allah Resulü, çalışmanın kişinin kendi geçimini sağlaması için gerekliken ayrıca aile fertlerinin sorumluluklarını alarak onların geçimini sağlamasının gerekli olduğunu söylemiştir. Aile fertlerinin gereksinimlerini helal yoldan karşılayan kişileri bu davranışlarından dolayı övmüş ve sevap kazanacaklarını belirtmiştir (Sancaklı, 2018:169-170). *“Geçindirdiği kimseleri ihmal etmesi kişiye günah olarak yeter”* (Ebu Davud, Zekât, 45), *“Bir kimsenin harcadığı paraların en değerlisi ailesinin ihtiyaçlarına harcadığı paradır...”*(Müslim, Zekât, 38; Tirmizî, Birr, 42; İbn Mâce, Cihad, 4).

Hz. Peygamber, insanları çalışmaya, alın teriyle rızkını kazanmaya teşvik etmiş başkasının sırtından geçinmeyi ve dilencililiği kabul etmemiştir. Hadislerinde de çalışmaya ve kişinin kendi rızkını kazanmasının önemini belirtmiştir (Ateş, 1980:80). Resulullah (sav) şöyle buyurmuştur: *“...Yalnızca şu üç kişi dilenebilir: Çok fakirlik çeken, ağır bir borç altında bulunan ve kan bedelinin altında ezilen”* (Ebu Davud, Zekât, 26), *“Servetini artırmak için dilenen, istediği az ya da çok olsun, gerçekte kor ateş dilenir”* (Müslim, Zekât, 105),

“Kesinlikle hiç kimse kendi el emeğinden daha hayırlı bir yemek yememiştir” (Buhari, Büyü, 15). Bu hadiste onurlu ve güzel bir kazancın kişinin el emeği ve alın teri ile elde edilen olduğu belirtilmiştir. Hadisten el emeğiyle kazanılan kazancın helal diğerleri helal değildir anlaşılmamalıdır. Çünkü İslam'da ortalıklardan elde edilen kazançlarda helaldir (Sancaklı, 2018:44).

Sonuç olarak yorumlandığında İslam dini insanın çalışıp mal mülk ve gelir elde etmesini, kendisinin ve sorumlu olduğu kişilerin geçimini sağlamasını istemiştir. Birçok ayet ve hadis de çalışma teşvik edilerek insanların gelirlerinin olup ve fakir, yardıma muhtaç insanların ihtiyaçlarının karşılamasının gerekliliği vurgulanmıştır. Böylelikle çalışmanın fakirliği önlemek için en önemli önlemlerden olduğu kabul edilmektedir.

3.6.3. Faiz Yasağı

Türkçe'deki karşılığı faiz olan Arapça riba kelimesi sözlükte fazlalık, nema, çoğalma, artma, yükseğe çıkma, serpilip gelişme gibi anlamlara gelmektedir. Ayrıca riba, hem bir şeyin kendi içinde bulunan hem de iki şey arasında mukayeseden doğan fazlalığı ifade etmektedir. Kur'an'da riba kelimesi her iki anlamda da kullanılmaktadır. Birinci anlamla ilgili olarak yağmur yağın toprağın kabarması rebet kelimesiyle *"Ey insanlar! Eğer yeniden dirilmekten şüphede iseniz, şunu bilin ki, biz sizi topraktan, sonra nutfeden, sonra alakadan (aşılanmış yumurtadan), sonra uzuvları (önce) belirsiz, (sonra) belirlenmiş canlı et parçasından (uzuvları zamanla oluşan ceninden) yarattık ki size (kudretimizi) gösterelim. Ve dilediğimizi, belirlenmiş bir süreye kadar rahimlerde bekletiriz; sonra sizi bir bebek olarak dışarı çıkarırız. Sonra güçlü çağınıza ulaşmanız için (sizi büyütürüz). İçinizden kimi vefat eder; yine içinizden kimi de ömrün en verimsiz çağına kadar götürülür; ta ki bilen bir kimse olduktan sonra bir şey bilmez hale gelsin. Sen, yeryüzünü de kupkuru ve ölü bir halde görürsün; fakat biz, üzerine yağmur indirdiğimizde o, kıpırdanır, kabarır ve her çeşitten (veya çiftten) iç açıcı bitkiler verir"* (Hac 22/5) ikinci anlam olarak da iki topluluktan birinin diğerine göre mal bakımından veya sayıca yahut değerce daha üstün olması hali erbâ kelimesiyle *"Bir toplum diğer bir toplumdaki (sayıca ve malca) daha çok olduğu için yeminlerinizi, aranızda bir fesat aracı edinerek ipliğini sağlamca büktükten sonra, çözüp bozan (kadın) gibi olmayın. Allah, bununla sizi imtihan etmektedir. Hakkında ihtilafa düşmekte olduğunuz şey kıyamet gününde mutlaka size açıklayacaktır"* (Nahl 16/92) kullanılmaktadır. Fıkıh literatüründe ise riba, borç verilen bir parayı veya malı belli bir süre sonunda belirli bir fazlalıkla yahut borç ilişkisinden doğan ve süresinde ödenmeyen bir alacağa ek vade tanıyıp bu süreye karşılık onu fazlalıkla geri almanın veya bu şekilde alınan fazlalığın adıdır şeklinde tanımlanmaktadır (Özsoy,1995:110-126).

Riba, fazl ve nesie ribası olarak iki kısma ayrılmaktadır. Fazl ribası, aynı cins ve miktardaki malların birbiriyle peşin değiştirilmesinden alınan fazlalıktır. Nesie ribası ise bir malı kendi cinsinden bir mal ile bedeli bir süre sonra alınmak üzere değiştirmekten doğan fazlalıktır. (Ateş, 1980:84).

Hz. Muhammed (sav) yaşadığı dönemde Araplar arasında nesie ribası çok kullanılmaktaydı. Zengin olan kesim muhtaçlara bir parayı veya malı bir süre için belli bir faizle ödünç verirler, borçlu borcunu zamanında ödeyemezse süreyi uzatır, ancak faizi de artırırlardı. Böylece bir zengin olan kesimler halkı çıkarlarına göre kullanıp sömürmektedir. İslam dini

bu sömürü düzenini zaman içerisinde değiştirmiştir. “*Ey iman edenler! Kat kat arttırılmış olarak faizi yemeyin. Allah’tan sakının ki kurtuluşa eresiniz*” (Al-i İmran 3/130) ayeti Arap toplumunda yaygın olan ve vadesinde ödenmeyen borçlar için uygulanan tefecilik uygulamalarının kaldırılması gerektiğini açıklamıştır. Allah, fakirlere borç verip onlar üzerinden yüksek faizler alarak zengin olmayı yasakladığı gibi darda kalanın borcunun geciktirilmesine izin verilmesini veya tamamen tasadduk edilmesini buyurmuştur: “*Eğer (borçlu) darlık içinde ise, eli genişleyinceye kadar ona mühlet vermek (gerekir). Eğer (gerçekleri) anlarsanız bunu sadakaya (veya zekâta) saymak sizin için daha hayırlıdır*” (Bakara 2/280). Daha sonraki süreçlerde de gerekli şartlar oluştuğunda faiz sisteminin tümünden kaldırılması gerektiği şu ayette belirtilmiştir (Ateş, 1980:84-87 ve Karaman vd. 2012:65) “*Ey iman edenler! Allah’tan korkun. Eğer gerçekten inanıyorsanız mevcut faiz alacaklarınızı terkedin*” (Bakara 2/278).

Allah, Bakara suresinde diğer faiz ile ilgili olan ayetlerde faiz ile alışverişin aynı şey olmadığını alışverişin helal, faizin yasak olduğunu buyurmuştur: “*Faiz yiyenler (kabirlerinden), şeytan çarpmış kimselerin cinnet nöbetinden kalktığı gibi kalkarlar. Bu hal onların –alım satım tıpkı faiz gibidir- demeleri yüzündendir. Hâlbuki Allah, alım satımı helal, faizi haram kılmıştır. Bundan sonra kime Rabbinden bir öğüt gelir de faizden vazgeçerse, geçmişte olan kendisinindir ve artık onun işi Allah’a kalmıştır. Kim tekrar faize dönerse, işte onlar cehennemliktir, orada devamlı kalacaktır*” (Bakara 2/275), “*Allah faizi tüketir (faiz karışan malın bereketini giderir), sadakaları ise bereketlendirir. Allah küfürde ve günahta ısrar eden hiç kimseyi sevmez*” (Bakara 2/276), “*Şayet (faiz hakkında söylenenleri) yapmazsanız, Allah ve Resulü tarafından (faizcilere karşı) açılan savaştan haberinizi olsun. Eğer tevbe edip vazgeçerseniz, sermayeniz sizindir; ne haksızlık etmiş ne de haksızlığa uğramış olursunuz*” (Bakara 2/279).

Ekonomik ve sosyal hayatta faizin sebep olduğu zararlar ve faizin haram kılınması konusunda şu bilgiler belirtilmektedir. Faiz, toplumda servet sahibi kimselerin ellerindeki mal hacminin artmasına, servetlerine servet ekleyerek daha zengin olmalarına yol açmakta ve ekonomiden idareye kadar her şeyi kontrol altına alarak menfaatlerine göre yararlanmalarını sağlamaktadır. Faiz kaynakların tam ve verimli kullanılmasını önleyerek işsizliğe neden olmaktadır. Üretime katılmadan paralarının faiziyle geçinen bir kısım sermaye sahipleri sadece kendi menfaatlerini düşündükleri için fakir ve muhtaç kimselerin ihtiyaçlarına ve zarar görmesine tepkisiz kalabilmektedirler. Yoksulu daha da yoksullaştıran

faiz insanların var olma nedenlerine zarar vererek karşılıklı yardım, merhamet, şefkat, sevgi, dayanışma, vicdanlarını yok ederek sadece kendini iyiliğini düşünen, çıkarıcı, bencil insanların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Genel olarak faiz, yoksulluk seviyesinin artmasına, üretimin olumsuz etkilenmesine, zenginlerle fakirler arasındaki farkın gittikçe büyümesine ve bu da dengelerin bozulup yaşamın zorlaşmasına neden olmaktadır (Gümüş vd., 2017: I/436-442).

Faiz yasağı İslam'ın kesin hükümleri arasındadır ve her çeşit faiz haramdır. İslam ekonomisi, sermaye birikimine teşvik etmek için faizi değil, ortaklık usulünü savunmuştur. Ortaklık usulüne göre sermaye, faizsiz olacağı için maliyet ve enflasyon sorunu olmayacak mülkiyete ortaklık sosyal ve ekonomik farklılaşmayı en aza indirecek böylelikle ticaret, yatırım ve sermaye daha da aktif hale gelebilir (Karaman vd. 2012:46). Böylece sermaye piyasa da dolaşırsa ekonomi canlanır, arz talep dengesi sağlanarak toplumun gelir seviyesi artar ve refaha ulaşabilirler.

Faiz, alışveriş gibidir diyerek Allah'ın yasakladığı haram olan faizi kabul eden insanlar İslam'ın kurallarını ihlal etmektedirler. Haram kılınan bir şeyi helal kabul etmek kişinin inancına zarar verebildiği gibi başkalarının faizi helal kabul edip faizli işlemlere izin vermesi de meşruiyet kazanmayacaktır. Çünkü haram ve helali ancak Allah ve Resülü belirlemektedir (Küçükkalay, 1995:173).

İslam dininde emir ve yasakların bulunması hikmet ve amaçlar taşımaktadır. İslâmiyet, ticaret ve kazancı serbest bırakırken faizi yasaklayarak bireyin ve toplumun ortak yararını korumayı amaçlamaktadır. Ekonomik yaşantı da faiz, kaynakların tam kapasite ile kullanılmasını ve sermaye sahiplerinin yatırıma yönelmesine engel olduğu için toplum içinde işsizliği bu durum da dolayısıyla fakirliği arttırmakta yatırımlarda faizli kredilerin kullanımı üretimde maliyetlerin yükselmesine ve fiyat artışına neden olmaktadır. Yardımlaşma, dayanışma, sevgi ve şefkat gibi insanî değerlerin yerini daha çok para ve itibar kazanma hırsının olduğu toplumlarda yeni nesillerin de bu değerlerle yetişeceği ve bencilliğin oluşup insanların hayatında bir mücadeleye sürükleneceğini göstermektedir. Faiz, var olduğu zamandan itibaren daima güçlünün ve sermaye sahibinin yararına çalışan, zayıf, muhtaç kimselerin durumlarını da gittikçe kötüleştiren bir işleve sahip olmuştur. Bu sebeple İslâm dini sermayenin belli ellerde toplanmasına neden olan faizi yasaklayarak insanlar arasında dengeyi sağlamak için, ekonomik hayatta kâr ve riskin emek ve sermaye tarafından birlikte paylaşılmasını, alın terini, ticaret ve yatırımı teşvik ederek, dünya ve

ahireti birlikte ele alarak insanî ve ahlâkî değerlerin hâkim olduğu bir toplum düzeni kurmayı amaçlamaktadır (Ateş, 1980:93, Özsoy, 1995: XII/110-126).

SONUÇ

İktisadın temel konularından olan yoksulluk, çok boyutlu ve karmaşık yapısı sebebiyle herkes tarafından kabul edilen bir tanımı yapılamadığı gibi sadece ekonomik gelişmişliği yakalayamayan ülkelerde değil, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin pek çoğunda da ciddi bir sorun olarak yaşanmaktadır. Yoksulluğun kapsamı, ülkeler arasında refah seviyesindeki farklılıklara göre değişiklik gösterebildiği gibi ayrıca ülke içinde yoksul kabul edilen kişiler arasında da önemli farklılıklar yaşanmaktadır. Türkçe 'de, yardıma muhtaç olan insanlar için yoksulluk kavramı kullanılmaktadır İslam hukukunda ise Türkçe'deki yoksulluk kavramı yerine fakirlik ve miskinlik kavramları karşılık gelmektedir.

İnsan fitratında mala, mülke ve nefesine düşkünlük bulunmaktadır. Bu düşkünlüğün önüne geçilmediği, İslam'ın referans kaynakları olan Kur'an-ı Kerim ve sünnetin ortaya koyduğu ilkelere uyulmadığı zaman İslam dininin, iktisadi sistemler için emrettiklerine de uyulmayacaktır. Bu durumların sonuçlarından biri de bireysel ve toplumsal hayatta zengin yoksul dengesinin bozulmasına neden olacaktır. Toplumda yoksulluğun olması İslami kurallara uyulmadığına işaret ederek zengin kimselerin yoksul, ihtiyaç sahibi kimselerle paylaşımında bulunmadığını, onlara karşı sorumluluklarını yerine getirmediğini göstermektedir. Bu sebeple İslam dininin temel referans kaynakları olan Kur'an-ı Kerim ve sünnet temel alınarak Allah'ın emir ve yasaklarına uygun İslami iktisadi sistemler oluşturarak sorunları çözmeye çalışmak gerekmektedir. İslam dini yoksullara, muhtaçlara, kimsesizlere sahip çıkılması gerektiğine dair Kur'an-ı Kerim ve hadislerin birçok yerinde açıklamalarda bulunmuştur.

İktisat literatüründe yoksulluğun ülkelerin ve bireylerin sahip olduğu ekonomik, sosyal ve demografik nedenlerden, işgücü piyasalarından kaynaklanan nedenlerden, coğrafi ve siyasi nedenlerden dolayı farklılaştığı kabul edilmektedir. Bu nedenlerin altında ekonomik krizler, enflasyon, vergideki adaletsizlikler, nüfus baskısı, göçler, hane halkının özellikleri, eğitim düzeyi, ayrımcılık, yerleşim yerinin özellikleri ve işsizlik gibi birçok faktör bulunmaktadır. Yoksullukla mücadelede etkili olabilmek için yoksulluğun neden kaynaklandığının tespit edilip, program ve politikaların uygulanması gerektiği kabul edilmektedir. Yoksullukla mücadele de ekonomik büyümeyi dikkate alan dolaylı yaklaşım ile eğitim, sağlık, beslenme, barınma gibi yoksulların yaşam standartlarını ilgilendiren konulara yönelik politikaları

uygulamayı amaçlayan dolaysız yaklaşım kendi içerisinde önemli katkılar sağlamaktadır. Bu açıdan her iki yaklaşım birbirinin alternatifi olarak değil tamamlayıcısı olarak kabul edilmelidir. Konusu mali finansman olan dolaysız yaklaşım daha fazla tüketimi amaçlarken büyümeyi ön plana çıkaran dolaylı yaklaşım daha fazla gelire sahip olmayı amaçlamaktadır. Dolayısıyla yoksullukla mücadelede başarılı ve kalıcı sonuçlar sağlanabilmesi için bu iki yaklaşım bir arada yürütülmesi gerektiği savunulmaktadır. Uluslararası düzeyde yoksulluğun azaltılması için Uluslararası Para Fonu, Dünya Bankası ve Birleşmiş Milletler tarafından yoksullukla ilgili programlar ve projeler ortaya konmaktadır. Ülkelerin Uluslararası Para Fonu, Dünya Bankası ve Birleşmiş Milletler gibi uluslararası ekonomik kuruluşlardan aldıkları destekler ülkeleri dış borca bağımlı hale getirerek yoksulluğun önlenmesinde beklenen etkiyi yaratamamaktadır. Yoksulların, sosyal yardım kurumları, vakıflar, dernekler, belediyeler gibi yardım yapılan yerlere bağımlılık göstermesi yoksul kimseleri bulundukları zor hayat şartlarından kurtulmak için çabalamamalarına ve tembelleşmelerine neden olabilmektedir. Bunun için hâkim iktisadi sistem içinde yapılan yardımların yoksulluğu önlemek için tek başına yeterli olamayacağını söylemek mümkündür.

Yoksulluk, insanların hayatında var olan bir sorun olarak yer almaktadır. Ancak yoksulluğun bireyin hayatında kabullenilmiş bir sorun olarak kabul edilmemesi gerekmektedir. İktisatta bireyler kendi menfaatini, kazancını düşündüğü için kazançları da bu yönde olmaktadır. Ancak İslam dininde birey, sadece kendi menfaatini düşünmek yerine toplumu da düşündüğü için kazançları ve çalışma anlayışları değişmektedir. Hayatta herkesin sahip olduğu imkânlar farklılık göstermektedir. Bazıları zengin kesimdeyken bazıları da yoksul kesimde bulunmaktadır. Yoksul kesimde yer alanların yoksulluğu nasıl algıladığı da önemli olmaktadır. Belirli bir geliri, mal varlığı olsa da bazı kimseler sahip oldukları imkânları beğenmeyip ulaşamayacağı halde daha fazla isteklerde bulunarak kendisini yoksul kesim içinde sınıflandırmaktadır. Dolayısıyla bireyin, toplumun geneline bakıldığında yoksul olmadığı halde kendisini yoksul olarak kabul etmesine neden olmaktadır. Bu durumda iktisadi yoksulluk çeşitlerinden olan öznel yoksulluğu ortaya çıkarmaktadır. Öznel yoksulluk kişinin yoksulluk algısına, isteklerine göre belirlendiği için kişi ne kadar çok istekte bulunursa o kadar yoksulluk derecesi artmaktadır. İslam dini, öznel yoksulluk sınıfına girenlerin nefesine hâkim olmaları ve isteklerini gerçekten ihtiyaç sınırlarında mı yoksa daha çok istekte bulundukları için mi yoksul olduklarına bakılması gerektiğini belirtmiştir. Çünkü kişinin sahip olduklarına kanaat eden ve kazandığı rızka şükreden birisinin yoksulluk

derecesi de değişmektedir. İslam dini yoksulluğu kabul ettiği gibi bu kimselere gerekli yardımlarda bulunulması gerektiğini ve toplum içerisinde birlik ve beraberlik halinde yaşanması gerektiğini söylemektedir. İnsanların kendilerini yoksul olarak sınıflandırmadan önce yoksulluğa neden olacak tüketimden, harcamalardan ve israflardan kaçınmaları, İslam dininin emir ve yasaklarına göre yaşamlarını düzenlemeleri ve Kur'an-ı Kerim ve sünneti kendilerine kılavuz alarak yaşamlarını devam ettirmeleri gerektiğinin bilincinde olmaları gerekmektedir. Birey, yoksul ve ihtiyaç sahibi olduğunda bu durumdan kurtulmak için çalıştığı, çabaladığı halde bu durumdan kurtulamadığı, istediği refah seviyesine ulaşamadığı zaman Allah'a yönelmesi gerekmektedir. Bu durum kişinin İslami insan özellikleri olan tevekkül, zühd ve kanaat gibi özelliklerini ortaya çıkarmaktadır.

İnsanın fitri ve nefsanî duygularını Allah'ın emir ve yasaklarına göre eğittikten sonra ekonomide faaliyette bulunması gerekmektedir. İnsanın fitratında var olan nefesine düşkünlük, cimrilik, mal sevgisi, daha çok kazanma isteği, kişinin kendi kişisel çıkarını ve menfaatini düşünmesi gibi özelliklerini yaşamında öne çıkarması Homo Economicus (iktisadi insan) gibi davranmasına neden olacaktır. Homo Islamicus ise (İslami insan) yoksulluğun ortadan kaldırılması gereken toplumsal bir sorun ve kişilerin inançlarında hasara yol açabilecek bir tehlike olarak görmektedir. İslam, herhangi bir kuraldan yoksun ve insanı sadece iktisadi varlık olarak gören bir kalkınma modelini kabul etmemektedir. İslami anlayış, başkalarının durumlarını dikkate almadan, yalnızca kendini düşünerek, bencilce davranarak hiçbir ilke ve değeri kabul etmeden ne pahasına olursa olsun maddi imkânlar elde etmeye karşıdır. İslam'ın kabul ettiği ekonomik gelişme ve kalkınma; ticari ilişkilerde yalan bulunmayan, kul hakkını kutsal kabul eden, sözüne ve sözleşmelerine bağlı, kişileri zarara uğratan şeylerin üretim ve ticaretinden, israftan, faizden, tekelcilikten uzak, toplum menfaatine öncelik veren anlayış olmaktadır.

İslam dininin beş temel esasından olan zekât, toplum içinde ekonomik dengenin sağlanmasına aracı olmaktadır. Zengin kesimden alınan kaynakların yoksul, ihtiyaç sahibi kesime aktarılmasıyla bu kimselerin güvenli, huzurlu ve refah bir düzene ulaşmasını sağlayarak zengin ve yoksul arasındaki açığı kısa bir sürede olsa kapatarak yoksulluğun önlenmesinde önemli bir yere sahip olmaktadır. Zekât yoluyla sahip oldukları gelirleri kullanan yoksul kesim, harcama yaparak mal ve hizmet talebinde bulunacaktır. Bu talep sayesinde de ekonomi canlanarak ülke genelinde milli artış gerçekleşecektir. Sadaka, zekât gibi farz olmayarak gönüllü bir yardımı kapsayıp, zekât vermekle aynı amacı taşıyarak

yoksulların ihtiyaçlarını karşılamak için verilmektedir. Zekât ve sadaka vermek yoksul kesimlerin ihtiyaçlarını karşılayarak yoksulluklarını tam olarak ortadan kaldırmasa da azalmasını sağlamaktadır. Kur'an-ı Kerim ve hadislerde zekât ve sadaka vermeye yönlendiren ve vermenin önemini vurgulayan birçok kısım yer almaktadır. Böylelikle İslam dini, zekât sadaka ve diğer yardım vasıtalarıyla birlikte yoksullara destek sağlamaktadır.

alışmak, kişinin yoksulluktan kurtulmasında önemli bir yere sahip olmaktadır. İslam dini, insanın boş durmamasını, tembellikten sakınmasını ve çalışması gerektiğini belirtmektedir. Birçok ayet ve hadiste kişinin tembellikten kurtulup çalışıp çabalayıp rızkını aradığı sürece karşılığını alacağı açıklanmıştır. Bu yüzden ihtiyaç sahibi kişilerin dilenmesi de dinen yasaklanmaktadır. Çünkü bu kişilerin dilenmek yerine çalışıp kazanmasının dinen daha faziletli olduğu belirtilmiştir. İslam dini, insanların çalışarak ihtiyaçlarını kazanmasını emrettiği halde hastalık, afetler gibi nedenlerden dolayı işsiz kalarak yoksul kalmış kişilere de toplumun yardım etmesini emretmektedir. Yoksulluğa kişinin kaderi olarak bakmaması gerektiğini, bir kişinin yoksul olabileceği gibi bu yoksulluktan kurtulma imk nının olduğunu ve çalışmanın yoksulluğu önlemek için önemli bir yere sahip olduğunu belirtmektedir.

İslam dini, faizi haram kabul ederek her çeşit faizi yasaklamıştır. Faiz, gelirin belli bir kesimde toplanmasına neden olduğu için kaynakların ekonomide tam ve etkin kullanılmamasına neden olmaktadır. Birçok servet sahibi kimseler, üretime katılmadan paralarının faiziyle geçinmektedir. Bu durumda ekonomik durgunluğa yol açarak yoksulu daha yoksul, zengini daha zengin duruma getirerek zengin yoksul arasındaki açığın artmasına neden olmaktadır. Bu nedenlerden dolayı faizin yoksulluğu önlemekten ziyade arttırdığı kabul edilerek dinen kullanılmaması gerektiği açıklanmıştır.

İslam dini ortaya koyduğu ilke ve uygulamalarla yoksulluğun giderilmesinde etkin olabilecek bir sistemin oluşmasına uygun araçlara sahip olarak değerlendirilebilir. Araçların etkin kullanımı ancak ekonomik ve toplumsal hayatın birbiri içinde şekillendiğine olan inançla mümkün olabilir. Bu anlamda sadece iktisadi insanı temel alan bir yaklaşım yerine toplumsal değerleri de içine alan bütüncül bir yaklaşıma ihtiyaç olacağını söylemek mümkündür.

KAYNAKLAR

- Ağırman, C. (2003). İnfakın Rolü. Yoksulluk Sempozyumu: 31 Mayıs - 1 Haziran 2003. İstanbul: Bildiriler (s.324-339), Cilt:2. İstanbul: Deniz Feneri Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği.
- Ateş, S. (1980). Hz. Muhammed (sav)'in getirdiği ekonomik düzen. *İslami İlimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı:4, 80-93.
- Akçakaya, M. (2009). *Türkiye’de bölgesel yoksulluk*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Aktan, C.C. ve Vural, İ.Y. (2002). Yoksulluk: Terminoloji, temel kavramlar ve ölçüm yöntemleri. *Yoksullukla Mücadele Stratejileri*, Ankara: Hak-İş Konfederasyonu, 1-32.
- Aktaş Kaya, G. (2007). *Küreselleşme sürecinde Türkiye’de gelir dağılımı, yoksulluk ve sosyal politikaların evrimi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Akyıldız, H. (2008). Tartışılan Boyutlarıyla Homo Economicus. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. Cilt:13, Sayı:2, 38-39.
- Arpacıoğlu, Ö. ve Yıldırım, M. (2011). Dünyada ve Türkiye’de yoksulluğun analizi. *Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi*, Cilt:4, Sayı:2, 60-76.
- Arpacıoğlu, Ö. (2012). *Dünyada ve Türkiye’de yoksulluk ve yoksullukla mücadele*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep.
- Aydın, M. (2003). Kur’an eksenli mücadele/yoksulluk teolojisinin yansımaları. Yoksulluk Sempozyumu: 31 Mayıs - 1 Haziran 2003. İstanbul: Bildiriler (s.239-244),Cilt:2. İstanbul: Deniz Feneri Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği.
- Beken, H, G. (2006). *Yoksulluk olgusuna kavramsal bakış*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Beşer, F. (2016).*İslam’da zenginlik ve fakirlik*. İstanbul: Nun.

- Bildirici, Z. (2011). *Avrupa Birliği'nde yoksullukla mücadele ve Türkiye'nin uyum sürecindeki yeni uygulamalar*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Bilgin, A. (2017). Kanaatin veren eli ile kapitalin Homo Economicus'u arasında yaşanan duygusal salınımlar. *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:5, Sayı:2, 529-535.
- Bilir, H. (2018). Neoklasik iktisadın tanımlanmasına yönelik bir deneme. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, Cilt:7, Sayı:2, 667.
- Bilmen, Ö. N. (1993). *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsiri*. Cilt: II, İstanbul: Akpınar.
- Bocutoğlu, E. (2012). *İktisadi düşünceler tarihi*. Ankara: Murathan.
- Bozan, M. (2017), Yoksulluk algısına farklı bir bakış. *Bartın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 8, Sayı 15, Ocak 2017, 389 - 410
- Canan, İ. (1991). *Kütüb-i Sitte Muhtasarı ve Tercüme Şerhi*. Cilt: VII ve XIV, Ankara: Akçağ.
- Ceylan, S. (2013). Zühd, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Cilt: XLIV, s.530, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Cevziyye, İ. K. (2017). *Sabredenler ve şükredenler*. İstanbul: İnsan.
- Chen, S. Datt, G. ve Ravallion, M. (1993). Is poverty increasing in the developing world? *Review of Income and Wealth*, 40(4), 5.
- Çağrııcı, M. (2001). Kanaat, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Cilt: XXIV, s.289-290, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Çalışkan, Ş. (2007). Eğitim- işsizlik ve yoksulluk ilişkisi. *Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, Cilt:7, Sayı:13, 285-306.
- Çelik, K., Vural, İ. Y., ve Tuncer, G. (2017). Dünya'da ve Türkiye'de Yoksulluğun Genel Görünümü: 2002 Sonrası Döneme İlişkin Bir İnceleme. *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 5, 41-79.
- Çeştepe, H. ve Genç, Ö. (2011). Bretton Woods kuruluşlarının yoksullukla mücadele yaklaşımları ve stratejileri. *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 7, Sayı 14, 51-70.

- Dağdemir, Ö. (2002). Türkiye ekonomisinde yoksulluk sorunu ve yoksulluğun analizi: 1987-1994. *Yoksullukla Mücadele Stratejileri*, Ankara: Hak-İş Konfederasyonu, 1-18.
- Demircan E. ve Ener, M. (2003). IMF'nin gelişmekte olan ülkeler ve Türkiye'de uygulanan istikrar programları üzerine etkileri. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 1-2; 83-103.
- Doğan, M. (1994). *Büyük Türkçe Sözlük*. İstanbul: Ülke.
- DPT (Devlet Planlama Teşkilatı) (2001), *Gelir Dağılımının İyileştirilmesi ve Yoksullukla Mücadele Özel İhtisas Komisyon Raporu*, 8. Beş Yıllık Kalkınma Planı, DPT Yayınları, Yayın No: DPT: 2599-ÖİK: 610, Ankara.
- DPT (Devlet Planlama Teşkilatı) (2007), *Gelir Dağılımının İyileştirilmesi ve Yoksullukla Mücadele Özel İhtisas Komisyon Raporu*, 9. Beş Yıllık Kalkınma Planı, DPT Yayınları, Yayın No: DPT: 2742-ÖİK: 691, Ankara.
- Duman, A. (2008). Sadaka, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Cilt: XXXV, s. 383, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Durkaya, M. (2015). Türkiye'de vergi ve yoksulluk arasındaki ilişkilere kuramsal yaklaşım. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:7, Sayı:12, 6-20.
- Efe, A. (2017). İslam Ekonomisi perspektifiyle bir büyüme modeli çerçevesinde üretim ve sosyal refah fonksiyonu. *İstanbul İktisat Dergisi*, Cilt:67, Sayı:2, 45-50.
- Elmalılı, M. H. Y. (1971). *Hak Dini Kur'an Dili*. Cilt: II, İstanbul: Eser Neşriyat.
- Ensari, S. (2010). TÜİK'in yoksulluk analizleri üzerine. *Maliye Finans Yazıları*, Cilt: 1, Sayı:87, 9.
- Erdoğan, G. (2002). Türkiye'de ve dünyada yoksulluk ölçümleri üzerine değerlendirmeler. *Coşkun Can Aktan, Yoksullukla Mücadele Stratejileri*, Ankara: Hak-İş Konfederasyonu, 8.
- Eren, İ. (2013). İslam'ın ekonomik yapısında insan modeli: homo economicus ile karşılaştırmalı bir değerlendirme. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 18, Sayı:1, 378.
- Eren, İ. (2013), *Din-Ekonomi ilişkisi: İslam'ın sosyo-ekonomik yapısı içerisinde infak kurumunun oluşum sürecinin incelenmesi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.

- Eroğlu, E. (2010). *Türkiye’de yoksulluk ve yoksulluğu önlemeye yönelik uygulanan kamusal politikaların değerlendirilmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Erol, N. (2006). *Gelişmekte olan ülkelerde yoksulluk ve yoksullukla mücadele politikaları*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Eskicioğlu, O. (1995). Fakir, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Cilt: XII, s.129. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Esen, E. ve Kostakoğlu, S. F. (2016). Post Keynesyen tüketici teorisi. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt:8, Sayı:2, 103.
- Esen, E. (2007). *Post Keynesyen istihdam analizi ve Türkiye uygulaması*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Fatış, E. (2019). Fakirlik problemi üzerine sosyal ve itikadi yaklaşımlar. *Uluslararası Hakemli Bilimsel Elektronik Dergi*, Cilt: 12 Sayı: 24, 130-142.
- Fielding, T. (1997). Migration and poverty. *Ids Bulletin*, Vol:28, No:2, 48-51.
- Flik, R. J. ve Van Praag, B. M. S. (1991). Subjektive poverty line definitions, *De Economist*, 139 (3), 312-313.
- Gedikoğlu, G. (2015). *Türkiye’de yoksulluk ve yoksullukla mücadele: Biga örneği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Genç, Ö. (2010). *Uluslararası ekonomik kuruluşların yoksullukla mücadele stratejileri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Zonguldak.
- Görmez, M., Özafşar, M. E., Ünal, İ. H., Ünal, Y. ve Erul, B. (2017). *Hadislerle İslam*. Cilt:I.,II., III ve V. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı.
- Gül, A. R. (2010). İslam iktisat düşüncesinin Kur’an’daki temelleri. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 51:2, 28.
- Gümüş, S., Karaman, H., Çağrı, M. ve Dönmez, İ. K. (2017). *Kur’an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*. Cilt:I., III., IV. ve V. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı.

- Günay, M. (2016). İbadet ve müessese olarak zekât. *TDV İstanbul Müftülüğü Dergisi*, Sayı: 29, 8-11.
- Gündoğan, N. (2008). Türkiye’de yoksulluk ve yoksullukla mücadele. *Ankara Sanayi Odası*, 42-56.
- Gündoğan, N. (2003). Yoksullukla Mücadelede İstihdam Politikalarının Rolü ve Önemi. Yoksulluk Sempozyumu: 31 Mayıs - 1 Haziran 2003. İstanbul: Bildiriler (s.161-170), Cilt:1. İstanbul: Deniz Feneri Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği.
- Gürer, A. (2010). *Dünyada ve Türkiye’de küreselleşme ve yoksulluk süreci*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Gürer, O. (2002). Erdem ve esaret arasında yoksulluk-İslam geleneğinde yoksulluk söyleminin izdüşümleri-. *Dergisi*, Cilt 2, Sayı 2, 104.
- Gürkan, B. E. (2009). *Üretim sürecinde dönüşüm ve yoksulluk*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Hicazi, M. M. (1993). *Furkan Tefsiri*. Cilt: IV, İstanbul: İlim.
- İbn Kesir, (1984). *Hadislerle Kur’an-ı Kerim Tefsiri*. Cilt: II, İstanbul: Çağrı.
- İbrişim, N. (2008). *Yoksulluk, yoksulluğun ölçülmesi ve Türkiye üzerine analizi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- İmam Gazali, (1975). *İhya-u Ulumi’-d- din*. Cilt:4. İstanbul: Bedir Yayınevi.
- İmam Nevevi (1998). *Riyazü’s Salihin Tercümesi*. Cilt:1. İstanbul: Merve Yayınları.
- İncedal, S. (2013). *Türkiye’de yoksulluğun boyutları: mücadele politikaları ve mücadele araçları*. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Uzmanlık Tezi. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Sosyal Yardımlar Genel Müdürlüğü.
- Kabaş, T. (2009). *Gelişmekte olan ülkelerde yoksulluğun nedenleri ve yoksullukla mücadele yolları*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Kahraman, H. (2019). Röportaj. Aksaray İslami İlimler Fakültesi.

Kalaycıoğlu, S. ve Çelik, K. (2010). Yoksulluğun Eğitim Çıktıları Üzerine Etkisi ve/veya Düşük Eğitim Düzeylerinin Yoksulluk Üzerine Etkileri: Eğitimden Yola Çıkararak Daha Bütüncül Bir Yoksulluk Yaklaşımı Önerisi. Uluslararası Yoksullukla Mücadele Stratejileri Sempozyumu: Deneyimler ve Yeni Fikirler. Cilt: 1,13-15 Ekim 2010-İstanbul: Bildiriler (s.185-193). İstanbul: SYDM.

Kan, P. (2011). *Fakirlikle mücadelede kamu politikaları ve sosyal yardımlaşma ve dayanışma vakıfları üzerine bir inceleme*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.

Karagöz, İ., Canbulat M., Karaman, F. ve Paçacı, İ. (2015). *Dini Kavramlar Sözlüğü*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı.

Karaman, H., Özek, A., Dönmez, İ. K., Çağrııcı, M., Gümüş, S., ve Turgut, A. (2012). *Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Karatay Göğül, P. (2012). *Düşük gelirli bireylerin gelir dağılımı ve yoksulluk sorununa yönelik kamu politikası algısı: Diyarbakır örneği*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Karluk, S. R. ve Ünal, U. (2017). Türkiye ekonomisinde yoksulluk, yolsuzluk ve gelir dağılımı ilişkisi. Online at <https://mpra.ub.uni-muenchen.de/70118/> MPRA Paper No. 70118.

Kazgan, G. (2011). *İktisadi düşünce veya politik iktisadın evrimi*. İstanbul: Remzi.

Küçükkalay, H. (1995). Kur'an-ı Kerim ve fakirlik problemi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı:2, 44-173.

Macit, M. (2012). Yoksulluk ve Din. *Din Sosyolojisi El Kitabı*.

Madi, İ. (2014). *Ortadoğu Dinleri açısından Homo Economicus'un analizi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Metin, B. (2011). *Türkiye'de 2000 sonrası dönemde uygulanan ekonomik ve sosyal politikalar temelinde yoksulluk sorunu "Ankara'da uygulamalı bir araştırma"*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Mevdudi, (1986). *Tefhîmu'l-Kur'an*. Cilt: I ve III, İstanbul: İnsan.

Nakiboğlu, C. (2004). *Neoliberal küreselleşme sürecinde yoksulluk ve yoksullukla mücadele*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Osberg, L., Xu, K. (2007). How should we measured global poverty in a changing World? Methodological issues and chinese case study. Dalhousie University Working Paper No. 2007-02, 8-14.

Önder, H. ve Şenses, F. (2006). Türkiye’de yoksulluk ve yoksulluk düşüncesi. *İktisat, Siyaset, Devlet Üzerine Yazılar*, 2.

Özaşar, M. E. (2013). Zühd ve Rekâik, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Cilt: XLIV, s.535, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

Özey, R. (2003). Yoksulluk Coğrafyası. Yoksulluk Sempozyumu: 31 Mayıs - 1 Haziran 2003. İstanbul: Bildiriler (s.137-138), Cilt:1. İstanbul: Deniz Feneri Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği.

Özdemir, Ş. (2003). Yoksullukla mücadelede İslam’ın ortaya koyduğu bazı ilkeler. *Diyanet İlmi Dergi*, Cilt: 39 Sayı: 1, 95.

Özsoy, D. ve Karatay, K. (2020). Türkiye’de yoksullukla mücadele politikalarının hukuki çerçevesi. *R&S-Research Studies Anatolia Journal*, Cilt:3, Sayı:1, 107-120.

Özsoy, İ. (1995). Faiz, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Cilt: XII, s.110-126, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

Öztürk, N. (2002). IMF’nin değişen rolü ve gelişmekte olan ülke ekonomilerine etkileri. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 57, Sayı:4, 97-123.

Öztürk, Ş. (2008). Kırsal yoksulluk ve Neoliberal ekonomi politikaları. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 1, Sayı:5, 603-632.

Paçacı, İ. (2015). *Günümüz ekonomik şartlarına göre zekâta tabi mallar –nisap ve zekât oranları-*.Ankara: Ayrıntı. 5 Nisan 2020 tarihinde [http://www.ibrahimpacaci.com.tr/images/stories/Kitap\(Zekât\).pdf](http://www.ibrahimpacaci.com.tr/images/stories/Kitap(Zekât).pdf) sayfasından erişilmiştir.

Paul, S. (1989). A model of constructing the poverty line. *Journal of Development Economics*, Vol:30, 129-144.

- Ravallion, M. (1996). Issues in measuring and modeling poverty. *Economic Journal*, 106(438), 1329-1338.
- Ravallion, M. (1998). Poverty lines in theory and practise, The World Bank, Washington D.C, 10-11.
- Razi, F. (1989). Tefsir-i Kebir Mefatihü'l Gayb. Cilt: V, Ankara: Akçağ.
- Sancaklı, S. (2001). Fakirlik ve zenginlikle ilgili hadisler üzerine bir deneme. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. Cilt:1, sayı: 1, 331-378.
- Sancaklı, S. (2018). *Hadislerde fakirlik ve zenginlik problemi*. İstanbul: Rağbet.
- Savaş, V. F. (2007). *İktisadın tarihi*. Ankara: Siyasal.
- Saxton, J. (2000). Investment in education: Private and public returns, joint economic comittee united states congress, www.house.gov/jec, 1.
- Sen, A. (1979). Issues In the Measurement of Poverty. *Scandinavian Journal of Economics*, Vol:81, Issue 2, 295.
- Şafak Zülfikar, B. (2010). *Yoksulluk ve yoksullukla mücadele yöntemleri: katılımcı bir yaklaşımla sosyal riski azaltma projesinin başarı değerlendirilmesi-Ankara ili örneği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Şen, M. (2008). *Kur'an'da zenginlik ve fakirlik*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Şenses, F. (2017). *Küreselleşmenin öteki yüzü: Yoksulluk*. İstanbul: İletişim.
- Therien, J. P. (1999). Beyond the North-South Divide: the Two Tales of World Poverty, *Third World Quarterly*, Vol: 20, No: 4.
- Tireli, M. (2009). *Küreselleşme ve yoksulluk: Birleşmiş Milletler (UNDP) ve Dünya Bankası göstergeleri ışığında bir analiz*. Ankara: Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü.
- Tsakoglou, P. (1990). Aspects of poverty in greece, review of income and wealth, Series: 36, No:4, 393.

Turgut, A. E. (2011). *Yoksulluk ve Türkiye’deki boyutu*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

TÜİK yoksulluk çalışmaları (2008). T.C Başbakanlık Türkiye İstatistik Kurumu.

Türk, T. (2014). *2000 sonra Türkiye’de yoksulluk ve yoksullukla mücadele politikaları*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.

Uludağ, S. (1995). Fakr, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Cilt: XII, 132-134, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

Uysal, Y. (1997). *Bölüşüm ilişkileri ve bu ilişkilerin düzenlenmesinde etkili olabilecek iktisat politikalarının değerlendirilmesi –Türkiye örneği-*.Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Uzun, A. M. (2003). Yoksulluk olgusu ve Dünya Bankası. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt 4, Sayı 2, 155-170.

Yalçın, N. (2008). *Sivil toplum kuruluşları ve yoksulluk*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.

Yıldırım, Ş. (2017). İslam hukuku ve iktisat felsefesinde değer yargısı olarak adalet. *İslam Ekonomisi ve Finansı Dergisi*, Cilt 3, Sayı 1, 83-85.

Yıldız, M. S. (2017). *Medeni Surelerde İslam Ekonomisi Temel Kavramlar ve İlkeler*. İstanbul: Şule.

Yıldız, M. S. (2017). *Mekki Surelerde İslam Ekonomisi Temel Kavramlar ve İlkeler*. İstanbul: Şule.

Yücel, D. (2011). *Gelir dağılımı teorileri ve politikaları: Türkiye’de gelir dağılımı-yoksulluk sorunu*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Zaim, S. (1986). İslam açısından iktisadi ve sosyal faaliyetlerle ilgili normatif kaideler. <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/8371>, Cilt:44, Sayı:1-4, 17-37.

Zaim, S. (1978). İktisadi faaliyetlerde İslami davranış tarzı. *İslami Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*. Cilt:7, Sayı:1-2, 227-228.

Zaim, S. (1992). Zekâtın İktisadi Önemi. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Maliye Araştırmaları Merkezi Konferansları Prof. Dr. Bedi N. Feyzioğlu'na Armağan*, (35), 47.

https://tr.wikipedia.org/wiki/Allah%27ın_isimleri.5 Şubat 2020 tarihinde sayfaya erişilmiştir.

www.lugatim.com/s/iktisat. 29 Temmuz tarihinde sayfaya erişilmiştir.

TEZ DEĞERLENDİRME FORMU

Aksaray Üniversitesi Tez Değerlendirme Formu		
Öğrencinin Adı Soyadı: MERVE TUTUK		EYET
1	Tez Başlığı tutanaktaki başlıkla aynı mı?	
2	Kapaktaki ay ve yıl savunmaya girilen tarihle tutarlı mı?	
3	Kapak format kılavuzdaki kapak formatına uygun mu?	
4	Kapakta yazılan tüm yazılar doğru olarak verilmiş mi?	
İçindekiler		
5	Sayfa numaraları tam verilmiş mi?	
6	Şekil, Çizelge vb. listeleri verilmiş mi? Sıralaması doğru mu?	
7	Özet, Abstract, Giriş, Sonuçlar vb. bölümler var mı?	
8	Yazım hataları kontrolü yapıldı mı?	
Giriş		
9	Hazırlanan tezin önemini anlatıyor mu?	
10	İkinci ve Üçüncü dereceden başlık içermemeli kuralına uyuldu mu?	
Özet/Abstract		
11	Kılavuza uygun mu?	
12	Ay ve yıl savunmaya girilen tarihle tutarlı mı?	
13	Özet; tek sayfa, tek aralık, tek paragraf kuralına uygun olarak yazıldı mı?	
14	Bilim kodu, sayfa adedi, anahtar kelimeler ve tez danışmanı yazıldı mı?	
Kaynakça		
15	Kaynakların tamamına metin içinde atıf yapıldı mı?	
16	Kaynak formatı Kılavuzdaki kaynak formatına uygun olarak hazırlanmış mı?	
17	Atıf formatı kılavuzdaki atıf formatına uygun mu?	
Atıf Yöntemi APA 6 ☐ CMS ☐		
Genel Değerlendirme		
18	Etik Beyan açıklaması okundu, uyuldu ve imzalandı mı?	
19	Kabul/Onay sayfası kılavuzdaki formata uygun olarak düzenlenmiş mi?	
20	Kabul /Onay sayfasında belirtilen oy birliği/oy çokluğu seçeneklerinden uygun olanı savunmayla tutarlı olacak şekilde belirlenmiş mi?	
21	Sayfa kenar boşluklar ve sayfa numaraları kılavuzdaki formatına uygun mu?	
22	Paragraf boşlukları ve metin satır aralığı kılavuza uygun olacak şekilde düzenlenmiş mi?	
23	Başlık yazımları kılavuzdaki başlık formatlarına uygun mu?	
24	Yazı tipi ve boyutu kılavuzdaki yazı tipi ve boyutu formatına uygun mu?	
25	Şekil, Çizelge vb. açıklama ve numaralandırmaları kılavuzdaki formata uygun olarak yazılmış mı?	

Bu tezin tarafımdan “Tez yazım kuralları” okunarak dikkatlice hazırlanmış olduğunu ve doğabilecek her türlü olumsuzluktan sorumlu olacağımı kabul ederim.

Öğrencinin imzası

